

**Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola**

**Kisvárosi fejlődési utak.
A dél-dunántúli kisvárosok helye és szerepe a térség
hosszú távú gazdasági és társadalmi változásaiban**

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Készítette: Horeczki Réka

Témavezető: Dr. Kaposi Zoltán D.Sc.

egyetemi tanár

Pécs, 2020

Tartalom

1. Bevezetés (Kutatási kérdések és motivációk)	1
2. A kisvárosok helye a kutatói elképzelésekben és a térszerkezetben elfoglalt pozíció.....	6
2.1. A kisvárosi definíciós paletta	9
2.2. A vidéki térségek tipizálása.....	11
2.3. A vidék központjai: a kisvárosok	15
3. A kisvárosok helye és szerepe Európa településhálózatában.....	24
3.1. Angolszász jellegzetességek	25
3.2. Közép- és Kelet-Európa városhálózata	27
3.2.1.A lengyelországi urbanizáció sajátosságai.....	32
3.2.2.Csehország városodása	37
3.2.3.Romániai urbanizáció	40
3.2.4.Szlovákia városhálózatának regionális különbségei.....	46
4. Magyarországi kisvárosok fejlődési jellegzetességei.....	50
4.1. Településhálózatunk fejlődése	51
4.2. A településhálózat legfontosabb problématerületei.....	60
5. A dél-dunántúli kisvárosok fejlődését befolyásoló tényezők.....	65
5.1. A mezővárosi rang	69
5.2. A mezőgazdaság, mint városképző tényező a kisvárosok életében.....	76
5.3. A turisztikai szolgáltatások városképző hatása	87
5.4. Iparosodás a kisvárosokban – a gazdasági szerepkör változása az elmúlt 150 évben....	94
5.5. Oktatás és polgárosodás, mint a városképződés egyik eleme	104
5.6. A földrajzi elhelyezkedés, mint fejlesztési erőforrás	110
5.7. A rendszerváltás utáni időszak	112
5.7.1.Kistérségi szerveződés – a közigazgatási változások hatásai	112
5.7.2.Közzolgáltatás-szervezés a kisvárosokban.....	121
5.7.3.A dél-dunántúli kisvárosok a fejlesztési tervek tükrében	123
6. Élhetőség és fenntarthatóság a kisvárosok számára.....	136
6.1. Élhető város a kisváros?	136
6.2. Kitorési pont vagy túlélési technika – a megújuló energiaforrások szerepe	140
7. Összefoglaló – Válaszok a kutatási kérdésekre	144
Irodalom.....	149
Mellékletek.....	171

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A kisváros statisztikai lehatárolása a 21. században.....	11
2. táblázat: Az urbanizáció mértéke Magyarország megyéiben, 1999-2011-2019	18
3. táblázat: Az egyes hierarchiaszintbe sorolt települések száma, 2006	19
4. táblázat: Kisvárosok számának alakulása Dél-Dunántúlon, 2018-ban	21
5. táblázat: A németországi település- és lakosságszám, 2013	29
6. táblázat: Városi népesség aránya Közép- és Kelet-Európa országaiban.....	31
7. táblázat: A lengyelországi városi jogállású települések száma 1950 és 1998 között.....	33
8. táblázat: Lengyelországi kisvárosi népesség növekedése 1995 és 2004 között.....	36
9. táblázat: A cseh településstruktúra, 2001 és 2018.....	38
10. táblázat: Románia városainak száma 1990-2013	42
11. táblázat: A művelési ágak szerinti bontás, 1870	45
12. táblázat: Szlovákia népessége regionális bontásban	47
13. táblázat: Az átlagos városi lakosságszám alakulása 1991 és 2012 között	49
14. táblázat: Magyarország népességének változása településtípusonként, 1870–1949.....	52
15. táblázat: A várossá nyilvánítás kritériumai, szabályozása a 20. században	55
16. táblázat: Magyarország településhálózata lakosságszám szerinti bontásban (1970–2019) ..	59
17. táblázat: Dél-Dunántúl mezővárosai az 1828-as népesség-összeírás szerint	70
18. táblázat: Somogy megye mezővárosainak népessége, 1828	71
19. táblázat: A népességváltozás üteme 1910-re.....	75
20. táblázat: Nagybajom kül- és belterületi népességének változása 1870–1910.....	79
21. táblázat: Közép- és nagybirtokosok a községben 1895-ben.....	80
22. táblázat: A község birtokszerkezete 1935-ben	81
23. táblázat: Dél-Dunántúl területi változásai	96
24. táblázat: A 20-50 főt alkalmazó vállalkozások a vizsgált térségben (1910-1920-1930).....	100
25. táblázat: A legnagyobb foglalkoztatók a Dél-Dunántúlon található kisvárosokban	101
26. táblázat: Kadarkúton nyilvántartott álláskeresők száma éves átlagban, 1995-2019	113
27. táblázat: A kistérségi besorolás változása 2002-2003 között.....	114
28. táblázat: A Nemzeti Fejlesztési Terv keretében elnyert pályázatok eloszlása, 2004-2006.	118
29. táblázat: A megyék IVS-sel történő ellátottsága 2010-ben	128
30. táblázat: Analitikai és élet-szemléletű kisvárosi kritériumok.....	138

Ábrák jegyzéke

1. ábra: Kisváros értelmezések.....	10
2. ábra: A hazai településállomány népességszám-változása 1990-2017 között	14
3. ábra: A városiasodás mértéke Angliában a 17. században.....	26
4. ábra: A városi népesség aránya, a teljes népességen belül 1960-2018	30
5. ábra: Lengyelország városi és vidéki területei 2018. jan. 1-jén	34
6. ábra: Csehország városállománya, 2011	39
7. ábra: Székelyföld kisvárosai a 20. században	44
8. ábra: Szlovákia városhálózata, 2001	48
9. ábra: A hazai városállomány az I. világháború előtt.....	56
10. ábra: A városi jogállású települések Magyarországon 1960-2014.....	57
11. ábra: Kisvárosi népesség aránya 1990-2019	58
12. ábra: A jelenlegi városállomány.....	61
13. ábra: Városfejlődési modell	62
14. ábra: Magyarország városai, 2013	64
15. ábra: A régió mai kisvárosainak népességnövekedése 1869-1930	66
16. ábra: Bóly és Csurgó korfája, 1941	67
17. ábra: Kadarkút és Nagybjom népessége 1870-2019	68
18. ábra: Baranya megye mezővárosainak népessége.....	72
19. ábra: Somogy megye mezővárosainak népessége 1784-1910	74
20. ábra: Nagybjom népességének változása 1869 és 1949 között	78
21. ábra: A községben lévő haszonállatok száma 1870 és 1935 között	82
22. ábra: A vótapszta Somssich kastély	84
23. ábra: Kadarkút településképe	85
24. ábra: Népességszám-változás négy Balaton térségében elhelyezkedő kisvárosban.....	90
25. ábra: A dél-dunántúli városok.....	95
26. ábra: Ipari foglalkoztatottak Baranya és Tolna megyében, 1876.....	97
27. ábra: Ipari parkok a Dél-Dunántúlon	103
28. ábra: Az iskola igazgatósági épülete	108
29. ábra: Kadarkút elhelyezkedése.....	110
30. ábra: Magyarország kistérségi és járáshatár besorolás változásai, 2015.....	119
31. ábra: A városok számának változása a kistérségi és a járási rendszerben.....	120
32. ábra: Nagybjom Városfejlesztési Stratégiájának összegző ábrája.....	131
33. ábra: Simontornya célpiramisa.....	133
34. ábra: A disszertáció kutatási kérdéseinek összefoglaló táblázata	144

Mellékletek jegyzéke

1. melléklet: Magyarország városainak száma megyénként 2001 és 2018 között.....	171
2. melléklet: 5000-10.000 fős lakossággal bíró kisvárosok Európában.....	172
3. melléklet: A regionális GDP egy főre jutó értékének változása 2007-2016 között	173
4. melléklet: Skóciai város-vidék klasszifikáció	174
5. melléklet: A magyarországi települések népességszám-változása 1990-2001 között	175
6. melléklet: A magyarországi települések népességszám-változása 2001-2011 között	176
7. melléklet: A magyarországi települések népességszám-változása 2011-2017 között	177
8. melléklet: A 2001. január 1-je óta várossá nyilvánított települések.....	178
9. melléklet: Villány Integrált Városfejlesztési Stratégiájának összegző ábrája.....	179
10. melléklet: A Kadarkúton és Nagybjajomban lekérdezett kérdőív szerkezete	180

1. Bevezetés (Kutatási kérdések és motivációk)

Európa településhálózatában a városok mindig kiemelkedő szerepet töltek be. A városok fejlődése, a városi egyenlőtlenségek kérdése mindig fontos és aktuális kutatási téma volt (Mumford, 1985; Clark, 2000; Thorns, 2002; Beluszky, 1999; Bácskai, 2002 stb.). Az 1990-es évek után felerősödő urbanizációs folyamatok a városhálózatok fejlődésében sajátos irányokat alakítottak ki. Európán belül a közép- és kelet-európai városi fejlődés egy sajátos fejlődési pályát mutat (Enyedi, 1978, 1998). A településhálózat szempontjából lényeges tulajdonság, hogy a nagyvárosok dominanciája (főleg a fővárosoké) alakult ki a térségben, s nem léteznek igazi ellenpólusvárosok. A városkutatók többsége előnyben részesíti a nagyvárosok, nagyvárosi térségek elemzését; az információk elérhetősége, gazdagsága miatt. Mindezekkel összhangban a kisvárosok kutatása kiegészítő funkciót tölthet be az eddigi elméletek vizsgálata között. Erdei (1939. 5. old.) kérdése, mely szerint *„vannak-e magyar városok, vagy csak idegen példák gyarló utánzatai városnak nevezett településeink”* – tükrözi a máig élő nyugat-kelet, városi-vidéki ellentétet, amely eredményeképpen élünk az összehasonlítás képességével. Ezt a szemléletet követve építettem fel a dolgozatot a városfejlődés egyedi típusjegyeinek bemutatásával, a sajátosságok feltárással.

Az 1980-as évektől erősödő régiókutatások által megteremtett hatalmas irodalom mellett a monografikus piacközponti elemzések is (lásd: Bácskai Vera, Nagy Lajos, Kövér György, Faragó Tamás, Kaposi Zoltán stb.) segítettek munkámat. Dolgozatom megírása során támaszkodtam történeti földrajzi munkákra (pl. Hajdú Zoltán, T. Mérey Klára tanulmányai), települési struktúra vizsgálatokra (Fényes, 1836; Csányi, 1889; Szili, 1988), az Országos Statisztikai Hivatal népszámlálásokra épülő demográfia- és gazdaságstatisztikai elemzéseire (Keleti, 1871, 1879), katonai felmérések anyagaira, megyemonográfiákra (Csánki, 1914; Szeghalmy, 1939). Munkahelyemen, a Dunántúli Tudományos Intézetben már az 1970-es években elkezdődő regionális kutatások közlekedési- és településhálózat történeti vetülettel is rendelkeztek (T. Mérey, 1997; Erdősi, 1980; Hajdú, 2005, 2006), amely művek árnyalták és kiegészítették a dolgozatomban található levéltári kutatások anyagait.

A város egy nyitott könyv, amelyben céljaink és ambícióink olvashatók (Saarinen, 1942 idézi Caves 2005). Úgy gondolom emiatt, a térség kisvárosainak elemzése, lehetséges

fejlődési pályájuk felvázolása – összhangban a meglévő társadalmi-gazdasági elemzésekkel, fejlesztési tervekkel – nem csak a városok, hanem tágabb környezetük (kistérségük, mikrotérségük) számára is pozitív jövőképet adhat. Ha ez megvalósul és sikerül adaptálható mintákat közvetíteni, s rávilágítani a ki nem használt gazdasági adottságokra, akkor e városokban és környékükön megszűnhet az elvándorlás, a térségek lecsúszása, a szellemi potenciál eróziója. Úgy vélem, hogy a gazdasági fejlődés helyes irányának megtalálása érdekében mindenképp szükséges a helyi erőforrások kiaknázása, a lehetséges túlélési stratégiák feltérképezése, a potenciális pénzforrások hasznosíthatóságának megtalálása. Meggyőződésem, hogy a kisvárosok közötti hatékonyabb kommunikáció és együttműködés révén a térség felzárkózása (felzárkóztatása) könnyebb lehetne. A dolgozat átfogó keretet kíván nyújtani a mai közép-kelet-európai országok kisváros-hálózatának bemutatásával a magyarországi, ezen belül a Dél-Dunántúli régióban található kisvárosok fejlődéséről; a kisvárosi fogalom-használatról és bemutat egy kérdőíves lekérdőzést, amellyel a térség kisvárosainak fejlettsége, élhetősége összehasonlíthatóvá válik.

A dél-dunántúli kisvárosok magyarországi, illetve közép-európai városhálózatban való elhelyezkedése, illetve a térségben található kisvárosokkal történő összevetése fontos szempont a gazdasági növekedés, fejlettség, a versenyképesség vagyis az ún. gazdasági-társadalmi jóllét vizsgálataiban. Az Európai Unióban a kisvárosok között is több területen verseny zajlik; a nagyvárosi térségeken kívül, a központi funkciókkal rendelkező településekre is értelmezhetővé vált a folyamat. A kisvárosok változása (akár pozitív vagy negatív irányú) mindenképpen befolyásolja egy ország településhálózatát, a benne élő társadalom életét, hiszen ma Magyarországon a városi népesség egyharmada kisvárosokban él.

Kisvárosi lakosként figyelemmel kísértem a várossá nyilvánítási folyamatokat, a városi kritériumrendszer (vissza)fejlődését. Ezért az egyetemi évek alatt egy Somogy megyében található kisváros – lakóhelyem Kadarkút – fejlődéstörténetét tanulmányoztam Tudományos Diákköri Konferenciára (illetve OTDK-ra) készülés közben. A fejlődésvizsgálat során arra kerestem választ, miért nyerhette el a városi rangot egy alig háromezer lakosú városi képet nem mutató település. A diplomadolgozatomban már nemcsak egy kisváros, hanem a település szűkebb környezetére gyakorolt fejlődési jellemzőit is bemutattam. A doktori képzés elkezdésével a kisvárosok fejlődéstörténetét, illetve a kistérség-járási rendszer változásai miatti – közigazgatási és egyéb gazdasági erőpozíciók miatti változásokat vizsgáltam. Az abszolutórium megszerzése után a MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete Dunántúli Tudományos Osztály kutatóhelyén helyezkedtem el egy Országos

Tudományos Kutatási Alapprogram kutatás keretében, amely jelentős látókörbővüléssel járt számomra és emiatt a témám számára is. A dél-dunántúli kisvárosok fejlődéstörténetének vizsgálata mellett a régióhoz – történelmi, gazdasági, földrajzi, társadalmi szempontból – hasonló térségek városhálózatának elemzését kezdtem el, amelyet a doktori disszertációmbe szervesen beépítettem.

Kutatóként azt vizsgálom, hogy a kisvárosi fejlődés mely tényezők eredményeképpen változott. Az előremenekülés útjaként fogalmazódik-e meg a kisvárosok élete és ez által múltja? Esetleg a nagyközségek már elláttak olyan városi funkciójú szolgáltatásokat, működtettek olyan típusú intézményeket és döntési jogköröket, mely révén városnak minősíthetők? A városi jogot elnyert települések köre Magyarország területén belül erősen eltérő. A kutatás során a városi mikrotér sajátosságainak bemutatására is törekedtem. A kisvárosok élettörténetét a várossá válást megelőző időszakot vizsgálom; a fejlődési útmérőföldköveit emelem ki és részleteit elemzem.

A disszertáció célja, hogy a dél-dunántúli térség gazdasági, társadalmi és politikai életét erőteljesen befolyásoló kisvárosok hosszú távú fejlődésének törvényszerűségeit és sajátosságait nemzetközi összehasonlításban feltárja és bemutassa. A három megyében a kisvárosok száma állandóan változott (a mezővárosi fejlődés, az a községi törvények: 1870. évi XLII., 1871. évi XVIII., 1886. XXII. törvénycikk ezt alapvetően befolyásolták), de főleg az 1990. évi rendszerváltás után szaporodtak meg. Nagyon lényegesnek tartom a kutatási program szempontjából, hogy a múltban kialakult, a mára is adaptálható fejlődési technikák elemzését. Fontosnak gondolom megvizsgálni, hogy a helyben élők ezeken a településeken milyen jövőbeli elképzeléseket fogalmaznak meg maguk, családjuk és településük szempontjából. Vizsgálom azokat a gazdasági ágazatokat, amelyek ráépülhetnek a helyi erőforrásokra (lásd pl. Csurgó: biodízel program; Bóly, Szigetvár és Szentlőrinc: meleg vizes fűtési rendszer stb.). Célom az is, hogy elemezve a kisvárosok népességét, fejlődéstörténetét, megvizsgáljam, hogy valóban térségközponti, piacközponti funkciókat töltenek-e be, vagy csak a helyi (és más) politikai akaratból látnak el városi szerepkört.

A kutatás további célja a kisvárosok szempontjából az elméleti keretek lehatárolása. Az európai urbanisztika és a várostörténeti irodalom áttekintése abból a célból, hogy milyen elméleti törvényszerűségek és gyakorlati tapasztalatok felhasználásával lehetnek sikeresek a kisvárosok. Erre a nyugati társadalomtudományi szakirodalom rendelkezésre áll. Az 1920-as évektől folyamatosan erősödtek a várostörténeti kutatások, amelyek az 1970-es évektől gyorsultak fel. Az 1970-es évektől a kutatások intézményesedtek: 1974-

től elindult az Urban History Yearbook (1992-től Urban History címen). Az 1980-as évektől az NSZK-ban is intenzifikálódtak az urbanizációtörténeti, s a német területekről kiindulva gyorsan megszületett a színvonalas osztrák, valamint hozzá kapcsolódva a magyar várostörténeti irodalom is. Az 1980-as évektől erősödő régiókutatások, regionális folyamatok elemzése, településhálózati kutatások (Enyedi György, Illés Iván, Hajdú Zoltán, Beluszky Pál, Csatári Bálint) által megteremtett irodalom szintén növeli kutatási programom megvalósításának esélyét.

A kutatás harmadlagos célja a komparatisztika lehetőségéből adódik. Magyarország az 446,8 millió fős Európai Unió¹ része, s hosszú távon nyilván egyre szerveesebben fog beilleszkedni a gazdasági és politikai rendszerbe. A szakmai kutatási program éppen ezért elsődlegesen a hasonló adottságú és struktúrájú, jelentős kisvárosi hálózattal rendelkező országok fejlődését és lehetőségeit vizsgálja. Az teljesen egyértelmű, hogy szomszédos országok között több olyan is található: Románia erdélyi részein a határtól a Királyhágóig terjedő vidék, ahol a kisvárosi fejlődés az egész társadalom és gazdaság működése szempontjából fontos entitás (lásd: konzervatív értékek kialakulása, a kisvárosi mentalitás fontossága, a gazdasági és politikai rugalmasság létrejötte stb.). Csehország és Szlovákia állandósult városi hálózata lehetővé teszi a hosszú távú elemzéseket.

A dolgozat megírása során tipikusnak tekinthető fejlődési utak meghatározására törekedtem. Elsőként a statisztikai hivatalok adatainak felhasználásával igyekeztem összehasonlíthatóvá tenni az egyes kisvárosok adott időpontban megmutatkozó állapotát, illetve egy-egy jellemző gazdaságtörténeti szakaszban megfigyelhető fejlődését. A statisztikai adatok összehasonlíthatósága érdekében igyekeztem egy olyan modell-tervezetet kidolgozni, amelynek segítségével nemcsak a dél-dunántúli kisvárosok fejlettségét, élhetőségét, fejlődését sikerül meghatározni, hanem a magyarországi és a környező országok kisvárosainak állapotát, a településhálózatán belüli pozícióját is sikerülne elemezni. Terveim szerint a fejlődési utak bemutatásával ábrázolhatóvá válik a gazdasági, a társadalmi, a természeti-környezeti és az infrastrukturális oldala is a települések fejlődésének. De számos esetben az is kirajzolódik majd, hogy ezen tényezők együttese nem indokolja a település városi mivoltát, a tetraéder hiányos (nem ép), amely a politikai befolyást jelzi a várossá nyilvánítások folyamatában.

¹ Az Európai Unió népessége a 2020. febr. 1-ei állapotot tükrözi, Forrás: https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tps00001.html (letöltve: 2019. 02.05.)

A statisztikai adatok elemzésén túl néhány – egyedi szempontok alapján kiválasztott – város esetében a történelmi folyamatok pontosabb leírására törekedtem. Az eseménytörténet-hangsúlyú leírás helyett a gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatok bemutatásában mélyedtem el. A gazdaságtörténeti folyamatok az Annales-iskola tanításai alapján felfoghatók úgy is, mintha az élet egy tenger lenne, a történelmi folyamatok a tenger hullámai – amelyek bár látványosak, de gyorsan elülnek; a gazdaságtörténet új iránya szerinti vizsgálatok a tenger mélyén zajló eseményeket kutatják, a miérteket: miért keletkeznek a hullámok, milyen hosszú ideig tartanak, milyen hatást indukálnak? Ezen szemlélet alapján: a mélyben zajló események meghatározzák egy-egy város fejlődési irányát és a környezetére gyakorolt hatását is.

A kisvárosok fejlettségének, élhetőségének vizsgálatát ezen felül – mintegy kontrollként – az Integrált Városfejlesztési Stratégiák, valamint a várossá nyilvánítási kérelmek alapján is megvizsgálom. A stratégiák megvalósulásának, tartalmának vizsgálata számos kutató által használt, mely során a mindenkori városi társadalom képe is kirajzolódik ezekben a dokumentumokban.

A téma kutatásakor a következő kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

- Miért alakult ki ilyen sok kisváros Európa-szerte? Milyen kritériumok alapján sorolhatóak be a városok a kisvárosi kategóriába?
- Milyen képet mutat Magyarország és a szomszédos országok városstruktúrája, milyen jellegzetességek mutathatóak ki a kisvárosokra vonatkozóan?
- A Dél-Dunántúlon található kisvárosokban mely tényezők határozták meg a várossá válást; mely jellemzők a leginkább szembetűnőek, beszélhetünk-e a térségben tényleges városokról? Milyen típusú társadalom és gazdasági szerkezet jellemzi őket?
- A legkevésbé városi jegyeket mutató kisvárosok milyen gazdaságtörténeti fejlődést mutattak, mely mérföldkövek tekinthetők eredményesnek a várossá válásuk szempontjából?

2. A kisvárosok helye a kutatói elképzelésekben és a térszerkezetben elfoglalt pozíció

A jelenkori regionális tudomány kiemelt figyelmet fordít a településhálózaton belül ki-mutatható különbségek vizsgálatára (pl. Beluszky, 1999; Horváth–Rechnitzer, 2000; Hajdú, 2009). A településhálózat-vizsgálatok közül a város-vidék dichotómia elsőbbséget élvez mind a leíró, mind a modellező tanulmányokban (pl. Nemes Nagy– Jakobi–Németh, 2001; Dusek, 2004; Csurgó–Megyesi, 2016; Németh–Kiss, 2007). A kisvárosok fogalom-körét két irányból közelítem meg. Elsőként a város, mint központi hely definíciós sokszí-nűségét mutatom be, ezután a vidékies térségekre vonatkozó főbb besorolási alapokat ismertetem. A fejezetben említett városfogalmak jellegzetessége, hogy az adott kor város-definícióját ismerteti az olvasóval – amely számos ponton megegyezik a jelenleg is hasz-nált elméletekkel.

A sumér birodalomban a város az évi világ tükörképe, a jó dolgok gyűjtőhelye (Beluszky–Györi, 2005). A város fogalmának sarkalatos pontja a többféle tudományág felőli meg-közelítés, mivel a városi problémákra csupán egy-egy tudományág nem képes megfelelő megoldási módokat találni – ahogy Doxiades (1970) is megfogalmazza, nem lehet egyféle szemüvegen keresztül tekinteni a városra. A város fogalmának talán legtalálób-b és legrövidebb megfogalmazása olvasható a Caves szerkesztett enciklopédiában (2005): „*the term city means anything and everything*” (Caves, 2005. xxi. old.).

A város definíciójának számos szempontja fordul elő a szakirodalomban. Jelentős elmélet a város, mint növekedési pólus teória (Balchin-Bull, 1987); ahol a városi terület befolyást gyakorol a környező területekre/településekre, vezető iparági (szolgáltatási) funkciókkal bír és a polarizálódása miatt egyre több vállalat/vállalkozás megtelepedését idézi elő. Ki-emelt aspektus a regionális gazdaságtanban az agglomerációs hatások elemzése, a város, mint az átlagosnál nagyobb népességgkoncentrációjú település került meghatározásra (Lengyel-Rechnitzer, 2004; Járosi és tsai, 2010). A város, mint komplex organizmus be-folyásolja nézőpontunkat a tudomány és a művészet világában is (Caves,. 2005). Chant (1999) meghatározása alapján a város egy közösség, amely tagjai egymással közvetlen közelségben élnek, saját kormányal (önkormányzattal) rendelkeznek, a fő tevékenysé-gük nem-agrár jellegű; ezen tulajdonságok különböztetik meg a várost a vidéki települé-sektől. A város társadalmi oldalának megítélése függ a fogalom egyik alapvető jellemző-

jétől: a népesség egy adott földrajzi helyen történő koncentrációja, ahol állandó és folyamatos gazdasági aktivitás támogatja a város fennmaradását. A város lehet ipari, kereskedelmi, oktatási vagy igazgatási központ, előfordulhat a funkciók keveredése is; ez a diverzitás biztosítja a városok vidékről történő népesség bevonzását (Gallion–Eisner, 1983). A társadalom részéről történő megközelítések között érdemes még kiemelni Mumford (1961) munkáját, amely szerint a várost nem lehet csupán egyetlen definícióval megjelölni, hiszen nincs egységes meghatározás a megjelenési formájára, az *„embrionális társadalmi magtól az időskori szétesés”* folyamatára (Mumford, 1961. 64. old.). Enyedi szerint ez az arc a legfontosabb, hiszen a városi társadalom az, amely felépíti és formálja a várost; amelyik a gazdasági fejlődés alapja, a funkciók fejlődésének és szerepének megerősödését mutatja (Enyedi, 2012) valamint a társadalom ereje mutatkozik meg a technikai civilizáció kiteljesedésében is (Gutkin, 1962 idézi Caves, 2005). Mumford (1985. 36. old.) a város társadalmi oldaláról a következőképpen fogalmaz: *„A város voltaképpen már eredetétől fogva olyan struktúraként jellemezhető, amely kiválóan alkalmas a civilizáció javainak tárolására és közvetítésére, átadására...”*.

A hazai szakirodalom szerint a város fogalma többféle összetevőből eredhet (Enyedi, 2012; Illés, 2008; Szigeti, 2002). A város definíciójának lehatárolása történhet a statisztika, a közgazdaságtan, a földrajz, az építészet, a gazdaságtörténet, a társadalom stb. szempontjából. A közgazdasági városfogalom szerint városnak tekinthető *„minden olyan település, amely nem mindennapi specializált szolgáltatásaival, igazgatásával, intézményeivel központjául szolgál a várost körülvevő falvaknak”* (Enyedi, 2012, 27. old.). Halász (1997, 2000) a városokra vonatkozóan a centrális helyzet kifejezést használja: amely lefedi a piackörzeti funkció mellett az igazgatási, jogszolgáltatási funkciókat is; és az infrastruktúra fejlődésével egy földrajzilag jól körülhatárolható területet jelent.

A demográfia általában népességminimumot határoz meg a városok lehatárolására; pl. az Egyesült Nemzetek Szervezetének Statisztikai Hivatala városi (urban) településnek tekintti az 5000 főnél magasabb lakossággal rendelkező területeket (az ENSZ honlap). A jogállás szerinti definíció a legáltalánosabban elfogadott a közép- és kelet-európai országok körében, hiszen városnak minősül mindazon település – a definíció szerint – *„amely közigazgatásilag városi státusszal, jogokkal, hatáskörökkel és intézményekkel rendelkezik”* (Illés, 2008, 138. old).

Passoneau (1963) megfogalmazása alapján közgazdasági értelemben a város egy nagy komplex input-output eszköz; szociológiai jelentése: magasabb fokú társadalmi külön-

ségek és szélesebb interakciók jellemzők, mint a vidéki településeken. Passoneau olvasatában a politológusok szerint egy kompakt, egybefüggő, mégis külön önkormányzattal rendelkező egység a város, összefoglalóan azt írja, hogy a város egy különleges személyiségű önkormányzattal rendelkező kooperáció.

A város gazdasági oldalának megközelítése többféleképpen lehetséges. Az egyik lehetséges szempont a település, mint a vásárlók tömegének lakóhelye, azaz a kereskedelmi-vendéglátói egységek vizsgálata. Park (1925) a várost nem csupán fizikai entitásnak tekintette, a benne élők lelkiállapotával, hagyományaival, permanens kapcsolataival foglalkozott. A várost beazonosítja elsőként, mint fogyasztóképes tömeget, másfelől, mint egy ember alkotta természeti tényezőt. Amennyiben nemcsak fizikai entitásként azonosítjuk a várost, akkor már láthatóak „a társadalmi kapcsolatok színterei” (Mumford, 1961). A történelmi-jogi meghatározás főként német nyelvterületeken használatos, a városi kiváltságok számítottak döntő tényezőnek (Planitz, 1965). A társadalmi differenciálódás és a piac városfejlődésben betöltött szerepére Max Weber (1922) hívta fel a figyelmet, mely fogalmat a szociológusok használják elsősorban. Gazdasági kritériumok alapján Werner Sombart definiálta a várost, amely fogalomban a mezővárosok – ahol a népesség jelentős része nem az iparban vagy a szolgáltatási szektorban dolgozik – nem számítottak tényleges városnak (Sombart, 1924). Christaller (1933) dolgozta ki a központi helyek elméletét, ahol a funkciók szerinti besorolás, valamint a falu – város közötti átmenet is megjelenik. Ennen (1987 idézi Thorns, 2002) olyan kritériumok összességét vizsgálta a városi településekre vonatkozóan, mint a külső megjelenés, a belső struktúra és az intézményi keretek. A városgazdaságtanon belül az ipari kapacitások és a vállalatok elhelyezkedését, a telephely-problémát vizsgálta korának klasszikusa Thünen (1826 idézi Varga, 2003); aki modelljében a város körül elhelyezkedő térbeli struktúrát, az alapvető ellátási funkciók megszervezését mutatja be. Erdei (1971) munkájában a várostérségeket, a vonzáskörzeteket vizsgálta, az egyediséget az elmúlt időszak egy darabjaként azonosította. A magyarországi 1990. évi LXV. helyi önkormányzatokról szóló törvény szerint „a város önkormányzattal rendelkező urbanizált település, elsősorban nem jogi, hanem statisztikai kategória.” Ebben az időszakban a városi cím a települési fejlettség egy magasabb formáját jelezte, számos politikai, gazdasági és társadalmi privilégium társult a fogalomhoz és ez által a településtípushoz, magához is. Hasonlóan az osztrák és német min-tához az Önkormányzati törvény hatályba lépése után az infrastrukturális mutatók számítottak a várossá válási kritérium hard tényezőinek; de ezek a mutatók az évek során felpuhulnak, előtérbe kerül a szubjektív értékítélet.

2.1. A kisvárosi definíciós paletta

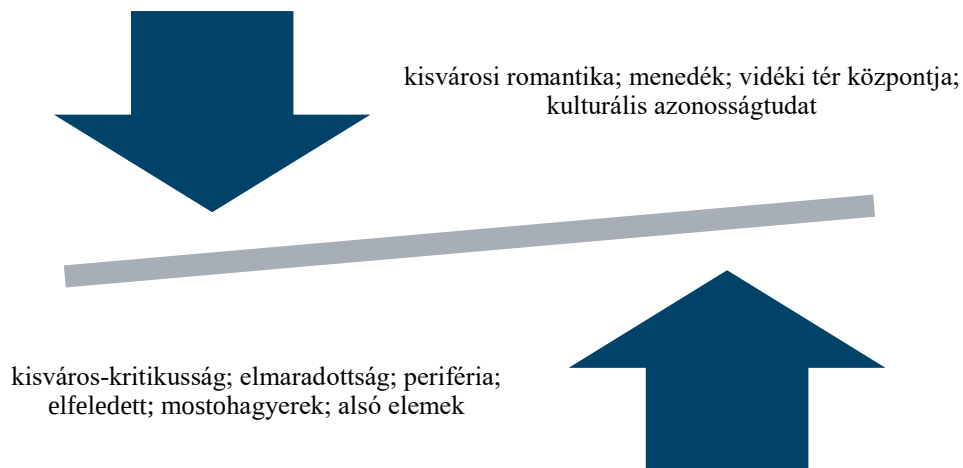
A kisvárosi lét fejlődését vizsgálva korántsem könnyű a fogalmak pontos meghatározása. Ahogyan a városfogalmak is igen eltérőek a történelem és szaktudományok szerint, úgy a kisvárosok csoportokba történő besorolása (népességszám, gazdasági aktivitás, térségi szerepkör, fejlettség) sem egységes.

A kisvárosok mentális képe a közvéleményben már régóta két ellentétes klisére korlátozódik: egyfajta sajátos nagyváros kritikusság; illetve a nagyváros-barát nézőpont kiegészítése. A kisvárosi romantika nézőpontja szerint a modernnel, a globalizáció vívmányaival szembeni menedék a kisvárosi lét, „*az elveszett paradicsom retrospektív utópiája*” (Burdack, 2013). A kisváros-kritikusok ehhez a városi formához elmaradottságot és provincializmust társítanak.

A térkutatásokban elhanyagolt kutatási téma a kisvárosok vizsgálata (1. ábra), habár különösen a vidéki térségekben fontos elemei a településszerkezetnek. Főként a perifériákon működnek tényleges fejlődési gócpontként, valós központi funkciókkal. Pirisi (2008) a kisvárosokat, mint a településföldrajz mostohagyermekét említi, mivel a városföldrajz elemei többnyire a nagyobb városok, metropolitan térségek; a vidéki térségek kutatása a falvakra, tanyás térségekre koncentrál. A történelemtudományokban T. Mérey (1989) szerint nem megérdemelt helyen szerepelnek a kisebb városok. Bácskai (2002) a kisvárosokat elfeledett kategóriaként definiálja, mivel a hajdani mezővárosok többsége elvesztette városi rangját, nem jelennek meg számottevő mértékben a városkutatásokban. Általánosságban kijelenthető, hogy mindig az adott kor városait vizsgáljuk; nem található olyan irányú vizsgálat, amely a mai kisvárosok fejlődéstörténetét mutatná be.

Két általánosan elfogadott álláspont ütköztethető: empirikus és a tudomány oldaláról megközelített. Ha gyakorlati oldalról közelítjük meg, egyszerű és általánosan elérhető kritériumrendszer láthatunk: a népességszám alapján történő meghatározást valamint a jogállás szerinti megkülönböztetést. A különböző küszöbértékek Európa-szerte változhatnak, ország-specifikus településhálózati tényezők végett. A tudományos megközelítés komplexebb és többféle kritériummal rendelkezik. A komplexebb városfogalom meghatározásakor Wirth definíciójára lehet visszautalni: „*a város olyan viszonylag nagy, sűrű és állandó település, amely társadalmilag heterogén egyénekből tevődik össze*” (Wirth, 1938. 8. old.); ő sem tudott egyértelmű küszöbértékeket mondani a városhierarchia egyes szintjeire, meghatározásában a viszonylag nagyot használja.

1. ábra: Kisváros értelmezések

Forrás: saját szerkesztés

A Nemzetközi Statisztikai Intézet első konferenciáján 1887-ben három csoportba sorolták a településeket. Az alsó küszöbértékként 2000 főben minimalizálták a városi lakosságot; ezen érték alatt vidékinek (countryside) sorolták be a településeket. A felső határt 100.000 főben határozták meg és városként (cities) definiálták ezen településeket. A két értékhatár közé eső településeknek város (town) nevet adtak, de mind a mai napig kis- és középvárosok elnevezést használjuk/használják ezen köztes település együttesre.

A városdefiníciók során Közép-Európában a jogállás jelenik meg, mint behatárolási pont (Bácskai, 2002). Minden országban jogszabályi környezet határozza meg azt, hogy mitől lesz egy település város. A közgazdasági városfogalom szerint városnak minősíthető a nem mezőgazdasági jellegű település (de ebben az esetben a mezővárosok státusza kérdésjeleződik meg). A fogalmak sokszínűsége támpontot ad minden kutatónak a városdefiníciót egy kicsit sajátjának érezni. „*A város részben nem agrárjellegű gazdasági szerepe, népességének relatív nagysága és a népsűrűség segítségével definiálható*” – írja Corfield (idézi Gyáni, 1995). Fontosnak tartotta még a kulturális azonosságtudat létét egy társadalomban, valamint bizonyos mértékű társadalmi heterogenitást is. Egyetértek Corfield definíciójával, mely szerint a kisvárosi lehatárolás a népesség, népsűrűség által is megtörténhet. Kutatásaim során kisvárosként értelmeztem, hasonlóan Erdeihez (1939) azt a települést, melynek lakossága 20.000 fő alatti, illetve a kisvárosi lét, mint kulturális állapot – a településen élőkben megfogalmazódik. A kisvárosok e módon történő fogalmi besorolása nem példa nélküli, hiszen a kisvárosi népesség nemcsak Magyarországon, ha-

nem szerte Európában alacsony (1. táblázat). A dolgozatomban arra a városi körre helyeztem a hangsúlyt, amely a szakirodalmi és egyéb statisztikai, leíró elemzésekből ki-maradt, azaz a 10.000 főnél nem népesebb településekre.

1. táblázat: A kisváros statisztikai lehatárolása a 21. században

Szerző	Megnevezés	Lehatárolás módja
Heineberg (2014)	Kisváros	5.000–20.000 fős lakosság
Zuzanska-Zysko (2005)	Kisváros	20.000 fő alatti lakosság
Vaishar (2004)	Kisváros	15.000 fő alatti lakosság
Tóth (2004)	Kisváros	5.000 fő alatti lakosság
	Kis-Középváros	5.000–10.000 fős lakosság
Dövényi (2009a)	Kisváros	5.000–15.000 fős lakosság
	Törpeváros vagy Miniváros	5.000 fő alatti lakosság
Magyar Központi Statisztikai Hivatal által használt fogalom szerint	Kisváros	30.000 fő alatti lakosság
Románia Területfejlesztési dokumentumaiban használt fogalom alapján	Kisváros	5.000–30.000 fős lakosság és 10-20 km közötti ingázási övezet

Forrás: a táblázatban megjelölt szakirodalom alapján saját szerkesztés.

L. Mumford (1985) szerint az különbözteti meg a várost a falutól, hogy a város mágnes és tartály, vagyis a falu monolit egysíkúságával szemben képes vonzerőt gyakorolni környezetére. Ezáltal a benne tartályként megőrzött és mágnesként újra meg újra odavonzott emberek, tevékenységek, kultúrák keveredése révén folytonos megújulásra képes. Meglátásom szerint kisvárosnak ezek szerint azt a települést tekintjük, amelyik rendelkezik ezekkel a tulajdonságokkal, de mágnese esetleg gyenge, tartálya kicsi. A kisebb város, mint csoport ezáltal a legváltozatosabb belső szerveződést és a „*legszövevényesebb viszonyokat*” rejt (Erdei, 1939. 18. old.). Viszont nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a megállapítást, mely szerint a kisváros egyszerre település-nagyságkategória, funkcionális és településhierarchia kategória (Pál Á., 2001). A kategorizálás alapjául – több hazai szerzőhöz hasonlóan (Beluszky, 1999; Markos, 1962; Mendöl, 1963; Bernát, 1981; Beluszky-Györi, 2005, 2006; Dövényi, 2008a, b) – hasonlóan a kutatásaimhoz – 10.000 fős népességszűzöbbl dolgozik pl. Pál Ágnes.

2.2. A vidéki térségek tipizálása

Minden vidéknek legyen városa – fogalmazta meg Erdei (1971), mivel megfelelő központi település nélkül a környék csak kallódásra ítéltetett. A várostérség vizsgálatok ki-emelt szempontjai a térszerkezet (Varga, 2009), a gazdaságföldrajzi adottságok (Hajdú,

2005; Erdősi, 1988), a társadalmi-gazdasági-környezeti helyzetkép. A magyar kisvárosok döntő többsége rurális térségben helyezkedik el. A vidék, vidékies térségek (Csatári, 2004): azon területek, települések, melyek nem városiasnak tekinthetők, amelyeknek települései jellemzően vidéki jellegűek. A települések szerkezetére a falvak dominanciája jellemző (vagy tanyás térségeké); a rurális térség központja általában kisváros (esetleg volt mezőváros). A térség gazdaságának és intézményrendszerének koncentrációja alacsony mértékű. A foglalkoztatási ágak közül a mezőgazdaság dominanciája figyelhető meg. Társadalmi vidékinek érzi magát. Az Európai Unió nem alkalmaz egységes lehatárolási rendszert a rurális térségekre. Figyelembe veszi a településszerkezetet, a terület-hasznosítást, a gazdasági funkciókat; a legelfogadottabb mutató meghatározására: a népsűrűség. A népsűrűség esetében sem egységes a fogalom meghatározás; a települési szinten a 100 lakos/km² vagy a térségi népesség-koncentrációt veszik figyelembe 150 lakos/km². E küszöbértékek alapján sorolják be a vidéki tereket. Magyarországon a 120 fő/km²-e küszöböt tekintik elfogadhatónak (Eurostat fogalomtár). A kistérségi lehatárolás során vidékinek nevezünk egy kistérséget, ha népsűrűsége e küszöb alatt található.

A rurális térség alkotóelemei közül a falvak, öt főbb típusba sorolhatók, a gazdasági szerepkör és a településhálózatban betöltött szerep alapján (Beluszky, 1999. 433. old.):

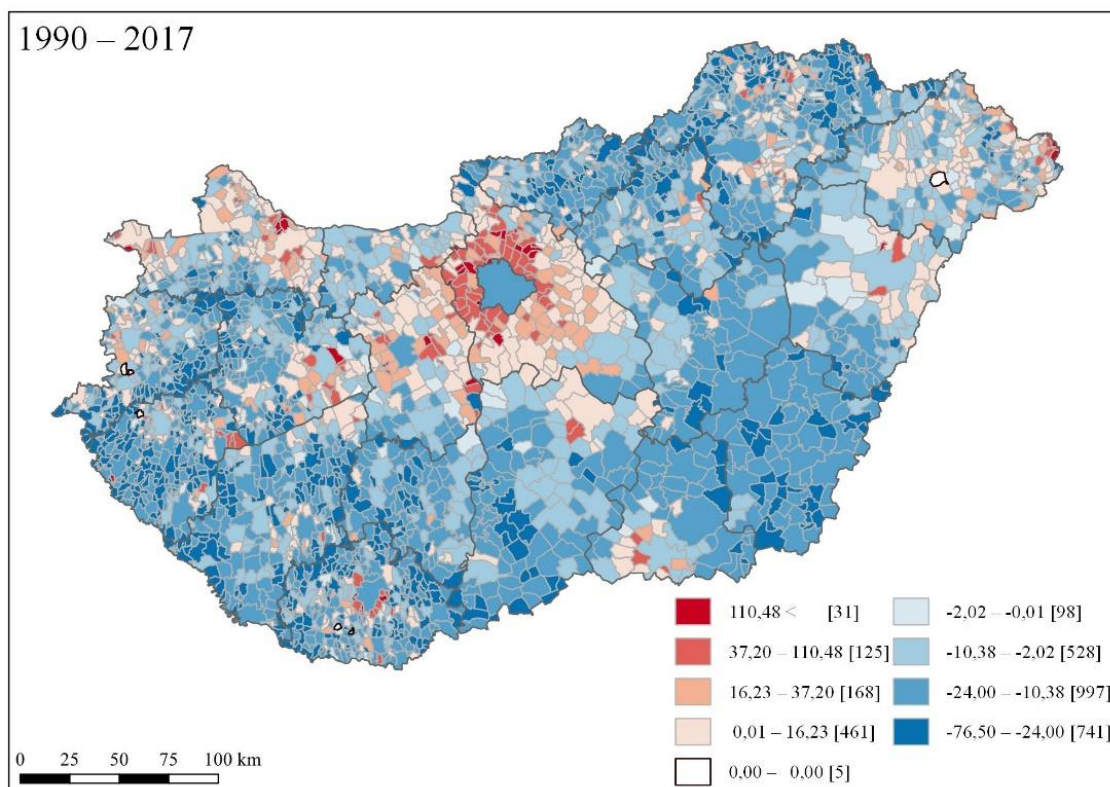
- agrárfalu
- ipari falu
- lakó (alvó) –település
- speciális funkciójú falvak (üdülőfalvak, gyógyhelyek)
- vegyes funkciójú falvak.

Az alaptípusokat további szempontok szerint csoportosítva: a településformáló folyamatok hasonlóságát is vizsgálták egy klaszter- és faktoranalízis során. A tipizálást segítette nyolc tényezőcsoport adatai, melyek a következők: a falvak természeti környezete, a falvak helye a településszerkezetben, a gazdasági szerepkör, az alapfokú szolgáltató szerepkörének kiépültsége, a településfejlődés üteme, a falvak forgalmi helyzete, a lakás-felszereltség, a községek általános fejlettsége. Az analízis során kiderült, hogy a falvak mérete, fekvése, a dinamikusan fejlődő térségekhez való közelsége, valamint ellátottságának színvonala határozza meg a falvak fejlettségét. Az elemzés során kialakult falutípusok a kései szocializmusban kialakult falusi viszonyok leírására voltak alkalmasak:

1. Gyorsan fogyó népességű, alapfokon ellátatlan, kedvezőtlen életkörülményeket nyújtó kis- és aprófalvak. Hátrányos helyzetük miatt, amely mind megközelíthetőségi, mind településméretéből adódik, a lakosság nagyarányú és gyors mértékű elvándorlása figyelhető meg. A település népessége előrepszik, és lassan megszűnik a település működése.
2. Hagyományos falusi funkciójú, agrárfoglalkoztatási szerkezetű, közepes méretű falvak. Megjelenik már a járulékos ipari vagy/és terciér foglalkoztatottság.
3. Agrár-vegyes funkciójú nagy- és óriásfalvak. Ez a típus elsősorban az alföldi településeket foglalja magába. A múltjukat tekintve mezővárosok vagy kiváltságos területek községei voltak.
4. Központi szerepkörrel rendelkező, városi jellegű, ipari-tercier foglalkoztatási szerkezetű községek. Azon községi jogállású településeket soroljuk ide, amelyek tényleges városi funkciót láttak el, és időközben várossá nyilvánították őket.
5. Népes ipari községek, igen gyors lakosságszám-növekedéssel, városias jellegű művi környezettel, esetenként városias funkciókkal. Azon települések, amelyek múltjában a gyáripár megtelepedése megfigyelhető, foglalkoztatási szerkezetét tekintve urbánussá válik.
6. Az agglomerációk, lakóövezetek falusi települései. Az előző tipizálás szerinti lakó (alvó) –települést foglalja magába.
7. Speciális szerepkörű községek. A kiemelt üdülőterületek és a vasutas községek kerültek ebbe a típusba.

A falvak tipizálása nem csak e két típus szerint sorolható be. Földrajzi értelemben is oszthatóak ezen településformák. Gyakran hallani a dunántúli aprófalvakról, illetőleg a borsodi ingázó településekről. A falvak tipizálása fontos tényező a kisvárosok szempontjából, hiszen a kisvárosok által bejárt fejlődési út is ezen típusjegyekkel dominált.

2. ábra: A hazai településállomány népességszám-változása 1990-2017 között (%)

Forrás: teir.hu alapján szerkesztette: Szabó Tamás²

A térképeken³ megfigyelhető (2. ábra, 4-5-6. melléklet), hogy a Budapest körüli agglomeráció népessége növekedett a legmagasabb mértékben, amelyet a szuburbanizáció növekedése is jelez (Faragó, 1995). A vizsgált – közel – egy évtizedes periódusok alapján kimutatható, hogy az általános tendencia az országban a népességcsökkenés volt. 1990 és 2001 között még kiegyenlítettnek tekinthető a csökkenő és a növekvő népességű települések aránya. Kevés a kiugróan magas értékekkel bíró népességét növelni képes település, amellyel szemben a népességüket megtartani nem képes települések köre évről-évre tovább nő. Ebben az időszakban 18 település népessége stagnált. 2001 és 2011. között a Balaton északi részén lévő települések, Győr és térsége, Szeged és környéke, Pest megye és Debrecen várostérsége tartozott a pozitív népesség-növekményű települések közé. A Dunántúli aprófalvas térségben szembetűnő Pécs és Kaposvár 10 km-es körzetében lévő népesség-növekmény. A megyeszékhelyek 15-25 km-es körzetében, a lakó funkciójú te-

² Szabó Tamás a KRTK Regionális Kutatások Intézetének munkatársa, informatikus, térképész.

³ A függelékben megtalálhatóak a részletesebb térképek: 1990-2001, 2001-2011, 2011-2017 közötti időszakot felölelő, a népességváltozást mutató országos térképek.

települések népsűrűsége is emelkedett. Somogy, Tolna és Baranya megye a depresszív térségek közé tartozik, népességük folyamatosan negatív értékeket mutat, a vizsgált három időszakban, valamint az összesített értékek alapján a két nagyobb népességű megyeszékhely agglomerációja, valamint a Balaton parti települések tartoznak a pozitívummal záró települések körébe.

2.3. A vidék központjai: a kisvárosok

Előzetes ismereteink alapján feltételezzük, a városi és vidéki társadalmak eltérő mintázatot mutatnak; a vidéki romantika és a nagyvárosi elidegenedés ma is élő jelenség. A városszociológia klasszikusai ellenére, ma már egyfajta teoretikus koncepcióként tekintünk a város-vidék ellentétpárra. Egyik meghatározó kritika maga a definíció, amely földrészenként, országonként, néha régióként eltérő: azaz mit is értünk város vagy falu/vidék, az ezen települések között elhelyezkedő kisvárosok alatt? Európán belül az Eurostat, az OECD vagy a nemzeti statisztikai hivatalok besorolásai alapján kezeljük ezeket a kategóriákat? Mennyire tekinthető állandó tényezőnek a falusi, a városi társadalom? Hova sorolható be a kisvárosi társadalom? Melyek azok a tényezők amelyek befolyásolhatják? Tönnies, 19. századi német szociológus és filozófus szerint éles szembenállás figyelhető meg a városi társadalom és a vidéki közösségek között. Egyenlőtlenségi vizsgálataiban a lakóhely az elsődleges változó: ahol a falu a hagyományos gondolkodás, nyugodt életmód és szorosabb társadalmi kapcsolatok lelőhelye; ezzel szemben a városokban az egyéni kapcsolatok társadalmi kontrollja gyengébb, megbomlanak az erős családi kötelékek – a társadalom rétegződése hamarabb végbemegy, másfajta kapcsolatok kialakítására nyílik lehetőség, amely az egyének bizalomszintjét csökkenti. Andorka (2006) emellett érvel, létezik ellentét, amelyet a személyes kapcsolatok intenzitásának vizsgálatával indokol. A vidéki közösségekben a személyes kapcsolatok (családi-rokoni) uralkodnak, itt magas személyközi bizalommal számolhatunk, a városi terekben személytelenebb az egyének közötti összeköttetés. Durkheim a 19. századi iskolateremtő a közösséget összetartó mechanizmus jellemzőit kutatta, a premodern (vidéki) és modern (városi) társadalom közötti eltéréseket. A premodern társadalmak az összetartás magas fokát, erős társadalmi szerepmodelleket és a csoportakarat meghatározottságát mutatták (ahogyan a kisvárosi társadalmak is funkcionálnak); a társadalmi érintkezés szoros és közvetlen kapcsolatokon alapul, azaz magas fokú az általános és személyközi bizalom. A modern társadalmakban

tetten érhetőek bonyolult társadalmi szerepek, formális, közvetett kontaktusok tömege, amely az elszemélytelenedéshez vezető út (mechanikus szolidaritás vs. organikus szolidaritás). Az elmagányosodás egyik jelenségeként a bizalomvesztést fogalmazzák meg. Az urbanizmus, a városi létforma mellett érvel Wirth (1938), a chicagói városszociológiai iskola tagja; szerinte a város több szabadságot, változatosságot és toleranciát hordoz, mint a falu. Tanulmányában három tényezőtől teszi függővé a társadalom viselkedését: a település nagysága, a heterogenitás foka és a népsűrűség. A városok – népességszámuknál fogva – nem képesek a falusi társadalomra jellemző elsődleges kapcsolatokat kialakítani, a személyes ismertségekben a racionalitás lép előtérbe, egyfajta elidegenedés valósul meg; az emberekbe vetett bizalom alacsony. A tanulmány elsőként fogalmaz meg oksági viszonyt a városok más típusú társadalmára és a társadalmi devianciák – nagymértékű bűnözés, alkoholizmus, magas öngyilkossági ráta között. A városi életmód sajátosságaira hívja fel a figyelmet Simmel (1903) – hasonlóan Wirth-hez. A XX. század eleji Berlin bemutatásával reprezentálja a városi egyének mindennapjait. Szemben a vidéki térségekkel, a városokban ingerek milliói érik a lakosokat, amely formálja, deformálja az egyén döntéseit, társas kapcsolatait, bizalmát. Az alkalmazkodás sikere a közönyösség, amely bizalomvesztéssel párosul. A városokban gazdaságilag pozitív externáliának számít a közelség, míg társadalmi szempontból ez negatív irányú. Egyrészt a fizikai közelség a társadalom tagjai közötti társadalmi távolság növekedéséhez vezet, másodsorban a koncentráció kiélezi a különbségeket: látható teszi a társadalom különböző rétegeinek életmódját, lakóhelyi környezetét, stb.

A vidéki pozitív imázs fennmaradása a városoktól távolabb található falvak esetében prognosztizálható. A vidéki területekre az egészséges életmód, biztonság, hagyományok idilli környezete jellemző (Csurgó, 2013). Ezen kijelentések a vidéki térségek központjaira, a kisvárosokra is fenntarthatóak. A hangsúly azonban a globalizáció, a mezőgazdasági modernizáció, a vidék fogyasztásközpontú használata (Csurgó-Megyesi, 2016. 51. old.) miatt adaptív. A városok hatása a vidéki társadalomra már számottevő; a városból vidékre költözés (Csurgó, 2013), az agglomerációs gyűrűk megjelenése és térbeli kiterjedése (Schuchmann, 2015), a családi házas övezetek (a szuburbiák) és lakóparkok intenzívebb társas kapcsolatainak megélése (Cséfalvay, 2008), nagyvárosi szegregátumok (Szirmai, 2015) tekintetében. Egyik ilyen hatásként jelentkezik a tömeges várossá válás, amely során a vidéki területek formálisan városivá válnak.

A város-vidék dichotómia Magyarországon a legszembetűnőbben a kisvárosok létében, életében tapasztalható. A történelmi előzményeket tekintve a városállományunkra jellemző volt a tagolt fejlődés. A dualizmus korában az igazgatási székhelyek emelkedtek a kereskedelmi központok mellé. Ilyen volt például az a folyamat, ahogyan a dél-dunántúli régióban a legjelentősebb kereskedő város, Nagykanizsa mellé felnőtt a megyeközpont Kaposvár a 20. század elejére (Kaposi, 2010b). Megfigyelhető volt, hogy az 1940-es évekig a mezőgazdasági jellegű térségekből szigetszerűen kiemelkedő térségi központok szorosan összekapcsolták a várost a vidékkel. Azonban a vidéki területeket csökkentette az urbanizáció felgyorsulása. A városok és a falvak kapcsolatrendszerének bővülése már időszerű (Faragó L., 2008); a város, mint központi hely szerepel a rurális térségek életében. Az európai lakosság több mint háromnegyede, a magyar népesség több mint kétharmada városokban él. A városok száma és a városi lakosság aránya 1950-től kezdődően fokozatosan emelkedett. 1950-ben 54 városi jogállású település volt az országban, és az ország népességének 36%-a élt urbánus településen. A népességgyarapodás 1988-1990 között (Juhászné Hantos, 2001) valamint 2000-2006 között jelentős, közel 70-nel nőtt a városok száma. A városi népesség aránya 1999 és 2018 között - Nógrád megye kivételével - minden megyében növekedett. Számottevő, 8 százalékpontos - vagy magasabb - növekedés figyelhető meg az Alföld megyéiben, valamint az ország nyugati, északnyugati megyéiben. A városi népesség arányának változása mellett megfigyelhető az egy városra jutó megyei népesség drasztikus csökkenése. A 2000-es évekig a városok átlagos népességszáma 30.000 fő feletti, kivéve Somogy megyét, ahol csak megközelíti (28.208 fő) ezt az értéket. 2011-re a tömeges várossá nyilvánítások következményeképpen az átlagos városi népesség megyénként átlagosan 26.368 fő⁴. 2018-ban az átlagos városi népesség további csökkenése figyelhető meg, amely érték - a megyeszékhelyek kiugró adatai miatt továbbra is torzít. Somogy megyében pl. Kaposvár adatai nélkül az átlagos egy városra jutó megyei népesség 8346 fő; az átlagos városnagyság 10.000 fő alatti már 2001-től kezdődően a megyében. Csongrád és Győr-Moson-Sopron megye városi népessége a vizsgált időszak alatt kiegyensúlyozottnak tekinthető, a 2001 után városi rangot kapott települések lakónépessége megközelítette a 10.000 főt; amelynek köszönhetően az egy városra jutó népesség értékei továbbra is az 1999. évi országos átlag feletti maradtak (Csongrád megye: 40.024 fő, Győr-Moson-Sopron megye: 38.460 fő) (2. táblázat).

⁴ Az érték a 19 megye lakónépessége és a városok száma alapján számított érték, Budapestet kivéve.

A gyors városszám növekedés több kérdést is felvet. Beszélhetünk-e ezen városok esetében valós városi funkciókról, illetőleg mi történne, ha ezek a városi jogállású, de tényleges városi funkciót be nem töltő települések megszűnnének városok lenni?

2. táblázat: Az urbanizáció mértéke Magyarország megyéiben, 1999-2011-2019

	A városi népesség aránya, %			Egy városra jutó megyei népesség, fő		
	1999	2011	2019	1999	2011	2019
Bács-Kiskun	58,4	67,9	68,1	38.669	23.651	22.982
Baranya	57,7	65,1	65,5	68.668	27.603	25.980
Békés	61,7	75,3	77,0	31.147	17.140	15.365
Borsod-Abaúj-Zemplén	52,8	58,5	58,7	49.971	24.510	22.352
Csongrád	74,0	75,3	75,1	53.595	37.951	40.024
Fejér	52,0	58,3	60,5	60.794	28.390	24.511
Győr-Moson-Sopron	54,6	59,5	59,3	85.105	40.726	38.460
Hajdú-Bihar	72,9	80,3	80,0	36.657	26.034	25.260
Heves	44,5	45,7	47,3	47.146	34.320	26.890
Jász-Nagykun-Szolnok	64,7	70,8	73,3	28.189	19.330	16.876
Komárom-Esztergom	62,4	65,4	66,9	39.104	27.688	24.788
Nógrád	44,9	42,0	41,0	37.328	33.738	31.823
Pest	36,3	65,5	69,4	60.830	25.364	23.368
Somogy	47,7	52,5	52,1	28.208	19.759	18.988
Szabolcs-Szatmár-Bereg	44,2	54,4	53,7	35.797	20.714	19.941
Tolna	48,6	56,2	56,3	35.719	20.942	19.938
Vas	54,9	60,5	62,8	38.939	21.386	19.485
Veszprém	56,1	61,6	61,3	42.098	23.538	22.762
Zala	53,9	56,4	56,5	43.206	28.218	27.063
<i>Összesen:</i>	<i>54,9</i>	<i>61,6</i>	<i>64,1</i>	<i>45.325</i>	<i>26.368</i>	<i>23.271</i>
Budapest	100	100	100	1.930.014	1.589.231	1.747.340

Forrás: Beluszky, 1999 és Helységnévtár 2012. és 2019. alapján saját szerkesztés.

A tértudományokban elfogadott definíció szerint a város: a településállományon belül kialakult földrajzi munkamegosztás terméke; a munkamegosztásban központi szerepkört betöltő település, „*melyben a városi alapfunkciók megfelelő mennyisége és sokfélesége tömörült*” (Beluszky–Győri, 2005. 13. old.). A városok funkciójukat tekintve a társas érintkezés, az intézmények koncentrációjának megvalósítását célozzák, hasonlóan a falvakhoz a tradíciók és kultúra kiemelten fontos tényező. A város jelentős térszervező erővel rendelkezik, döntési–hatalmi központként tud fellépni. Kérdés, hogy az alig ötezer lelkes települések milyen erőt képesek közvetíteni, illetve milyen hatalmi jogosítványokkal rendelkeznek? Magyarországon 2005-ben 78 kisvárost, és 88 csekélyebb városi szerepkörű települést tartottak nyilván. A közel 80 kisvárosból teljes értékűnek minősül 29, míg a faluvárosok közül csupán 36 (Beluszky–Győri, 2006).

2005 nyarán az országban 15 település kapta meg a városi rangot. Ezzel a városok száma 289-re növekedett. 2010-ben a városok száma 304-re emelkedett (a fővárost és a megyeszékhelyeket nem számítva). A 2005-ös és a 2010-es városszámokat összehasonlítva megállapítható, hogy a városok közel háromnegyede kisváros, a középvárosok száma állandó, az összes város 12%-a esik a kisváros kategóriájába. 2010 után várossá nyilvánítási folyamat abbamaradt, az elmúlt kilenc évben nem nőtt a városok száma az országban (1. melléklet) (KSH, 2019). A vizsgált településtípus kategorizálásával több kutató foglalkozott (Bánlaky, 1987; Rudl, 1998; T. Mérey 1989; Horváth, 2004; Beluszky, 1999; Máhig, é.n.). A kisvárosok tipizálására végzett klaszterelemzéseket Horváth (2006), ahol három nagy típusát különítette el a kisvárosoknak. A harmadik csoportba sorolta azon kisvárosokat, amelyek egykor piacközpontok voltak, vagy járási székhelyek és emiatt nyerhették el a városi rangot. Átlagos lélekszámuk 10.000 fő alatti, és funkciókkal való ellátottsága csekély. A csoportokra bontás számomra nem mindig tűnik relevánsnak abban a relációban, ahogy a fent nevezett kutatók használják, hiszen mindegyikőjük az adott kor kisvárosait vizsgálta, amelyek mára már (pl. Szigetvár, Nagyatád, Marcali) 10.000 főt meghaladó népességgel rendelkeznek, így az általam vizsgált kategórián kívül találhatók. Számos kritérium viszont hasznosnak bizonyul számomra is, hiszen már a rendszerváltozás előtt is jellemzőek voltak a dunántúli térségre a törpevárosok (Dövényi, 2008a).

3. táblázat: Az egyes hierarchiaszintbe sorolt települések száma, 2006

Hierarchia-szint		A városok száma	
I. Főváros		1	
II. Regionális központ		5	
	ebből teljes értékű		4
	hiányos		4
III. Megyei központ		13	
	ebből teljes értékű		6
	hiányos		7
IV. Középvárosok		25	
	ebből teljes értékű		12
	hiányos		13
V. Kisvárosok		78	
	ebből teljes értékű		29
	hiányos		49
VI. Csekélyebb városi szerepkörű települések		79 (88*)	
	ebből teljes értékű		36
	hiányos		43 (52*)
Összesen		201 (210*)	

*Potenciálisan a kategóriába tartozó települések száma

Forrás: Horváth (2006) 255. old. alapján

A kisvárosok nagyon különbözőnek mondhatók a statisztikai adatok és az idősorok vizsgálatában. A különbségek élesen kirajzolódnak: a mezőgazdaság, a népesség, demográfiai folyamatok, a település területének mérete, az ipari beruházások, vállalkozások tekintetében.

Horváth (2006) városokra végzett klaszterelemzése során a kisvárosok esetében három típust különített el (3. táblázat). A kisvárosok többsége a tradicionális kisvárosi kategóriába tartozik, melyek a helyi piacközpontoknak, a kézműves mestereknek vagy a szellemi központok kiemelkedésének köszönhetik központi szerepüket. Napjainkra ezek a kisvárosok hullámvölgybe kerültek, meglévő iparuk a rendszerváltás után nem maradt versenyképes; a vidék fizetőkép telensége a kisvárosokkal szemben már megjelenik. Tipikusan a dunántúli kisvárosok töltik meg ezt a kategóriát, 23 régi múltú, de ma is jellegzetes funkciót betöltő település (pl. Lengyeltóti, Tamási, Csurgó). A másik csoport azon hajdani mezővárosok csoportja, akik a hierarchikus változásokra – mozgásokra nem reagálnak érzékenyen (pl. Sásd, Bóly, Bátaszék). A harmadik csoport azon városok, amelyek központi szerepkörrel és markáns kiegészítő funkciókkal rendelkeznek; egykori piacközpontok illetve járási székhelyek nyerték el a városi rangot; átlagos lélekszámuk 10 000 fő alatti, és környezetük többnyire beingázási térség (pl. Szentlőrinc, Tab). A csekély mértékű funkcióval, de városi szerepkörrel rendelkező településeket ebben a vizsgálatban a legutolsó szintre sorolják. Történelmüket tekintve többfélék lehetnek: egyes községek már töltötték be bizonyos városi funkciókat; jelenleg tényleges döntési jogkört kapnak, míg mások egyszerűen nagyra nőtt falvak, némi közigazgatási funkcióval ellátva.

Véleményem szerint a kisvárosi lét egyfajta kényszermegoldásként jelentkezett a községek döntő többségénél. A következő táblázat mutatja a Dél-Dunántúli régió kisvárosainak számát három lakosságszám kategóriára bontva. A kényszervárosok jellemzően a 3000 fő alatti lakosságszámú települések. A várossá nyilvánítási kérelmük során tökétkovácsoltak abból, hogy az 1990. évi önkormányzati törvény nem írt elő lakosságszám küszöbértéket a városi státusz odaítélése során.

A 3000 fő alatti lélekszámú városok 2010-ben a lakosság alig 2%-át fedték le, 2018-ra ez az arány megnövekedett; mindhárom megyében gyarapodott ezen kategóriájú városok népessége. A növekményt a kategóriában lecsúszó kisvárosok okozzák, nem tényleges népességnövekedés. Ezek a kisvárosok a legtöbb esetben kistérségi központok is voltak, de már nem járási székhelyek. Fejlődésük a legtöbb esetben a helyi-környező települések erőforrásainak függvényévé vált. A megyék lakossága csökkent az elmúlt 8-10 évben, így

a lakosságukat megtartani képes kisvárosok aránya a teljes megyei népességen belül növekedett (4. táblázat).

4. táblázat: Kisvárosok számának alakulása Dél-Dunántúlon, 2018-ban

		Somogy megye	Baranya megye	Tolna megye
Népesség (fő)		303.802	363.721	219.317
Városok száma (db)		16	14	11
Városi népesség száma (fő)		158.279	238.385	123.434
Kisvárosok száma (db)				
	3000 fő alatti	6	4	2
	5000 fő alatti	9	7	3
	10.000 fő alatti	11	10	6
Kisvárosi lakosság száma (fő)				
	3000 fő alatti	11.105	9992	4084
	5000 fő alatti	28.295	22.254	7949
	10.000 fő alatt	39.016	43.677	30.435
Népesség megoszlása (%)				
	3000 fő alatti	3,7	2,7	1,9
	5000 fő alatti	9,3	6,1	3,36
	10.000 fő alatt	12,8	12,0	13,9

Forrás: saját szerkesztés Helységnevtár 2018 adatai alapján

A legtöbb kényszerváros Beluszky (2006) által használt faluváros fogalomhoz hasonlítható. A döntés során nemcsak gazdasági, társadalmi tényezők játszottak szerepet, hanem ideológiai-politikai kérdések is.

A városok településhálózati szerepüknek megfelelően rendelkezniük kell a következő intézményekkel: bíróság, ügyészség, rendőrkapitányság, földhivatal, kórház, stb. Csatári (2006 6. dia) szerint „a kisvárosok a vidékies térségek elsődleges ellátó és szervező központjai, amelyekben rendelkezésre áll:

- okmányiroda/kormányhivatal, kistérségi iroda,
- rendőrség, rendelőintézet, középiskola,
- hagyományos piac, kiskereskedelem, lokális gazdaság,
- bankfiók és egyéb látványosság pl. termálfürdő, ipartelep, kunpuszta, kegytemplom”

Városi intézményként szerepel a statisztikai adattáblákon a gépjárműszaküzlet, szálloda, panzió, gimnázium, szakközépiskola, közép vállalat, mentőállomás, okmányiroda. A pénzintézetek szerepét nem emelik ki külön – ahogyan Csatári (2006) előadásában, mert a vizsgált kisvárosokban döntő többséggel szerepel egy bankfiók vagy takarékszövetkezeti kirendeltség. Az intézményesültséget és a fejlettségi szintet ezen városok esetében külön lehet kezelni. Az intézményekkel való ellátottságra jellemző, hogy mára négy fő intézmény sem található meg, nem épül ki okmányiroda. Az intézményesültség tekintetében megfigyelhető specializálódás: egyes területek az idegenforgalmat, a kereskedelmi

ellátást részesítik előnyben, és ehhez kapcsolódóan építik ki a rendőrséget, éttermeket, stb. (pl. a Balaton-parti kisvárosok). Némely kisváros az oktatási funkcióját helyezi előtérbe, várossá nyilvánítási kérelmének is ez lesz a hangsúlyos pontja. A várossá válás fő indokaként szerepel pl. Kadarkút esetében a humán-infrastruktúra fejlesztése, a humán tőkébe való инвестиáció. A város fizikai megjelenésének, a közcsatorna kiépítettségnek a hiánya ellenére a település elnyerte 2005-ben a városi rangot.

A dunántúli nagyközségek többsége lehetőséget látott a városi rangban, melyben köztereket esetlegesen iskolát újíthat fel, városházát építhet. De bár minden esetben történt ígéret munkahely-teremtésre, az esetek többségében ez nem valósult meg. A funkcióhiányos kisvárosok a jellemzőek: nem található könyvesbolt, középiskola, munkaügyi kirendeltség, közjegyző vagy biztosító intézet. A fejlettségi mutatók szempontjából vizsgálták az átlagos lakásnagyságot, a diplomások arányát, a foglalkoztatási rátát, a közcsatornába kapcsolt lakások arányát, a személyi jövedelemadó egy főre eső értékét, a középiskolai tanulók és a szakrendelőben töltött idő arányát (Juhászné 2001).

A kisvárosok gazdasági fejlődésében több esetben látható példa a múltban kialakult, a mára is adaptálható fejlődési technikák elsajátítására. A térségben a szabályozási környezet az agrárium fejlesztésén belül az 5-10 ezer tonna kapacitású kisüzemek létesítését ösztönzi/ösztönözte, ahol a szükséges alapanyag-mennyiséget helyi erőforrásokra alapozva, legfeljebb 40 km-es távolságból lehet biztosítani. Pár példa a helyi erőforrásokra épülő gazdaságra: Simontornyan és Villányban brikettüzem, Dunaföldváron bio-etanol üzem; geotermikus erőmű működik Bóly és Szentlőrinc városában, tervezési stádiumban (részleges megvalósítású) Csurgó és Tamási városában. A kisvárosok – főként a régió déli részén elhelyezkedők – várossá nyilvánításuk után megtorpanni látszott az induló összefogások hálózata.

Az uniós besorolások szerint a közép- és kelet-európai országok fővárosi régióján kívüli térség mind a hátrányos régiók között szerepel (3. melléklet). Célként kellene szerepeljen a funkcionálküli illetve kevés funkcióval rendelkező kisvárosok felruházása olyan alapfunkciókkal, melyeket képes lenne ellátni. A társulási rendszer segítségével két esetenként három kistérség, mely távol esik a központi kistérségtől (megyeszékhelytől) alakíthatna együtt egy mentőállomást, illetőleg rendőrkapitányságot. A funkciók decentralizálásával megosztásra kerülnének a megyeszékhelyek, tagoltabb lenne az intézményi ellátottság. A kisvárosok tekintetében ez kielégítő megoldás lenne, de a középvárosok esetében már nem, hiszen az ő céljuk az európai szintre történő felzárkózás, és ez a funkciómegosztással nem tudna megvalósulni.

Nagyon nehéz a kisvárosok helyzete, hiszen bár jogállásukat tekintve már városnak számítanak – annak minden kötelezettségével – de funkciójukat tekintve változatlanul olyan alapszolgáltatást nyújtanak, mint nagyközség korukban.

Láthatjuk, hogy a városiasodás következtében csökkennek a különbségek a város és a falu között, hiszen a falvak infrastrukturális ellátottságát tekintve hasonlatosan lesznek a városhoz. Az urbánus és rurális folyamatok – főként a kisvárosok esetében – különválasztása nehézségeket okoz. A falvak és a mezőgazdaság fogalmak közé már nem tehetünk egyszerűen egyenlőséget, hiszen a falun élők közel 80%-a már nem a mezőgazdaságból él. A dél-dunántúli régió kistérségeinek nagy része rurális, a Balaton közelsége a turisztikai igények kielégítését irányozza elő. A kistérségek központi települései – a kisvárosok – a kistérség településeivel együttműködve képesek fejlődést elérni. A kisvárosokban nem ellenfelet kell látniuk a környező településeknek, hanem a lehetséges partnert. Ahogyan az Európai Területfejlesztési Perspektíva fogalmaz:

„A politika választási lehetőségeinek alkalmazása a regionális és helyi szint aktív támogatását igényli a vidéki területeken fekvő kis városoktól a világvárosi régiókig. A regionális és helyi önkormányzatok egymással folytatott együttműködés révén és az alulról építkező megközelítéssel összhangban valósítják meg a Közösség célkitűzéseit.”

A Potsdamban elhangzottak alapján a helyi problémák kerültek célkeresztbe, melyeket integrált módon kell vizsgálni. A városokra szükség van, hiszen a ritkán lakott vidéki területeken is az ellátás bizonyos színvonalát biztosítani kell, mind az infrastruktúra, mind a szolgáltatások területén. Magyarországon a történelmi előzmények, valamint az EU-s csatlakozás miatt a rendszerváltás után a területpolitikában az urbánus területekkel szemben a rurális térség fejlesztése került előtérbe. Ma a társadalmi és fenntarthatósági szempontokat érvényesíteni kell a hatékonysági kritériumokkal egyetemben, a Lisszaboni Stratégiával összhangban. A város-vidék kapcsolat perspektívái több nézőpontra átszemlélhetők. A kicsi szép, de egyben gyenge is. A kisvárosok hálózata együttesen képes lenne erőt kifejteni, de az elaprózott rendszer egyedüli elemei nem lesznek képesek felvenni a versenyt az urbanizációs kihívásokkal.

3. A kisvárosok helye és szerepe Európa településhálózataiban

Két fő kérdéskör mentén kezdtem a vizsgálatot, az egyik az általánosnak tekinthető urbanizációs boom, amely a világon zajlik. Egyszerre van jelen a jóléti szuburbanizáció és a kényszer-visszaköltözés generálta népesség és funkcionővekedés az egyes térségekben. Erőteljes várossá nyilvánítási hullámok zajlottak, nemcsak hazánkban.

A dolgozat szempontjából fontosnak éreztem, hogy a kutatás ne ragadjon le csak a helyi viszonyok vizsgálatánál. Magyarország az 446,8 millió fős Európai Unió része, a szűkebben vett makro-regionális kapcsolatok mind gazdaságilag, mind politikailag egyre szervesebb keretrendszerbe illesztik Magyarországot, ezen kívül Közép- és Kelet-Európa térségét. A szakmai kutatási program éppen ezért a komparatiztika lehetőségeivel is élni kívánt; a történelmi hagyományainkat tekintve a szomszédos országok között több olyan is található: Ausztria keleti részein a burgenlandi, a stájer és a karintiai; illetve Románia erdélyi részein a határtól a Királyhágóig terjedő vidék, ahol a kisvárosi fejlődés az egész társadalom és gazdaság működése szempontjából fontos entitás. A következő tényezők jelezték számomra a kisvárosi fejlődés meghatározó az adott térségben: konzervatív értékek kialakulása, a kisvárosi mentalitás fontossága, a gazdasági és politikai rugalmasság létrejötte; ipari-kulturális hagyományok.

A kutatásaim során a kisvárosi létet erőteljesen befolyásoló tényezőket egyesével, majd egységesen, az egymásra ható tényezők tekintetében is vizsgálni kívánom. Ezek a tényezők a következők:

- a természetföldrajzi környezet, gazdaságföldrajzi elhelyezkedés (más városokhoz, illetve a hinterlandhoz képest);
- demográfiai potenciál (munkaerő léte, szerkezete);
- gazdaságszerkezet: ipari, kereskedelmi illetőleg mezőgazdasági potenciál, amely miatt központi funkciókat képes gyakorolni a kisváros;
- piaci jelleg (történelmi előzmények vizsgálata);
- üzleti szolgáltatások, idegenforgalom;
- környezet – fenntarthatóság, fizikai és humán infrastruktúra jellemzői;
- fejlesztési elképzelések, fejlesztéspolitikai célok.

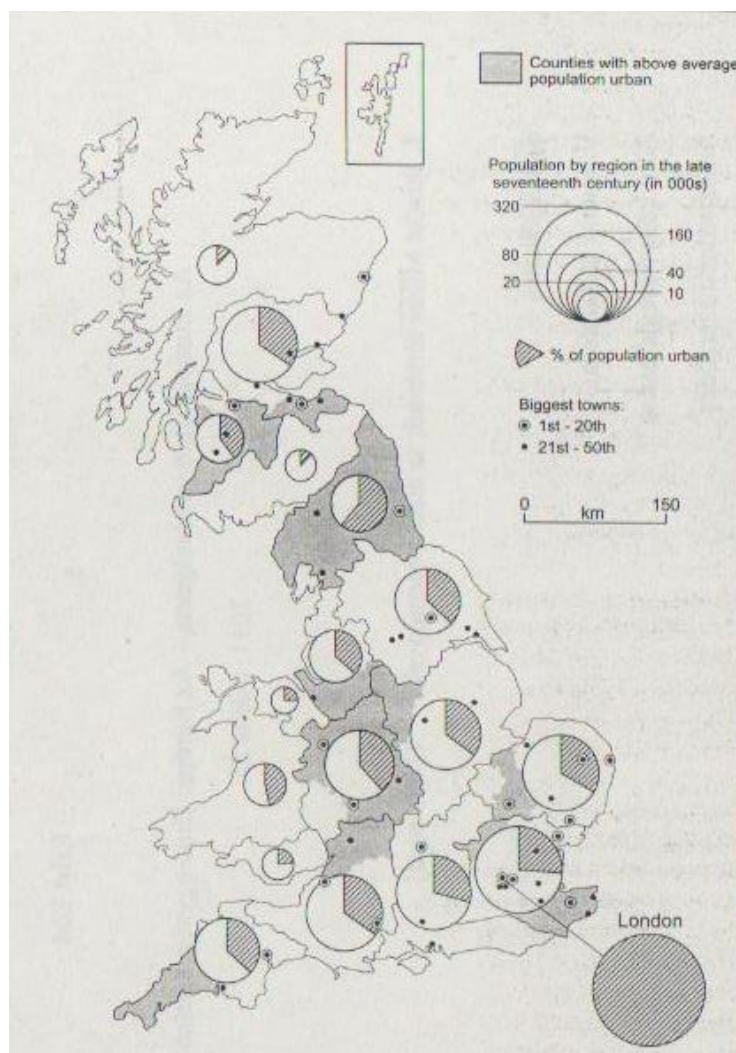
3.1. Angolszász jellegzetességek

Az angolszász városfejlődés karakterisztikájának bemutatása evidensnek tűnt számomra, mivel szakirodalmi ellátottsága széles körű, jól dokumentált: a 9. századtól kezdődően fellelhetőek a városfejlődés gyökereiről szóló tanulmányok (Whitelock, 1955; Clark, 2000; Szántó, 2004). A kormányzati berendezkedés és a német/szász hatások az országban összehasonlíthatóvá tették városhálózatát a kontinensen található városokkal.

Angliában a városiasodás a fejlődés motorjának számított, a városok a nagyipar, vagy a kereskedelem fő csomópontjaiként szerepeltek. Clark (2000) szerkesztésében jelent meg az angol város története három kötetben. Angliában a kisvárosok elsőként a kis kereskedővárosok képében jelentek meg az 1500-as évek közepén. Ilyen nagyobb piacnak (kisvárosi településnek) számított ekkor már Angliában és Wales-ben 650, míg Skóciában több mint 200 helység. Ezeket a kisvárosi településeket népességük alapján, valamint méretük alapján sorolták be. A népességszám küszöbe a 2000 fő volt, hasonló népességszám-minimummal Romániában, illetve Szlovákiában találkozhatunk.

A kis kereskedő városok esetében viszont problémát jelentett, hogy a népességnövekedés miatt, számuk megnövekedett és nehezen volt átlátható a rendszer. Emiatt ment végbe a kisvárosok szelekciója az 1700-as években; amikor is megközelíthetőség szerint, valamint a nagyvárosoktól való távolságuk alapján összevontak piachelyeket (3. ábra). A kereskedővárosok (market town) főbb funkcióit meghatározva kívánták betölteni a funkció- és szolgáltatáshiányt.

3. ábra: A városiasodás mértéke Angliában a 17. században

Forrás: Clark (2000) 464. old.

A 18. század végére – 19. század elejére a kisvárosok alkották a gazdasági és társadalmi élet lelkét. A kisvárosok hasonlóan a magyar viszonyokhoz, az ország egyes területein más-más képet mutattak. Különféle ismérvek alapján rangsorolták Skóciában, illetve a Wales területén ezeket a településeket. A regionális különbségek a foglalkoztatási módokban is tükröződtek. A déli területek kisvárosai inkább a halászatból és ennek kereskedelméből tartották fenn magukat, valamint ehhez kapcsolódóan kiépültek a feldolgozóipari és ezzel összefüggő szolgáltató ágazatok, melyek a kisebb városokból esetenként nagyipari központokat varázsoltak.

Nagy-Britannia kisvárosi hálózata különleges képet mutat ma is, hiszen az egyes országrészek (Skócia, Wales, Anglia) másképpen rangsorolják a városi területeket. Skócia

2005-ös a kisvárosok és a vidéki területek közötti kapcsolatokról c. jelentés szerint: hat típusba sorolja a kapcsolatokat, és ezek alapján a kisvárosokat is. A térképen (4. melléklet) alig látható sötétkék és zöld területek a három és tízezer főnyi lakossággal rendelkező kisvárosi területek. Funkciójukat tekintve elvesznek a nagyobb városi övezetekben.

A jelentés Christaller központi hely elméletére és Lösch koncepciójára támaszkodik, és ezen elméletek mentén építette fel a városi hierarchia háttérkapcsolatainak nézeteit. A kisvárosok és a hinterland-jai közötti kapcsolat meghatározását egy sematikus modellben ábrázolták, ahol a kisváros, mint egy kör középpontja, kapcsolatai kétirányúak. Elsősorban a számszerűsíthető kapcsolatokat vizsgálták, valamint a relációk pozitív és negatív hatásait (Európai Bizottság, 2006, 2013). Hazánkra is alkalmazható lenne ez a fajta vizsgálat, amely nem csupán a vidéki térségek problémáit tárná fel, hanem a kisvárosi hálózat meglévő és lehetséges kapcsolatrendszerait mutatná be.

3.2. Közép- és Kelet-Európa városhálózata

Közép- és Kelet-Európa⁵ országainak településszerkezete jelentős történelmi hagyományokkal rendelkezik, a városi fejlődést hasonló típusok jellemzik, országspecifikus tényezőkkel (Rechnitzer, 2007, 2013; Enyedi, 1978; Hajdú-Horeczki-Rácz, 2017). Ezek a viszonylag sűrű városi hálózattal rendelkező országok kb. ötezer olyan várossal rendelkeznek, amelyek népessége 5000 és 50.000 lakosú és a gazdasági, társadalmi és kulturális élet központjaként funkcionálnak. Az Eurostat regionális évkönyvének tanúsága szerint kisvárosnak tekinthetők az 50.000 főnél nem népesebb városi rangú közigazgatási egységek (Eurostat, 2012). Az Európai Bizottság jelentése a kisvárosok fogalmát nem lakossági küszöbérték alapján, hanem a lakosság lakóhelye alapján definiálta. Kisvárosnak (illetve kis- és külvárosnak) tekinti azt a közigazgatási egységet, amelynek lakosságának több mint 50%-a él városi klaszterekben, de kevesebb mint a lakosság fele él a városközpontban, a városmagban. A 2004 után csatlakozó 13 Európai Unió tagállam esetében számottevő a városi lakosság arányának növekedése 1991 és 2011 között. Az Európai Unió 28 tagállamát⁶ tekintve az elmúlt 20 év alatt 30,1%-ról 31,2%-ra növekedett a városi

⁵ Közép- és Kelet-Európa térség városhálózat-vizsgálata során a térségbe tartozóként definiálom: Csehországot, Szlovákiát, Lengyelországot, Magyarországot, Szlovéniát, Horvátországot, Romániát és Bulgáriát. Részletesebben vizsgáltam meg Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Románia és Magyarország városállományát valamint áttekintettem Németország és Ausztria városi hálózatát is.

⁶ Az EU-28 adatai jelen fejezetben 2014. évre vonatkoznak.

népesség aránya. Ha csak az EU-13 országait vizsgáljuk, egy százalékponttal nagyobb változást tapasztalhatunk a kis- és külvárosok népességével kapcsolatban. 1991-ben 24,5%-ról 2011-re 25,7%-ra gyarapodott a kisvárosi lakosság aránya az össznépességhez viszonyítva. E folyamattal párhuzamosan a nagyvárosok össznépességén belüli aránya az újonnan csatlakozók körében 0,4 százalékponttal, míg a vidéki területek aránya egy százalékkal csökkent (Európai Bizottság, 2014). Összeurópai szinten tapasztalható a lakosság természete előregedése és fogyása mellett; országon belüli migráció főként a szuburbiákba, a megfelelő infrastrukturális hálózattal ellátott kisvárosokba.

Európa 32 országát vizsgáló ESPON kutatásokban (2006 és 2013) kis- és középvárosként a 300 és 1500 fő/km² közötti népsűrűségű és 5000 – 50.000 lakosú településeket definiálja, amelyből 8414-et számlál. Nagyon kis városnak tekinti az 5000 lakosnál nem népesebb városokat, ahol a népsűrűség 300 fő/km² feletti (ESPON-TOWN 2013). A kis- és középvárosok vizsgálatánál a kutatások három kulcstényezőre összpontosítanak: morfológiai perspektíva – lakossági minimum küszöbérték, adminisztratív szempont – helyi kormányzás megléte, funkcionális nézőpont – szolgáltatások, munkahely és egyéb funkciók koncentrációjának elemzése.

A kisvárosok népességszám alapján történő besorolása nem példa nélküli, hiszen a kisvárosi népesség nemcsak Magyarországon, hanem szerte Európában alacsony. Angliában a 2000 fővel rendelkező település már kiérdemelheti a városi rangot (Clark 2000) – hasonlóan a Cseh Köztársaságban; a kisvárosokra vonatkozóan az angol regionális gazdaságtan vizsgálatai a városok optimális méreténél – funkció- és intézményhatékonyság, vállalatok vonzóképesége szempontjából a 15 000 – 50 000 fő közötti lakosságszámot határozták meg (Balchin-Bull 1987. 73. old.). Romániában kisvárosnak tekintik az 5000 lakos alatti, de 1500 fő feletti települést (Csák 2009). Németország statisztikai-funkcionális definíciót (Bundesamt fogalomtár) alkalmaz a várossá nyilvánításkor; kisvárosokban (Kleinstadt) él a német lakosság 29,6%-a – 5000 és 20.000 lakos közötti városokban, amelyek központi helyként funkcionálnak. 2013-ban a német települések egyharmada számított kisvárosnak (5. táblázat)

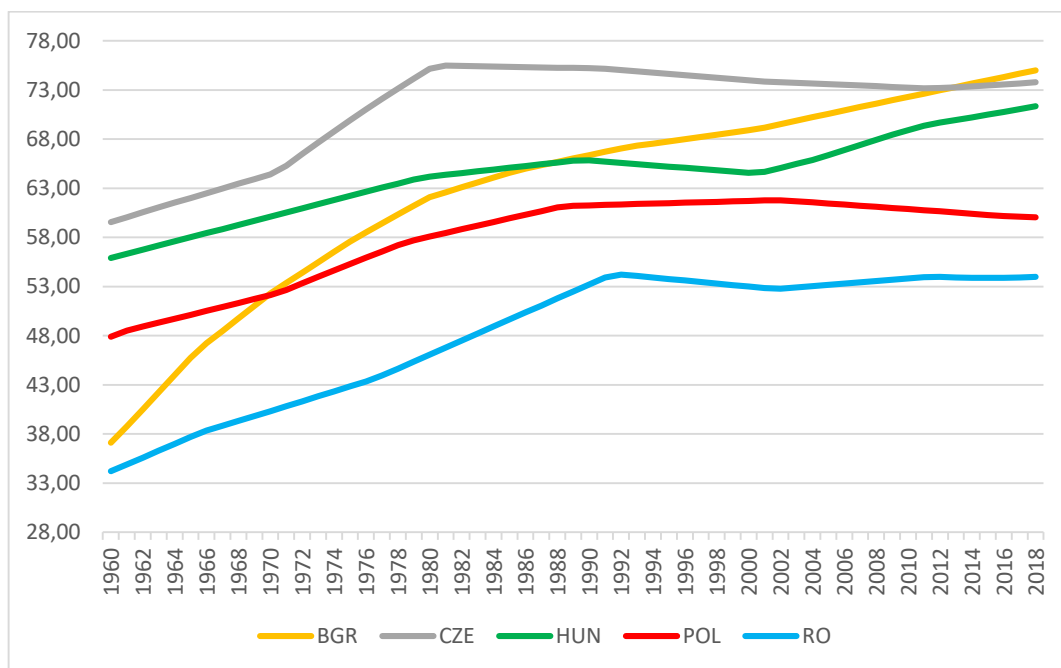
5. táblázat: A németországi település- és lakosságszám, 2013

	Településszám	Lakosságszám	Megoszlás (%)
Nagyváros/Großstadt	76	25.031.400	31,0
Középváros/Mittelstadt	772	22.917.800	28,4
Kisváros/Kleinstadt	4480	23.889.800	29,6
Vidéki közösségek/Landgemeinden	5907	8.928.400	11,1
Összesen	11235	80.767.400	100,0

Forrás: Steinführer-Vaishar-Zapletalová, 2016. 325. old alapján saját szerkesztés

A magyarországi besorolás ennél szerteágazóbb: Markos (1962) munkájában nem használja a kisváros megnevezést, csupán a városhierarchia alsó elemeként nevezi meg a 10.000 főnél nem népesebb városokat. Bernát (1981) tanulmányában az 5000 és 20.000 fő közötti városokat tekinti kisvárosnak. Perczel-Tóth (1994) kisvárosnak tekinti az 5000–10.000 fős városokat és használja a törpeváros kifejezést az 5000 főnél nem népesebb kisvárosokra; valamint kis-középvárosként definiálta a 10-20.000 fő közötti városokat. Tóth (2008) kisvárosnak az 5000 fő alatti, kis-középvárosnak az 5000–10.000 fős városokat tekinti. Dövényi (2008b) szerint kisváros az 5000–5.000 lakosú város, törpeváros/miniváros az 5000 lakosnál kevesebbel rendelkező város. Az Országos Területfejlesztési Konceptió a Központi Statisztikai Hivatal besorolását veszi alapul, amely egységesen a 30.000 lakosnál kevesebbel rendelkező városokat tekinti kisvárosnak. A térségben a népességszám szempontjából történő besorolás konzekvensen a 20.000 (egyes esetekben a 30.000) lakosnál kevesebbel rendelkező városokat sorolja a kisvárosok közé. Közép- és Kelet-Európa országaiban a népesség több mint fele városlakónak számít. Figyelembe véve a történelmi előzményeket, szembetűnő Bulgária és Csehország városlakóinak magas aránya (6. táblázat). Kovács (2002. 61. old) megállapítása szerint: „*az urbanizáció üteme annál nagyobb, minél alacsonyabb szintről indult egy ország*”; amely a városlakó népesség arányát elemezve kimutatható. Csehország 1950-ben a városiasodás szintjét 41%-ban maximálta. A városi lakosság küszöbértékét ekkor 5000 főben minimalizálták, viszont ha a funkcionálisan is városnak minősíthető, 2000 és 5000 fő közötti településeket is figyelembe vesszük a városlakók arányának meghatározásakor (volt mezővárosok), akkor a városlakók aránya meghaladja az 55%-ot (4. ábra).

4. ábra: A városi népesség aránya*, a teljes népességen belül (%)1960-2018

**A teljes népességen belül Bulgária, Csehország, Magyarország, Lengyelország és Románia*

Forrás: saját szerkesztés a Nemzeti Statisztikai Hivatalok adatai alapján

1990-es évek elejére ez az érték 10%-os növekedés után 65%-on állt. 2011-ben a városiasodás mértéke 73,4%, mely 7.732.000fős népességet jelent. Ez a növekedés elenyészőnek tekinthető, ha Románia és Bulgária városiasodottságát vizsgáljuk (Horeczki, 2016). Bulgáriában 1950 óta eltelt negyven év alatt harmadával nőtt az urbanizációs szint 53% a rendszerváltás idején. 2011-ben a városi népesség össznépességen belüli aránya 73,1%, amelyből a kisvárosi lakosság aránya 17,4%. Romániában egy csekélyebb mértékű, 30%-os növekedést tapasztalhattunk, 54% a városlakók aránya, a kisvárosi lakosság aránya 15,2% (4. ábra). A városi népesség arányának vizsgálatakor eltéréseket tapasztalhatunk a nagyobb adatbázisok (pl. WorldBank, ENSZ, EUROSTAT) és a Nemzeti Statisztikai Hivatal által közölt értékek között. A városi népesség szigorúan vett értelemben a közigazgatásilag városi területek élők arányát mutatja, viszont több esetben találhatunk olyan megfogalmazást, amely a városi térségekben élők arányát mutatja, azaz a szuburbiákhoz tartozó falvak, faluközösségek népessége, az elővárosi területeken élők is a számítások alapját képezik, emiatt tapasztalhatunk eltérést a World Bank 2018. évi magyarországi (71,35%) és a magyar Statisztikai Hivatal által közölt adatok között (64,1%) (6. táblázat).

Lengyelország, Szlovákia és Magyarország urbanizációs rátája nem emelkedett ilyen drasztikus mértékben, de alapvetően magasabb értékről indult: 40% körüli szintről 60% fölé emelkedett a rendszerváltozás éveire. Az elmúlt húsz évben – a globális tendenciáknak megfelelően – növekedés tapasztalható, főként a metropoliten térségekben. Nemcsak a városlakók aránya, a városfejlődés növekedési üteme sem volt egyenletes. A leggyorsabb növekedés a korszak elején, az 1950-es években volt mérhető, főként Lengyelország, Románia esetében (Kovács, 2002; Hajdú-Horeczki-Rác, 2017).

6. táblázat: Városi népesség aránya Közép- és Kelet-Európa országaiban, %

	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2018
Németország	71,38	72,27	72,84	73,12	74,97	76,97	77,31
Bulgária	37,10	52,30	62,10	66,38	68,90	72,30	75,01
Csehország	59,55	64,40	75,17	75,22	73,99	73,26	73,79
Magyarország	55,91	60,11	64,19	65,84	64,58	68,91	71,35
Lengyelország	47,89	52,13	58,09	61,27	61,72	60,89	60,06
Ausztria	64,72	65,26	65,39	62,96	60,21	57,40	58,30
Horvátország	30,15	40,20	47,29	51,04	53,43	55,16	56,95
Szlovénia	28,20	37,00	48,05	50,39	50,75	52,66	54,54
Románia	34,21	40,32	46,07	53,22	53,00	53,83	54,00
Szlovákia	33,46	41,06	51,64	56,49	56,23	54,69	53,73

Forrás: saját szerkesztés World Bank adatai alapján

Az 1980-as évekre egyfajta lehűlés tapasztalható az urbanizáció során, a várossá nyilvánítások, illetve a városba költözések mértéke alig 1%-os növekedési ütemet produkált a térség országaiban. Mindezen folyamatok mögöttes tartalma sok esetben a szocialista iparosítás volt. A városokba telepített ipari létesítmények nemcsak munkalehetőséget biztosítottak, hanem fejlesztési forrást is a városnak, illetőleg elindulhatott egy nagymértékű társadalmi megújulás is: a lakáskörülmények, a közlekedés és a szolgáltatási paletta javulása, bővülése révén.

A városodás folyamata Szlovákiában a regionális jelentőségű városok erősödését és a kisvárosok térvesztését mutatja (Hajdú-Horeczki-Rác, 2017). A 20.000 fő alatti kisvárosok száma a rendszerváltás előtti évtizedben 65-ről 97-re növekedett, viszont a kisvárosi lakosság közel egyharmada a belső migrációs irányok miatt nagyvárosokba költözött. A Cseh-Morvaországi térségben sűrű kis- és középvárosi struktúra dominált, melynek öröksége, hogy ma minden harmadik cseh városlakó kisvárosban él (30,2%-a a lakosságnak). Magyarországon a számos várossá nyilvánítás, a decentralizált fejlesztés-politika révén sűrűbb városhálózat alakult ki a szocialista érában, és a hierarchiában jelentős elmozdulásokat eredményezett. 16-ról 106-ra emelkedett a 20.000 fő alatti kisvárosok

száma, amelyek a városlakó népesség 7%-át, illetve 19%-át foglalta magába. Magyarország sajátos fejlődési pályát képviselt, hiszen a kisvárosi hálózat, főként a 10.000 fő alatti volt az, amelyik dinamikusan növekedett ebben az időszakban, ezzel szemben a térség többi országában főként a nagyobb városok növekedtek (mind számukat, mind népességüket tekintve) (Kovács, 2002). Hazánkban a rendszerváltozásra 166 városi jogú település létezett és bár még mindig számos városhiányos térséggel lehetett számolni, a kialakult, várossá nyilvánított települések valamely kisebb térség tényleges gazdasági, társadalmi, kulturális, közigazgatási központjaként működtek. Jelenleg az ország lakosságának 24,4%-a él 20.000 főnél kevesebb lakosú városokban, és 48,1%-a nagyobb városokban.

Az országok közül Lengyelország számít még kakukktojásnak, hiszen a főváros túlsúlya nem érvényesül olyan mértékben, mint pl. Magyarország vagy Ausztria esetében. Az ország mérete is befolyással van arra, hogy főként a regionális nagyvárosi központok alakultak ki, a kisvárosi hálózatnak csak kiegészítő szerep jutott, bár bekapcsolódnak a gazdasági élet vérkeringésébe, de döntő gazdasági súlyt nem képeznek.

A történelmi sajátosságokat figyelembe véve kijelenthető, hogy a városok a szocialista állam jövőjének alapköveinek számítottak. A legtöbb országban (ahogy Magyarországon is) előnyt élveztek a falvakkal, tanyákkal szemben, döntően a fejlesztési források területén.

3.2.1. A lengyelországi urbanizáció sajátosságai

A közép- és kelet-európai térségben a rendszerváltozás radikális településhálózati változásokat nem idézett elő, mivel az egyes országok város-struktúrái stabilitást és nagyfokú tehetetlenséget mutatnak. Az 1990-es éveket megelőző pár évtizedben viszont már hangsúlyosabb változásokat tapasztalunk a városi hierarchia és a népesség területi elhelyezkedésében.

A lengyel városi struktúra jól tagolt városi hierarchiát és szabályos területi elhelyezkedést mutat. A városok népesség szerinti megoszlása szorosan követi a rang-nagyság szabályt (Korcelli 2000; Hajdú-Horeczki-Rácz, 2017; Konecka-Szydłowska és tsai, 2018). Lengyelországban 1950 és 1990 között az uralkodó trend a növekvő népesség-koncentráció volt főleg a közepes és nagyvárosokban. 1973/75-ös közigazgatási reform során 85 város

vesztette el városi címét – a statisztikai adatok tanúsága szerint - emiatt veszítenek népességükből a 10 000 fő alatti népességű kisvárosok. A városi címtől való megfosztások ellenére az abszolút összes városszám növekedett; közel ötven év alatt 164-gyel (3. táblázat). Az 1950-es években a 706 város 12%-a nem számított kisvárosnak; húsz évvel később arányuk csökken (77,8%); 1998-ra a városok 74%-a, azaz 644 város számított kisvárosnak. A kisvárosok számának növekedése mellett nem elhanyagolható tényező, hogy a közepes, illetve a nagyvárosok száma folyamatosan növekedett. A 200.000 lakos feletti nagyvárosok száma megnégyszereződött, a félmilliónál nagyobb városok száma az ezredfordulón már öt (7. táblázat).

7. táblázat: A lengyelországi városi jogállású települések száma 1950 és 1998 között

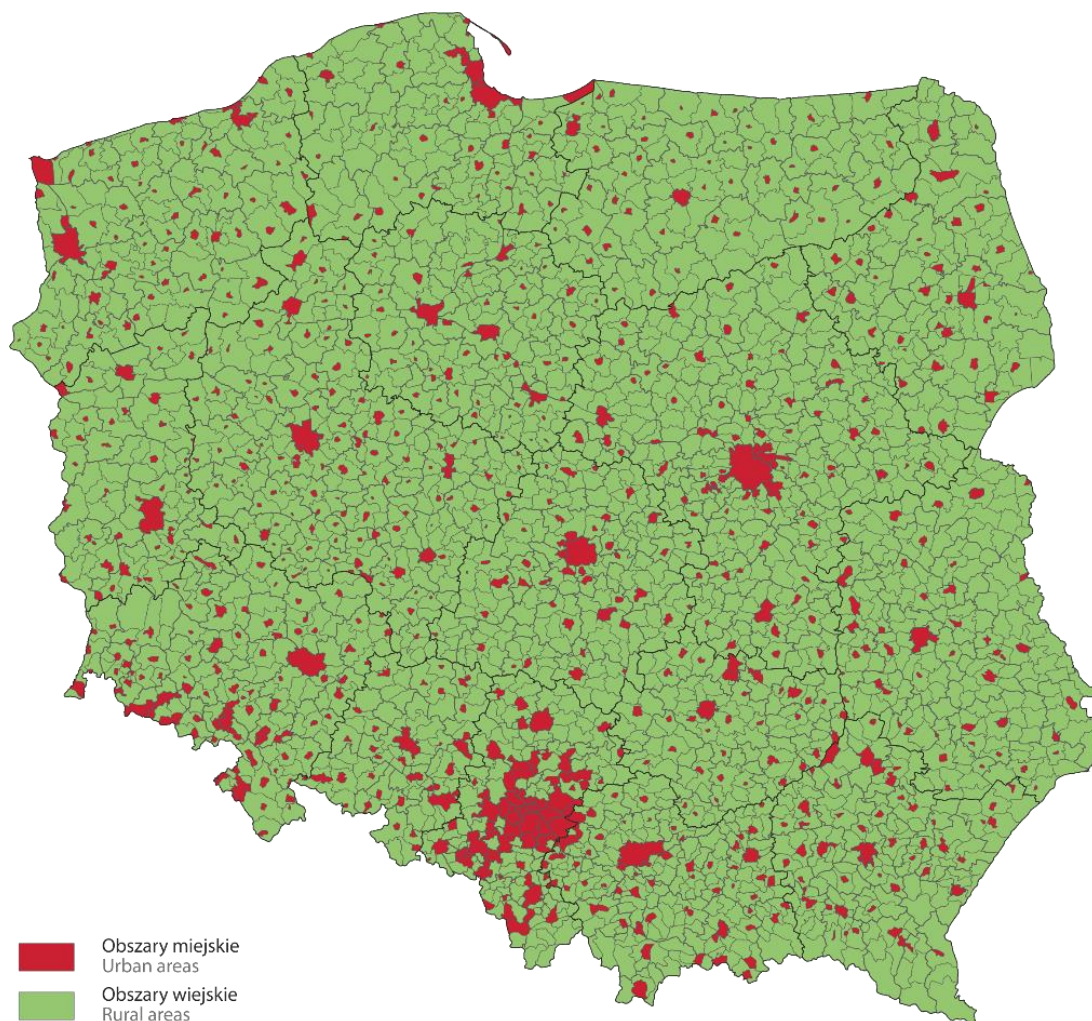
Népesség-kategóriák	1950	1960	1970	1980	1990	1998
10 ezer alatt	552	641	579	449	434	462
10-20 ezer között	76	138	162	177	182	182
20-50 ezer között	50	68	97	128	131	131
50-100 ezer között	12	20	27	48	50	50
100-200 ezer között	11	13	14	23	22	22
200 ezer felett	5	9	10	20	20	20
500 ezer felett	2	2	4	5	5	5
Összesen	706	889	889	804	830	870

Forrás: Lengyel Statisztikai Hivatal adattáblái alapján saját szerkesztés.

Lengyelországban a II. világháború óta a városi népesség megháromszorozódott, egy viszonylag alacsonyabb 34%-os urbanizációs szintről 1966-ra a népesség fele, 1990-re 62%-a városinak tekinthető. 1990-től a városhálózat elemei szinte változatlanok. A városokban élők száma 1990-ig folyamatosan emelkedett, kifejezett növekedés a közép- és nagyvárosokra volt jellemző, viszont a legnagyobb (félmillió feletti lakosságú) városok népessége alig növekedett. A városi népesség legnagyobb hányada a 200 ezer lakos feletti nagyvárosokban él, 36,2%; ebben a kategóriában tapasztalható a legnagyobb népességnövekedés, több mint 10%. Középvárosokban él (20-100 ezer fő) a városi népesség 31,9%-a, amely 72 városban oszlik el. A 20 ezer fő alatti kisvárosokban a népesség 20%-a él. A kisvárosokban élők részaránya jelentős mértékben csökkent – a legkisebb városokban élők részaránya csupán 9,0%; az 1950-ben mért 22,5%-hoz képest. Jelenleg a lengyel urbanizációs szint 60,9%, a kisvárosokban élők aránya 13,1%, az elmúlt közel húsz évhez képest további népességcsökkenés figyelhető meg (7. táblázat). A rendszerváltozás után a belső szuburbanizációs folyamatok felerősödtek, a belső migráció iránya város- város viszonylatban megfordult. A nagyvárosokból a kisebb városokba költözés volt jellemző, illetve a városkörnyéki falvakba. A város-vidék és a vidék- város irányába történő migráció kiegyenlítettnek tekinthető, az abszolút értékek közötti eltérés csupán 8 ezer fő

(a városba költözők irányába). A vidék-vidék irányába történő mozgás az első kategóriához hasonlóan lelassult, a mozgás 1998-ra már 100.000 fő alatti (ESPON TOWN 2013).

5. ábra: Lengyelország városi és vidéki területei 2018. jan. 1-jén

Forrás: Lengyel Statistikai Hivatal Térképtár

A lengyel városi struktúrát a megvalósított gazdasági modellek erősen befolyásolták. A városi funkcionális struktúra új jelentést kapott a városgazdálkodás és városfejlesztés tervezésének új szabályozásával. Az erőteljes iparosítás, a gyors munkaerő-felvétel a városi növekedés egyik legjelentősebb elemévé vált. Az újonnan épülő gyárak és ipartelepek közelében található városok és falvak területén nagyszámú beáramló népességgel kellett számolni (Slodczyk et al. 1999). A népesség ezen mértékű koncentrációja révén szükségessé vált a lakóegységek építése és a további ipari, szolgáltató egységek kiépítése. A szolgáltató szektor fejletlensége ezen időszak lehetőségévé lépett elő, hatalmas potenciált biztosítva a fejlődésre. Mára már a városok legnagyobb foglalkoztatója a szolgáltatási szektor, ebben a szektorban dolgozók arányának növekedése évről-évre meghaladja az

iparban foglalkoztatottakét. A regionális központok dominanciája figyelhető meg a városhálózaton belül, mind funkcionális – mind a városlakók arányát tekintve. A kisvárosok egy része ezen regionális központok agglomerációjában helyezkedik el, vagy hálózatosan kapcsolódnak – klaszterekbe tömörülnek. Az agglomerálódó kisvárosok főként lakóhelyként funkcionálnak, az itt lakók munkahelye többségében a regionális központban található (5. ábra). A hálózatosan kapcsolódó kisvárosok a vidéki tér részei illetve mikro térségi központok (ESPON TOWN 2013).

A kisvárosok lengyel szakirodalom szerinti definíciója három fő elem köré csoportosul: statisztikai, közigazgatási-adminisztratív megközelítés, egyéb relációkban említve. A statisztikai definíció alapján (Lengyel Statisztikai Hivatal) fő elemként a népesség jelenik meg; kisvárosnak tekintenek minden olyan települési egységet, amelynek népessége 20 000 lakos alatti és városi funkciójú infrastruktúrával, szolgáltatási palettával rendelkezik. A közigazgatási szemlélet (Heffner – Czarnecki 2004) az alábbi kritériumok teljesülését írja elő: városi státusz, funkcionális és térbeli karakterisztikák, megfelelő műszaki infrastruktúra, helyi intézmények, bizonyos mértékű népességkoncentráció, amelynek kétharmada az iparban vagy a szolgáltató szektorban dolgozik. Az egyéb relációkban vizsgálják azokat a kisvárosokat, amelyek a fent említett kritériumoknak nem megfelelően kaptak városi címet.

A 2000-es évektől kezdődően a demográfiai regresszió és a tömeges migráció, valamint a nagyvárosiasodás térbeli terjedése a településhálózat alsó elemei között jelentős veszélyforrásként jelentkezett. A nagyvárosok esetében dinamikus fejlődés, a perifériákon stagnálás tapasztalható. Kiemelt figyelmet kaptak a kisvárosok, amelyek gazdasági potenciáljának megőrzése és rekonstrukciója vált elsődleges tényezővé. 2004-re 665 kisváros volt az országban (8. táblázat); amelyek a városi terek háromnegyedét és a városi lakosság közel egyötödét jelentették; számottevő javulást mutatva a rendszerváltozás éve-
ihez képest.

8. táblázat: Lengyelországi kisvárosi népesség növekedése 1995 és 2004 között

Népesség-kategória	1995	2004	Növekedési ráta
10.000 lakos alatt	2.101.600	2.240.700	106,6
10-20.000 lakos között	2.555.100	2.657.500	104,1
...	...	...	...
Városi népesség összesen:	23.876.700	23.470.000	98,2

Forrás: Lengyel Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás

A növekedési ráta pozitív a lengyel kisvárosokban, több mint 5 millió lakossal rendelkeztek 2013-ban (Kaminska-Mularczyk 2016). 2004 és 2013 között a 22 új város közül 21 számított kisvárosnak. 2018 végén hét új városi teret (urban places) avattak az országban, a lengyelországi statisztikai hivatal (GUS) adatai alapján 2014-től elindult egy negatív demográfiai hullám, amely leginkább a kisvárosokat érintette. Azon kisvárosokból költöznek el, amelyek nem rendelkeznek egyetemmel, kevesebb a munkalehetőség, nem megfelelő az infrastruktúra. A kiköltözési arányt 13-21% közöttire becsülik a következő 2-3 évre vonatkozóan a statisztikusok. A nagy- és nagyobb városok külvárosi területei vonzzák a népességet nagyobb arányban; emiatt egyes városokban már gondot okoz a lakáshiány.

Habár a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek növekedtek az elmúlt 20 évben, Lengyelország kiegyensúlyozottnak tekinthető; fejlődése példaértékű a közép-európai országok számára (Konecka-Szydłowska és tsai, 2018). A nagyvárosok gazdasági és társadalmi ereje növekedett az elmúlt 25 évben, az infrastrukturális központok (Varsó és Katowice stb.) helyzeti előnyeiket igyekeztek kihasználni. Jelentős polarizáció figyelhető meg, amelynek csökkentésére közigazgatási reformot hajtottak végre, amely a kis- és középvárosok pozíciójának növelésére és szerepük átértékelésére adott lehetőséget. A reform eredményeként pl. Mazóviában a kisvárosok nagymértékű agglomerálódása lehetővé tette a gazdasági vérkeringésbe való aktívabb bekapcsolódást és részvételt. A gazdasági profil váltás következtében számos kisváros sikeres fejlődési utat járt be, pl. Garwolin, ahol az ipari és kereskedelmi központban: mérnöki, szállítmányozási szolgáltatásokat látnak el; élelmiszer-feldolgozás, ruházati és bőripar, bútorgyártás és kozmetikai alapanyagok gyártása történik.

3.2.2. Csehország városodása

A csehországi kisvárosok szerepe 1991 és 2015 között növekedett, mind népességszámot, mind funkciókkal való ellátottságot tekintve (9. táblázat). A Cseh Statisztikai Hivatal 2011. évi adataiban a településhálózat részeként a kisvárosokat 2-20.000 fős népességűként definiálták. Összességében – 2015-ben – a kisvárosi lakosság 2.983 ezer fő, a cseh lakosság 30,2%-a. A településhálózaton belül a legnagyobb népességarányú kategóriát képviselik a kisvárosok. Népességük létszámaránya permanensen növekedett: 1991-ben 28,8%, 2001-ben 29,2%, 2018-ra megközelítette a teljes lakosság 1/3-át. A vidéki települések, azaz a 2000 lakosnál kevesebbel rendelkező falvak 2001-ben a teljes népesség 27,0%-át jelentették (2.672 ezer fő), a közepes méretű (100.000 főt nem meghaladó) városok népességaránya 19,1% (2.489 ezer fő); a nagyvárosokban a népesség egyötöde élt (2.146 ezer fő). 2018-ban látható változás a nagyvárosok számának és létszámarányának növekedése, valamint a kistelepülések (500 fő alatti) számának csökkenése, mivel népességük bár csekély mértékben, de növekvő volt az elmúlt években, emiatt közel 250 település kategóriát lépett. Kedvelt költözési célpontok továbbá a kisebb városok, 10.000 fős lakosságúak.

A kisvárosi népesség döntő súlyának kialakulása a cseh iparosítással vette kezdetét. Az iparosítás a nemesek befektetéseire alapult, így a vidéki térségek több mint negyede és közel az összes kisváros üzemmel, vagy gyáregységgel rendelkezett a 20. század első évtizedeire. A szocialista időszak a decentralizálás politikáját követve nem változtatott a kialakult helyzeten. Az urbanizációs ciklus elemeként a szuburbanizáció folyamata tovább növelte a kisvárosok lakosságát és gazdasági erejét. Csehország keleti részén, Morvaországban a 15.000 lakos alatti városi státuszú önkormányzatokból 109 van, összes lakossága kb. 600.000 fő (9. táblázat). Ha áttekintjük a tíz éves népességnövekményeket, akkor 2001-ig 2,5 ezrelékkal csökkent a térségben található városok lakossága, míg országos szinten a városi lakosság 7 ezrelékes növekedést mutatott. Jelenleg a városok népessége kb. 3 ezrelékkal növekszik a térségben. 2013-ban 602 város található az országban (6. ábra), melyek közül 270 város lakossága nem haladja meg az 5000 főt. A két legkisebb cseh város: Přebuz 87 lakos és Loučná pod Klínovcem 93 lakos.

9. táblázat: A cseh településstruktúra, 2001 és 2018

Népességszám kategóriák	2001		2018	
	Településszám	Népességszám	Településszám	Népességszám
-499	3.702	868.511	3.420	833.425
500-999	1.280	893.592	1.366	966.997
1000-1999	652	903.757	769	1.072.002
2000-4999	363	1.118.510	426	1.280.006
5000-9999	130	898.301	147	1.001.254
10000-19999	68	965.102	69	977.836
20 000 - 49 999	41	1.220.039	43	1.293.656
50.000 - 99.999	18	1.334.967	12	868.774
Legalább 100 000 lakos	4	2.027.281	6	2.355.850
Cseh Köztársaság	6.258	10.230.060	6.258	10.649.800

Forrás: Cseh Statisztikai Hivatal, 2001-es Népszámlálás alapján saját szerkesztés

A cseh kisvárosokra vonatkozóan többféle tipológiát határoz meg a szakirodalom. Zuzanska-Zysko (2007) a monofunkciós vagy szakosodott kisvárosok és az ún. vidéki háterszág központjai között tesz különbséget. Vaishar-Zapletalová (2008) három alaptípust különböztet meg, amelyeket további altípusokra bont; a kategorizálás során nem vették számításba azokat a kisvárosokat, amelyeknek alig van városi funkciója, csupán városi státusszal rendelkezik. A 2008-as tanulmány az első csoportba sorolta a nagyvárosok háterszágaiban lévő kisvárosokat, amelyek a szuburbia részei – központi funkcióik átfedésben vannak a nagyvárosok/regionális központok funkcióival. A második csoportba tartózkodónak tekintették a termékeny alföldeken és jó mezőgazdasági hasznosíthatóságú területeken elhelyezkedő kisvárosokat. Ezen kisvárosok mindegyike jó gazdaságföldrajzi és közlekedési adottságokkal rendelkezik, a közepes és nagyobb városok könnyen megközelíthetőek; az alapvető szolgáltatások megtalálhatóak helyben (pl. helyi piac, adminisztratív funkciók). A jövőbeli stratégiájuk ezeknek a kisvárosoknak a specializáció és a funkciók megosztása közvetlen környezetükkel. A harmadik kategóriába a periférikus kisvárosok tartoznak, amelyek a határvidékeken, vagy földrajzi tájak határain (dombságok, hegyvonulatok tövében) találhatóak. A megközelíthetőségük korlátozott, ezért a környezetében lévő kis falvak teljes mértékben a kisvárosoktól függenek (munkalehetőséget, társadalmi interakciót, közlekedési lehetőséget kizárólagosan biztosítanak).

A periférikus kisvárosok SWOT analízise rávilágít azokra a tulajdonságokra (amelyek a Dél-dunántúli régió illetve a Kassai kerület kisvárosaira is érvényesek): erősségnek te-

kinthető a nagyvárosoktól távolabb eső kisvárosok döntő centrális funkciókkal való ellátottsága, amely egyrészt kényszer eredménye, másrészt a regionális azonosság hordozója is egyben. Lehetőségként szerepel az Európai Unió pénzügyi források jobb ki/felhasználása, illetve az ipari parkok és a kisvárosi funkciók összehangolása. A kisvárosok gyengesége ezekben a térségekben: a hazai és külföldi befektetések hiánya, a meglévő ipari parkok ellenére; valamint a helyi lakosság alacsony vásárlóereje. A kisvárosok jelentős része szegény, amely gazdasági versenyképességüket is befolyásolja, hiába kistérségi (mikro-regionális) központok – országos szinten gazdasági erejük elhanyagolható.

6. ábra: Csehország városállománya, 2011

Forrás: <http://www.czso.cz/> alapján saját szerkesztés

A morva vidéki kisvárosok jövőjével kapcsolatos prognózisok hasonlóak az országos tendenciákhoz. Demográfiai átmenet zajlik a térségben; a fiatalabb generáció csökkenő hányadával, elidősödő lakossággal, csökkenő méretű, de növekvő számú háztartással kell számolni. Az optimista prognózisok számolnak az országon belüli illetve a makrorégióból történő (főként a nagyvárosokból származó) migrációval; a migráció irányát szabályozni az alapvető szolgáltatások palettájának színesítésével lehetne.

A 2014-2020-ig tartó időszakra vonatkozó regionális és nemzeti fejlesztési dokumentumokban a kisvárosok három típusa szerepel: fejlődő (dinamikus), kiegyensúlyozott (inkább stagnáló) és a periférikus. Ezen három típus lehetséges fejlődési irányai (szakosodásai) és a vidéki térségben elfoglalt szerepük erősítése szerepel kiemelt célként.

3.2.3. Romániai urbanizáció

Románia helyzete az Európai Unióhoz történő csatlakozás során ártértékelődött. A területfejlesztés jogszabályi környezete rendezetté vált. A román Nemzeti Területfejlesztési Program – 2004 előtti dokumentáció – a területfejlesztés céljait a következőkben határozta meg (Csák, 2009. 183. old.):

- a városhálózat policentrikus jellegének erősítése
- a kis- és középvárosok szerepének erősítése
- a vidéki térségekben az életfeltételek romlásának megállítása.

2001-ben megtörtént a területfejlesztés és az urbanisztika szabályozása törvényi értelemben is. Eszerint az alapvető cél a gazdasági, társadalmi, környezeti és kulturális politikák harmonizációja lett. (Csák, 2009)

Romániában a területfejlesztés alapidokumentumaként szerepel az Általános Urbanisztikai Szabályozás, valamint az urbanisztikai tervek is. A 2001-es törvény értelmében kétféle település található az országban: városi és vidéki. Ezen belüli csoportosítások alapján rangokat – rangok szerinti hierarchiát jelöl a törvény. A rangok szerinti besorolás szempontjai (hasznosan Magyarországhoz) (Román közigazgatási törvény, 2001)

- földrajzi elhelyezkedés vagy megyeszékhelyi rang,
- lakosságszám (kisvárosként értelmezik az ötezer főnél nem népesebb városokat),
- vonzáskörzet (hatás-zóna),
- elérhetőség, megközelíthetőség,
- kereskedelem és szolgáltatások minősége és mennyisége,
- pénzügyi funkciók megléte (bankok, ATM-ek száma),
- közigazgatás és igazságszolgáltatás léte,
- környezetvédelem, és ezzel összefüggésben a vízi közművek létesítése,
- közrendvédelem és közbiztonság.

Romániában törvény korlátozza a községek szétaprózódását, ezért legalább 1500 lakost el kell érnie egy településnek, ha önálló kíván maradni. Bár történtek – és most is zajlanak azok a folyamatok, amelyek a román kisvárosokat próbálják európai szintűvé emelni, ez egy hosszadalmas folyamat, és nem elég a törvény erejével hatni, el kell érni, hogy a lakosok is hozzájáruljanak egy élhető, gazdaságilag aktív kisváros létehez.

Az urbanizációs trendek vizsgálata során Benedek (2006) népességszám csoportok alapján elemezte a romániai városok megoszlását. 1930-tól kezdődően a 10.000 főnél kevesebb lakosú kisvárosok száma drasztikusan csökkent. A vizsgálat elején még az összes

városon belüli arányuk meghaladja a 15%-ot, addig 1992-re csupán 3,7%-a a városoknak tartozik ebbe a kategóriába. Az erőltetett iparosítás, és a szocialista városfejlesztés hatása mutatkozik meg elsősorban ezekben a számokban (Benedek, 2006. 81. old). Az 1989-es rendszerváltás után az országban a városfejlődés radikális változásai figyelhetők meg. A gazdasági átalakulást, az európai integrációra való törekvés, az ipar átalakulása, illetve a társadalom gyors alkalmazkodása kísérte. 1992 és 2002 között egy kivételes helyzetnek lehettünk tanúi Romániában, amikor is a belső migráció iránya a város-falu lett, megindult a szuburbanizáció a többszázazres lakosú városok esetében, valamint a nagymértékű dezindusztrializáció is a csökkenő népesség okaként szerepelhet. 2002-ben Romániában 266 város volt található, amely közül 78 lakossága nem haladta meg a 10.000 főt, a népesség alig 5%-a élt ezekben a kisvárosokban (Benedek, 2006, 93. old.).

Romániában 1990 után 60 új település nyert városi rangot, többsége már a 21. században. Az új kisvárosok a városi népesség alig 5%-át adják, lakosainak száma nem haladja meg a félmilliót. Az új kisvárosok átlagos népessége 8333 fő, amely a magyarországi átlag kétszerese. De mit is értünk város, kisváros alatt ebben az országban? Romániában a város fogalma törvényileg lehatárolt a 2001. évi 215. illetve a 351. törvény által. A törvény értelmében a városi (urbane) település csoportosítása rangok alapján történhet. A nulladik rang jelöli a fővárost, az 1-2. rang a municípiumokat (megyei jogú városok), és a harmadik rangú városok az ún. egyéb városok, azaz az általam vizsgált kisvárosok is ebbe a törvényileg meghatározott hierarchiaszintbe tartoznak. A harmadik rangú városok esetében a törvény 5000–30.000 főnyi lakossággal számol, ezen felül a vonzáskörzet ezen városok esetében 5–40.000 lakos. A kisvárosok átlagos vonzáskörzete Romániában a törvény értelmében 10-20 km, de ha az átlagos kisvárosok közötti távolságot vesszük alapul (ami 30 km), akkor ennél szélesebb is lehet a vonzáskörzet (Csák, 2009). Fontosnak tartom kiemelni, hogy a román területfejlesztési célok között szerepel a policentrikusságra való törekvés, a kisvárosok szerepének erősítése, illetve a vidéki térségek életfeltételeinek javítása (ESPON, 2009). A 2001. évi új településhálózat-fejlesztési stratégia, a kisebb városi központokat úgy definiálja, mint a vonzáskörzetüket aránylag széles skálájú szolgáltatásokkal ellátó központok, amelyek csökkentik a közszolgáltatások területi szóródását, és a működési költségeket. Csák (2009) vizsgálatai alapján a román kis- és középvárosokba beáramló elemek a következők: munkaerő, vásárlók és fogyasztók, élelmiszer, víz, kulturális szolgáltatásokat igénybevevők. A kiáramló tényezők közül a szennyezést és a hulladékot emeli ki elsőként, illetve a minimális mértékű migrációt.

10. táblázat: Románia városainak* száma 1990- 2013

	1990	1995	2000	2005	2010	2013
<i>Románia</i>	204	182	172	216	217	217
Északnyugati régió	26	25	23	27	28	28
Közép régió	38	36	32	37	37	37
Északkeleti régió	23	17	16	29	29	29
Délkeleti régió	26	23	22	24	24	24
Dél-Munténia	35	29	28	32	32	32
Bukarest – Fővárosi régió	1	1	2	8	8	8
Délkelet-Olténia	27	25	22	29	29	29
Nyugat régió	28	26	27	30	30	30

*a városok száma a municípiumok és a városi alárendeltségű községek nélkül

Forrás: Román Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

Románia urbanizációs szintjét NUTS 3 (megyei) bontásban vizsgálva a legmagasabb értékeket Brassó és Hunyad megye jegyzi, 70% feletti értékkel. A városok számát tekintve Hunyad és Suceava megye a listavezető, de Suceava megye városainak fele 2000 után lett várossá nyilvánítva (Benedek, 2011). A legalacsonyabb urbanizációs szinttel Giurgiu illetve Calarasi és Olt megye rendelkezik (31-33%). A városodásból adódó különbségek ellenére a városállomány egésze harmonikusnak tekinthető. 2013-ra a legalsó szintjén a hierarchiának 217 kisváros található (10. táblázat). A régiós bontást figyelembe véve – a fővárosi régióban mindössze 8 kisvárost találunk, a legkevesebbet az országban; hasonló értékeket mutat Szlovákia és Csehország fővárosi régiója is. A Közép és a Nyugat régió 37 illetve 30 kisvárossal rendelkezik, egyike a legfejlettebb térségeknek.

Az elmúlt években nem történt várossá nyilvánítás az országban. A magyar gyakorlattal ellentétben két út is lehetséges a településeknek a várossá váláshoz. A település vagy várossá fejlődik, vagy városi alárendeltségű közösséggé válik. A feltételrendszer hasonló Magyarorszáéhoz: két fő és több alkritériumot határoztak meg. Ilyenek pl. a megfelelő társadalmi-gazdasági és műszaki-anyagi feltételek. A gazdasági-társadalmi szerepkör domináns, a nem-mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 75% vagy az feletti kell legyen (Benedek, 2006). A városnak ezt a tulajdonságát Toynbee (1971. 28. o.) a következőképpen írja le: „*A város olyan emberi település, melynek lakói a város határain belül nem tudják mindazokat az élelmiszereket megtermelni, melyek létük fenntartásához szükségesek*”.

A 19. század városfejlődési trendjei tipikus utakat rajzolnak elénk:

- Ipari szerepkörű városok (pl. Gyergyószentmiklós, Nyárádtő)
- Mezőgazdasági nagyközségek élelmiszeripari funkciókkal
- Megyefelosztáshoz kapcsolódó elv alapján (Kézdivásárhely)
- Fürdőhelyek (pl. Tusnádfürdő, Szováta)

- Vasúti góc városok
- Domborzati tagoltság miatti ún. Kistáj-városok (pl. Erdőszentgyörgy, Balánbánya).

A városfejlődés egy sajátos szeletét képezi a periférikus helyzetből adódó fejlődési probléma, hiszen ezekben a városokban voltak legkevésbé képesek a helyi társadalmak a modernizáció kihívásainak megfelelni, aminek eredményeképp egy hagyományos típusú, de mégis modern elemekkel tarkított kisvárosi kultúra és társadalom képe bontakozott ki. Az uniformizálás mellett a helyi sajátosságok megőrzése mindmáig célja ezeknek a településeknek.

Románia egyedi karakterét jelenti Székelyföld, amely mind a mai napig gazdasági és földrajzi értelemben is periféria. A dualizmus időszakában az ország egyik leghátrányosabb helyzetű területe volt. Elmaradottságát ellensúlyozandó 1902-től indult a térség (Udvarhely megye, Csík megye, Háromszék megye és Torda-Maros megye) gazdaságfejlesztő programja, amely Székelyföld gazdasági, társadalmi és kulturális fejlesztését tűzte ki célul. A négy megyére kiterjedő program legfőbb problémái: a közöny, a megszabott anyagi keretek, a politikai ellentétek (Balaton, 2004). Periféria jellegét erősítette a kedvezőtlen megközelítési lehetőség, a kiépítetlen úthálózat, közepes, illetve gyenge agrár-adottságok, apró és kisfalvas településhálózata, valamint a belső integrációs lehetőségek beszűkülése (Sonkoly, 1996). Településhálózatát, annak térbeli jellegét a mező- és erdőgazdálkodás formálta; a települések meghatározó része a folyók völgyében épült fel. A városok a medenceközpontok és a nagyobb völgytágulatok árvízmentes szakaszain találhatóak; amiatt hasonlították a korabeli Svájchoz (Balaton, 2002). Székelyföld település-szerkezete egyveretű, a települések 80%-a 1000 fő alatti. A sűrű faluhálózathoz szigetszerűen emelkedtek/emelkedtek ki a mezővárosok (Vofkori, 2007). A térség kistájai egy-egy kisebb város földrajzilag lehatárolt kistérségei.

7. ábra: Székelyföld kisvárosai* a 20. században

*Forrás: saját szerkesztés *10.000 főnél kevesebb lakosú városok*

A székelyföldi kisvárosok városfejlődése a 18. század második felétől gyorsult fel; ekkor már külső jegyeiben is városinak tekinthetők ezek a települések, illetve demográfiai vonatkozásban is megmutatkozik a fejlődés (Dányi-Dávid, 1960). Az 1857-ben végrehajtott népszámlálás szerint a 2000 főnél népesebb települések aránya csupán 4,3% (Dányi, 1992). A székelyföldi városok (7. ábra) fejlődését vizsgálva szembetűnő, hogy mind a népességszám-növekedésének üteme, mind a területre vonatkoztatott városszám elmarad az országos átlagtól. A 19. század végére a huszonkét város közül csupán Marosvásárhely lakossága haladta a 20.000 főt. A többi város még a 10.000 fős küszöböt sem tudta átlépni, egészen a 20. század első harmadáig. A 19. század második felétől jelentős társadalmi és politikai változások kezdődtek, aminek eredményeképp eltűnik a mezővárosi kategória; az átalakulás egy modernizálódó társadalmat feltételez (Pál J., 2001).

A foglalkozási szerkezetben történő változás az öt legnagyobb népességű kisváros esetében tapasztalható: Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós. Az iparban és kereskedelemben foglalkoztatottak aránya e városok

népességének közel felét (48,2%) adta; a legmagasabb – a hagyományos kézműiparral rendelkező – Kézdivásárhelyen (68,5%) volt. A népszámlálások szerkezeti változásának tudható be, hogy a mezőgazdaságból élők aránya a városokban nagymértékben csökkent: 17,8%-tól 5,7%-ra⁷. Az értelmiség aránya a székely városokban 8,4%, a falvakban alig 2%-os.

Az 1848 után lassan érvényesült a modernizáció; a jobbágyfelszabadítást a székely székek örökségének kérdése tovább cizellálta (Egyed 1981). A kisvárosok nagy része – természetföldrajzi adottságai miatt – nem volt önellátó, különösen a gabonafélék tekintetében. A szántóterületek elaprózottsága, valamint a tagosítás és arányosítás számos problémával járt. A mezőgazdaság szerepét tekintve a művelődési ágak közül az erdő képviselte a legnagyobb arányt, a hagyományos fakitermelés és állattenyésztés szerepét mutatva. Gyergyószentmiklós és Oláhfalú esetében a fakitermelés feldolgozással is párosult, Sepsiszentgyörgyön a fakereskedelem virágzott.

11. táblázat: A művelési ágak szerinti bontás, 1870 (kat. hold)

Helység	Szántó	Kaszáló	Legelő	Erdő	Összesen
Marosvásárhely	2533	772	320	1403	5710
Sepsiszentgyörgy	2474	600	12	2968	6360
Székelykeresztút	2133	1271	872	548	5089
Kézdivásárhely	641	335	0	153	1128
<i>Székely székek (%)</i>	<i>22,2</i>	<i>18,6</i>	<i>10,5</i>	<i>45,7</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Kozma, 1879 alapján saját szerkesztés.

A mezőgazdasági foglalkoztatottak száma az összes keresőhöz viszonyítva 1857 és 1910 között jelentős mértékben csökkent. A statisztikai adatsorokban a főfoglalkozás bevallását rögzítették, így a kisvárosi iparosok vagy kereskedők habár földbirtokosok is egyben, nem szerepeltek az adatokban. Ennek eredményeképp Sepsiszentgyörgyön a mezőgazdaságból élők aránya a kezdeti 27,1%-ról 1910-re 15,1%-ra csökkent. Csíkszeredán a legszembetűnőbb a fogyás: 1857-ben az összes kereső 60,4%-a élt a mezőgazdaságból, míg 1910-ben ötöde, 12,7%-uk.

Székelyföld periféria szerepét a városai is tükrözték, a közigazgatási átalakulás során a több lábon álló városok kerültek nyerő pozícióba; megnövekedett népességgel, ipari beruházási kapacitásokkal, további funkciókkal gazdagodtak. A városi jogállású települések számának csökkenését a megmaradt városok magas népességnövekedése ellensúlyozta.

⁷ A statisztikai adatsorokban a mezőgazdasági segédmunkás kikerült a mezőgazdaságból élők rovatból.

3.2.4. Szlovákia városhálózatának regionális különbségei

A vizsgált térség főként kisméretű országokból áll – amilyen Szlovákia is – ahol a település- és városhálózat nemzeti keretek között fejlődött, tipikusan egy nagyváros dominanciája valósult meg (Enyedi, 2012). Kelet- és Közép-Európa országában a szakirodalom szerint az urbanizációs folyamat egy új típusa: szocialista urbanizáció bontakozott ki. Városfejlődés tekintetében nagyon meghatározó volt az 1989/90-es években történő folyamatok, a szocializmus összeomlása. A térség országában – Magyarországhoz hasonlóan – Szlovákiában is a főváros túlsúlya érvényesült, néhány regionális központtal (Kassa, Nagyszombat) kiegészülve. A városok közül legnagyobb arányban az agráralapokkal rendelkező mezővárosokat találhatunk az országban, a nyugat-európai értelemben vett kisvárosok köre hiányzik a településhálózatban. A nemzeti sajátosságoknak megfelelő ütemben, de megkezdődött a városhálózat differenciálódása, a városok belső térszerkezetének átalakulása (Kovács, 2002).

Szlovákia elszakadása Csehországtól lehetővé tette az ország autonóm fejlődését, ezen belül a városok helyzetének javulását. A városok térszerkezetben betöltött pozícióját befolyásolta: a geopolitikai helyzet, a közigazgatás, a gazdaság, az oktatás és a kutatás/fejlesztés térformáló szerepe, a városok egyéni törekvései, az önkormányzatiságból fakadó önállóság, valamint a történelmi – társadalmi – földrajzi adottságok is (Mezei, 2009). Jelentős befolyásoló erőnek számított az országban a katonai és politikai erőviszonyok, valamint a nyersanyag lelőhelyek. Špiesz (1972) meghatározása szerint Szlovákiában a városiasság kritériumai között első helyen a népességszám szerepel. A lakosság tekintetében az alsó határt 1971 óta 5000 főben minimálták, de – természetesen - akadnak kivételek (ahogy Magyarország esetében is találunk 3000 főnél kevesebb lakossal rendelkező várost is). A városiasság szempontjából fontos tényező a kézműipari és kereskedelmi tevékenység, a nem agrárjellegű termelés és kereskedelem magas színvonala, a fejlett szociális viszonyok. A városi jog és városi funkció közötti különbséget a városi jogok és privilégiumok gyakorlásában különböztették meg, fejlett önkormányzati formát vártak el egy szlovák várostól. A városnak a műveltség egy magasabb fokát kellett (kellene) képviselnie, ezért a városoktól nemcsak a polgári réteg meglétét várták el, hanem egy szellemi dolgozói réteg, hivatali bürokrácia kialakulását. Egy település városi jellegének külső-építészeti jegyeiben is meg kellett mutatkoznia. A mai városok többsége 1990 előtt

kapott városi rangot, azaz ezen tartalmi-formai jegyekkel bíró településeknek számítottak.

12. táblázat: Szlovákia népessége regionális bontásban

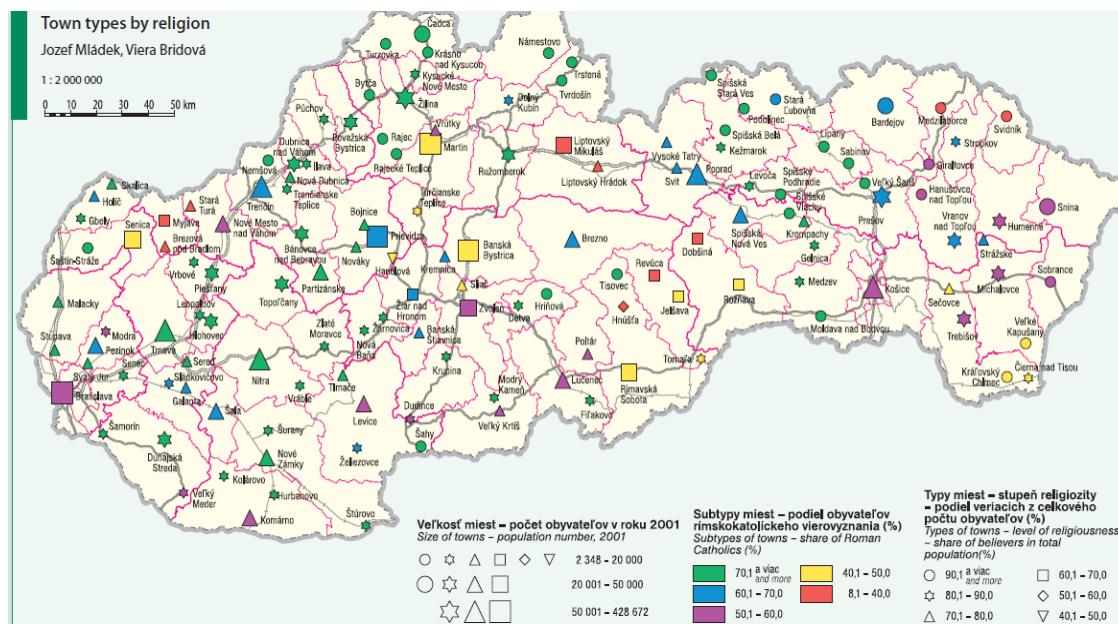
	Népesség		Urbanizációs szint, 2018
	2001	2011	
Szlovákia	5.378.951	5.404.322	54,4%
Pozsonyi makrorégió	599.042	606.537	81,1%
Nyugat-Szlovákia	1.868.147	1.839.259	49,8%
Közép-Szlovákia	1.353.777	1.349.729	51,3%
Kelet-Szlovákia	1.557.985	1.608.797	52,0%

Forrás: Saját szerkesztés a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai alapján.

Szlovákiában átlagosan 5–5,4 millió főnyi lakosság található 1990 és 2011 között. A népesség az elmúlt tíz évben növekvő tendenciát mutatott. A fővárosi régió népessége Pozsony város népességének növekedésével arányos ütemben növekszik. Az országban 1945-ben az urbanizációs szint 40% körüli volt, hasonlóan Magyarországhoz és Lengyelországhoz. 1990-re az urbanizációs szint megközelítette a 60%-ot, stabil növekedési ütemet mutatott. Szlovákiában 1950 és 1991 között a városhierarchia felső szintje erősödött meg. 2001-re az ország urbanizációs szintje 54,4%-os. A makrorégiók közötti eltérésekben kiemelkedik a fővárosi régió aránya; kelet felé haladva az urbanizációs ráta az országos átlag alá süllyed (12. táblázat).

Szlovákiában a városállomány eloszlása nem tekinthető egyenletesnek, a főváros körül, valamint a nyugati régióban sűrűsödő hálózattal találkozhatunk, míg kelet felé haladva egyre több a városhiányos terület. A 20.000 főnél népesebb városok szemléletesen mutatják be (8. ábra), hogy a domborzati viszonyok jelentős mértékben befolyásolják a városképződést. A történelmileg kialakult gazdasági kapcsolatok jelentős része ma is a Pozsony–Besztercebánya–Kassa útvonalon történik.

8. ábra: Szlovákia városhálózata, 2001

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal térképtár

Szlovákiában mindösszesen 1991 és 2012 között két 100.000 fő feletti lakosú nagyváros található, Pozsony és Kassa. Az 50.000 fő feletti lakosú városok, amelyek szlovák viszonylatban még nagyvárosnak számítanak, regionális szerepkört töltenek be. Ez a 8 város a közigazgatási – történelmi – régiók központjaiként funkcionál. A 20.000 és 50.000 lakosságú városok száma illetve a városi népességen belüli részesedése is megnövekedett, amely elsősorban a belső vándorozgalmaknak köszönhető. A periférikus, kedvezőtlen földrajzi adottságokkal rendelkező területekről többségében szlovák és ruszin nemzeti-ségű lakosok költöztek be a középvárosokba. A városi lakosság kb. egynegyede él ezekben a középvárosokban. Szlovákiában 1991-ben a 136 városban 2,99 millió lakos élt. 2001-ben már több mint három millió a városlakók száma. Az átlagos lakosságszámok csökkenő tendenciát mutatnak. Jellemzőek az alsó küszöbértékek, átlagosan egy 10.000 fő alatti kategóriába tartozó városban csak 7000 fő körüli a lakosság száma (13. táblázat). A városok fontos szerepet játszanak a regionális fejlesztésben, a régióknak szükségük van fejlődő és fenntartható városokra, hiszen a régió csak akkor lehet sikeres, ha városai is azok (Európai Közösségek Bizottsága, 2005). A Szlovák Területfejlesztési Konceptió (2001) és a Nemzeti Fejlesztési Terv (2013) a térségfejlesztési prioritások között nemzetközi viszonylatban kizárólag a főváros és a fejlesztési tengelyek metszéspontjaiban talál-

ható települések erősítését szorgalmazta; országos viszonylatban az egész országot behálózó agglomerációs központú települési összeköttetésekben gondolkodott, ahol a kisvárosok is, mint fejlesztési tengelyek megjelennek.

13. táblázat: Az átlagos városi lakosságszám alakulása 1991 és 2012 között

Népességekategória	Városok száma (2012) (db)	Átlagos lakosságszám (fő)			
		1991	2001	2011	2012
100.000 feletti	2	338.679	332.383	325.831	327.877
50.000–100.000	8	72.215	74.120	70.590	70.334
20.000–50.000	29	29.622	30.427	29.424	29.277
10.000–20.000	33	14.060	14.534	14.245	14.198
5000–10.000	46	6901	7137	7070	7072
5000 alatti	20	3571	3703	3636	3631

Forrás: Saját szerkesztés a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai alapján.

Bemutatásra került az elmúlt évszázadban lezajlott jelentős centralizáció a vizsgált térség településhálózatában. Egységesülő városrendszer alakult ki ebben a történelmileg széttöredezt és feszültségekkel terhes térségben. A nemzeti városrendszerek integrálódását a globalizáció nemzetközi folyamatai felgyorsították. A városok mégsem veszítették el sokszínűségüket, ahogyan az országok közötti különbségek is fennmaradtak. A közép- és kelet-európai országok egyik sajátossága a sűrűség. Ahogy Enyedi (2012) is megfogalmazza, ezekben az országokban a város közel van. A közelség komparatív előnyt jelent, valamint versenyhelyzetet is eredményez.

A térségben a kisvárosokat két fő kategória mentén vizsgáltam. A kisvárosok közel fele egy-egy metropoliten térség része vagy egy nagyobb város szuburbán övezetébe/övezetéhez tartozik. A maradék a ritkán lakott periferikus vidéki térségek központja, nagyobb távolságra (fizikai és egyéb) a városi agglomerációktól. Az utóbbi típus egy speciálisabb kategória, amelynek fontossága gazdasági, társadalmi, kulturális és adminisztratív vonatkozásban is szimbolikusan egy régió/kistérség/járás/adminisztratív egység központjává emeli. A kisvárosok ezen csoportja strukturális csomópontként funkcionál a nagyobb központok és vidéke között.

4. Magyarországi kisvárosok fejlődési jellegzetességei

Ma Magyarországon 346 városi jogállású település található. A városi jogot elnyert települések köre Magyarország területén belül meglehetősen diverzifikált, mind népességszámukat, funkciókkal és infrastruktúrával való ellátottságukat nézve. A városok a gazdasági élet erőközpontjainak tekinthetők népességkoncentrációjuk, heterogén foglalkoztatási összetételük, a községektől eltérő morfológiai arculatuk és színvonaluk miatt. A dolgozatban rávilágítok arra a tényre, hogy a fogalom a magyarországi kisvárosok egy részének esetében nem helytálló.

A magyar városfogalom rendkívüli sokrétűsége a kisvárosokkal kapcsolatban is megjelenik. Egyrészt tapasztalható egy negatív, kritikai hangvétel az 1990 után várossá váló települések köréről (Beluszky–Győri, 2006), másodsorban beazonosítható azon kisvárosok köre amelyek, mint kiugrási lehetőség kezelték az új címet (Gyüre, 2010); harmadrészt a települések tényleges fejlettségük elismerése.

Kutatásaim során én elsősorban a várossá érési folyamatra koncentrálok, a ma városi rangú települések várossá válásukig bejárt útja érdekel, az a gazdasági, társadalmi, kulturális jellegzetesség, ami kiemelte az adott községet környezetéből és fejlődését elősegítette. Kisvárosként értelmezem a továbbiakban azokat a településeket, amelyek 2011⁸-ben városi ranggal rendelkeztek, népességük 1870 és 2011 között átlagosan 10 000 fő alatt volt, a városi rangot 1989/90 után kapták, illetve a városi lakosságon belül létezik és elkülöníthető egy társadalmi csoport, amely a városfejlődésért felelősnek mondható, kialakult polgári rétegnek tekinthető; valamint történelme során központi funkciókat ellátó település volt. Jelen fejezetben áttekintést kívánok nyújtani a magyar kisvárosok településszerkezeten belüli változásairól. A városszerkezet átalakulását a városok számának és lakosságának változását követő statisztikák segítségével vizsgálom.

⁸ 2011-ben kezdtem el lehatárolni a dolgozatban vizsgált települések körét. Emiatt választottam fix pontnak a 2011. évet, szerencsémre a vizsgált régióban nem avattak új várost 2011 és 2019 között.

4.1. A településhálózat fejlődése

Magyarország településállománya számos változást követően jutott el a 19. századi állapotokhoz, de a fejlődés sajátos vonásai még az azt követő időszakban kezdtek el formálódni. Enyedi (2012, 6. old.) a következőképpen fogalmazta meg a városnövekedés folyamatát: *„dinamikus rendszer ... az átalakulás egyensúlyi helyzet keresése, amelyben a népesség térbeli, településenkénti eloszlása optimális a termelőerők fejlődése szempontjából”*. A településhálózat fejlődése szakaszos jellegű, koncentrációs és dekoncentrációs ciklusok váltották egymást. Hazánk városi boom-jának meghatározó eseményei az 1848. évi áprilisi törvények, amelyek a rendi előjogokat eltörölték, felszabadították a jobbágyokat; a birtokviszonyok és a gazdasági helyzet változása nyomán kismértékben módosultak a településfejlesztő tényezők; a jobbágyfelszabadítás életre hívta a migrációt, a kapitalizálódó gazdaság a közlekedési ágak bővülését, a gyáripar megteremtését. A második jelentősegteljes fordulópont 1867-es év, a kiegyezés, amely megteremtette a polgári átalakulás politikai feltételeit. A kiegyezés után az ország önálló gazdaságpolitika kialakítására törekedett, aminek keretében infrastrukturális fejlesztéseket valósított meg (Farragó, 2006; Kaposi 2010a). A kedvező gazdasági konjunktúra időszaka is ez, az ipari forradalom ösztönzi a társadalmi és jogi feltételrendszer kiépülését, növeli a jó agrár-adottságokkal rendelkező térségek versenyhelyzetét. Az agrárkonjunktúra fontosságát hangsúlyozni kell, hiszen a változás, amely végbement Magyarországon, egy agrárországban történt, ahol a mezőgazdasági termékek és ezek kereskedelme maradt a legfontosabb belső tökeképző erő (Kaposi, 2010a; Tóth 2008b). Az agrártermelés és a technika modernizációja, a kereskedelem élénkülése, a feldolgozás korszerűsítése, a hitelintézetek kiépülése mind-mind a városfejlődés forrásaivá váltak (Kaposi, 2017). Az 1870-es évek elsőként a főváros, Budapest kiemelkedését biztosította; a teljes városhálózat átalakulása későbbre datálódik, a trianoni békét követően.

A 19. század végén településhálózati szempontból szembeötlő változás: a falusi népesség arányának csökkenése (14. táblázat). A városi népesség az első világháborúig háromszor olyan gyorsan növekedett, mint a falusi népesség. Ennek demográfiai oka nem a városi népesség magas természetes szaporodási rátája, hiszen a városokban a születések száma általában jóval alacsonyabb, mint a falvakban, valamint a halálozási ráta ellentétes irányú

(a jobb közegészségügyi viszonyok, lakásfeltételek miatt kevesebb a csecsemőhalálozás, nagyobb valószínűséggel éri el a felnőttkort a gyermek). A városokba irányuló nagymértékű migráció ellensúlyozza a természetes szaporodás alacsony értékét és a falvak kitermelték a városok munkaerejét és népességét (Beluszky–Győri 2005).

14. táblázat: Magyarország népességének változása településtípusonként, 1870–1949

Terület	Állandó népesség			
	1870	1900	1930	1949
Városok együtt	2 280 251	3 584 418	4 923 772	5 258 179
Községek, nagyközségek	2 731 059	3 269 997	3 761 337	3 946 620
Összes népesség*	5 011 310	6 854 415	8 685 109	9 204 799

*Magyarországi népesség az 1920. évi államhatárokat figyelembe véve.

Forrás: Saját szerkesztés a KSH megfelelő adatsoraiból.

A népesség városképző ereje mellett meghatározó szerepe volt a közigazgatás fejlődésének is. Az országban egységes alapokon megszerveződött a megyerendszer, a megyéket járásokra bontották, megszüntetve az eddig kiváltságokkal rendelkező területeket-térségeket (pl. Jászság, székely székek stb.) (1912. évi LVIII. tv.; 1929. évi XXX. tv.). A kiegyezéskor több mint 800 település rendelkezett városi ranggal, melynek 90%-a mezővárosi státuszú volt. A történelmi terminológia városi értelmezése kettévál: a latin elnevezésű civitas általánosságban a városokat (szabad királyi városokat) jelenti, míg oppidum alatt a mezővárosok értendők. Főként az európai perifériákban jutott meghatározó szerep a mezővárosoknak, pl. 19. századi Morvaországban a városok többsége kisváros (minderstadt), falusias jellegű lakóházakkal; német nyelvterületeken a mezővárosok neve (marktstadt) is arra utalt, hogy az ott élők nem iparral vagy kereskedelemmel, hanem elsősorban földműveléssel foglalkoznak. A 19. század közepén Moldva és Havasalföld térségében a városi lakosság fele földműves, csak negyede kereskedő, illetve kézműves (Pál J., 2001). A Magyar Néprajzi Lexikon szerint mezővárosnak volt tekinthető az a település, amely jogilag a szabad királyi város és a falu között helyezkedett el. Magyarországon a 14–15. században terjedt el ez az elnevezés, amikor is több száz falu kapott mezővárosi címet. Hazánkban az oppidum kiváltságokkal rendelkező, sajátos jogállású, vásártartási joggal rendelkező gazdasági központként jelent meg.

A két világháború közötti mezővárosi elemzésekben is megjelent egyfajta kettősség, az oppida szerepét negatívan ítélte meg Mályusz: szerinte a városhoz sorolhatók ezek a te-

települések kiváltságaik alapján, de ezen jogokkal alaptalanul felruházott falusi településnek tekintethetők. Bácskai (2002) és Gulyás (2014) szakítanak ezzel a szemlélettel, és azt vallják, hogy a mezővárosokat nem csupán a civitasokhoz kell összemérhetővé tenni, hanem a falvak irányába is. Ez az összehasonlíthatóság lehetővé teszi, hogy a mezővárosokat sajátos települési formájukban tanulmányozzuk. E szerint az oppidumok a régi privilégiumaik vagy a földesúrtól kapott kiváltságaik alapján széles körű önkormányzatiságra tettek szert. A mezővárosokat a település-hierarchiában a községek fölé helyezték el, mivel rendelkeztek a község valamennyi jellemzőjével, de kiegészültek a különböző kiváltságokkal, melyek közül a legáltalánosabb a vásártartási jog volt. A városokat általában megkülönböztette a sajátos jogi helyzet, a falvakénál magasabb népességszám, a településhálózatban betöltött gazdasági és infrastrukturális, pénzügyi központi és/vagy szervező szerepkör (Gál, 2010). Ezért olyan fontos a városfejlődés tanulmányozása során a mezővárosok, kisvárosok létét vizsgálni, hiszen bár nem rendelkeztek fejlett közigazgatási, köznevelési, vagy közművekkel, de kereskedelmi, ipari, esetlegesen közigazgatási, köznevelési, kulturális központokként jelentek meg egy-egy térség életében.

A történelem során a városok elnevezésére vonatkozó folytonosság nem figyelhető meg, hiszen a mezővárosi rangot felváltja a kiegyezés után a két új jogi kategória: a rendezett tanácsú városok és a törvényhatósági jogú városok köre. A rendezett tanácsú városok a jogállás és a bírói joghatóság meglétét tekintve a mezővárosok utódjainak tekinthetők. A rendezett tanácsú városok közvetlenül a megye irányítása alá tartoztak (Máthé, 1996). A kategóriák közül számomra ez tűnik érdekesebbnek a vizsgálatok miatt, hiszen a törvényhatósági jogú város különálló közigazgatási területi egységet alkotott; jellemzően népességük meghaladta a 20 000 főt, közép- vagy nagyvárosoknak tekintették őket. Az 1871. évi XVIII. törvénycikk úgy határoz, hogy minden község városnak tekinthető, ha a „*törvény -64 §-a szerint rendezett tanáccsal bír*”. Nagyközségként nevesíti a mezővárosok és a nagy falvak körét, amelyek rendezett tanáccsal nem bírnak, de feladataikat képesek ellátni. Rendezett tanácsnak tekinthető azon város (1871/64 §), amely rendelkezik a következő tisztségviselőkkel: „*polgármester, rendőrkapitány, tanácsnokok, főjegyző, rendes fizetési jegyzők, főügyész, rendes fizetési ügyészek, árvaszéki ülnök, pénztárnok, számvevő, ellenőr, közgyám, levéltárnok, orvos, mérnök s a község által a helyi igények szerint rendszeresített más tisztségviselők*”. A mai kisvárosok ebben az időszakban vagy rendezett tanácsú városok vagy nagyközségek vagy falvak voltak. Nagyközségi rangot 1870 és 1950 között az a település kapott, amelyik bár rendezett tanáccsal nem rendelkezett, de külön községi jegyzőt foglalkoztatott (Máthé, 1996). Az 1886. évi

XXII. törvénycikk értelmében városnak minősíthető az a község, „*amely a törvény 63. §-a szerint rendezett tanáccsal bír*”; nagyközségnek: „*melyek rendezett tanáccsal nem bírnak ugyan, de a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből teljesíteni képesek*”; kisközségként határozza meg azon települések körét, amelyek a feladataik ellátásához szövetkezni kénytelenek. Az 1886. évi törvény lehatárolja a városok feladat-ellátási körét is (22 §), a község feladatain felül kezelnie kell a „*helyi igények szerint a piaci, hegyi, vásári, építészeti és közegészségi rendőrséget*”; és eljárni az „*ipar-, s a gazdák és cselédek között a szolgálati viszonyból keletkezett ügyekben, a törvény és szabályrendeletek értelmében.*” A különbség a két törvény között abban is megmutatkozik, hogy az 1886. évi törvényben már nem szerepel a mezőváros kifejezés.

A jogálláson felüli különbségekre utal az igazgatási székhely kategória, ahol főként a közigazgatással kapcsolatos intézmények, funkciók megléte determinálta a városok fejlődését (Bibó, 1975). Az igazgatási székhellyé válás az adott településen városi funkciók megtelepedését hozta: bíróságok, telekkönyvi hivatalok, rendőrség stb. kialakítását. Ezen intézményekben dolgozó köztisztviselői csoport képezte a városok polgári rétegének alapjait, hiszen fogyasztásukban, igényeikben már a városi attitűdök mutatkoztak meg (Kovács, 1980). Zala megyében találhatunk az előbbi állításra vonatkozó tipikus példát: Nagykanizsa (modern értelemben vett város, azaz rendezett tanácsú város a 19. században) és Zalaegerszeg (1885-ig nagyközségi jogállású volt) esetét. A közhivatalok megtelepedése után több központi funkciójú intézmény is megjelent az egyes településeken: pl. iskola, sajtó, egészségügyi intézmények. Központi funkcióként nevesíthető az igazgatáson felül a vezetés, a társadalom életére vonatkozó szervezési, korlátozási képesség; a gazdasági élethez kötődő szükségletek kielégítése, mint pl. a hitelezés, a forgalom megszervezése vagy a közlekedés (Erdei, 1939). A város jogi értelemben vett fogalma, a 20. századi városiasság kritériumai között számos hasonlóság tapasztalható, mégis pár apróság a szerzők esetében eltérő (15. táblázat).

15. táblázat: A várossá nyilvánítás kritériumai, szabályozása a 20. században

Történeti áttekintés	Város fogalom kritériumrendszere:
Erekly I. 1932	• az önkormányzat hatásköre, szervezete fejlett • átlagosnál nagyobb népsűrűség és népességszám • színvonalas gazdasági és kulturális élet • nagyobb politikai jelentőség
Egyed I. 1938	• nagyobb lakosságszám - összetorlódás • gazdasági és kulturális gócpont • központi szerepkör - vonzóerő • elismerés az állam részéről
Magyary Z. 1940	• nagy lélekszám • lüktető élet • heterogén foglalkoztatási összetétel • községektől eltérő morfológiai arculat • szellemi önállóság – önálló egyéniség
Csizmadia A. 1941	• önálló terület • önálló lakosság • fejlett jogi szervezet
Hajdú Z. 1993	• normativitás • egyéni elbírálás
Elnöki Tanács 1954. 9. sz. törvényerejű rendelet	• járási jogú városok
23/1974. ÉVM-MTTH közlemény	• nagyközség • 1007/1971. (III.16.) kormányhatározat szerint közép-fokú vagy részleges közép-fokú központ • vonzáskörzete 30.000 fő
7010/19836. ÉVM irányelv	• térségi adottságokat figyelembe véve • egyedi értékelés

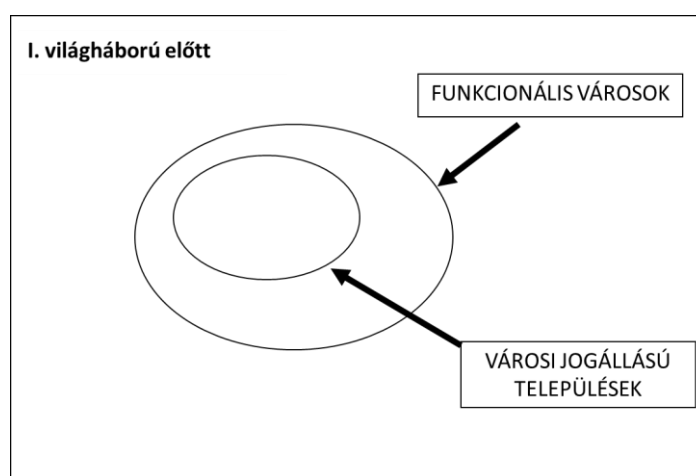
Forrás: saját szerkesztés Kiss, 1998. 457-459. old. alapján

Az első világháború előtti magyar városhálózat fő jellegzetessége, a városi jogállású és a városi funkciójú települések közötti éles különbségek. Számukat, gazdasági szerkezetüket, közigazgatási intézményekkel való ellátottságukat, népességüket tekintve a századfordulón 131 városi jogállású településhez még további 250 település volt sorolható, amely alsó fokú központként városi funkciókat látott el (9. ábra). A településhálózat képe a főváros túlsúlyát és a kis- és középvárosi hálózat hiányát mutatja még ebben az időszakban.

A trianoni békeszerződés jelentős mértékben módosította az ország településhálózatát is, abszolút fölénybe került a főváros, s nem maradtak olyan regionális központok, amelyek ellenpólusként funkcionáltak volna. Nemcsak a településállomány, hanem a településhálózat is megváltozott, 1918-ban 139 városi jogállású településünk volt, 1920-ra számuk 47-re csökkent. A falvak száma is drasztikusan visszaesett: a korábbi 12500 helyett 3500 falu maradt az új országhatárokon belül. A határok az ország gazdaságát, közlekedési

hálózatát és a vonzáskörzeteket is átrendezték. A városhálózat lecsökkent számmal és vonzáskörzet-hiánnyal, valamint egyenetlen területi elosztással rendelkezett. A városi népesség aránya alig változott, főként Budapest népessége növekedett, valamint a fővárosi agglomerációhoz tartozó településeken élők száma gyarapodott (Enyedi, 1982). Az Alföld agrárvárosai ebben az időszakban fejlődésükben megrekedtek, az ország északi részén található iparvárosokkal ellentétben. Az agrárvárosok a háborúk után elérték gazdasági teljesítőképességük határát, nem voltak képesek a szerkezetváltásra, de a népességük növekedése nem állt le, ezért a szerkezeti hiányosságokon felül számos társadalmi-egyenlőtlenségi problémával is szembe kellett nézniük (Beluszky, 1999).

9. ábra: A hazai városállomány az I. világháború előtt

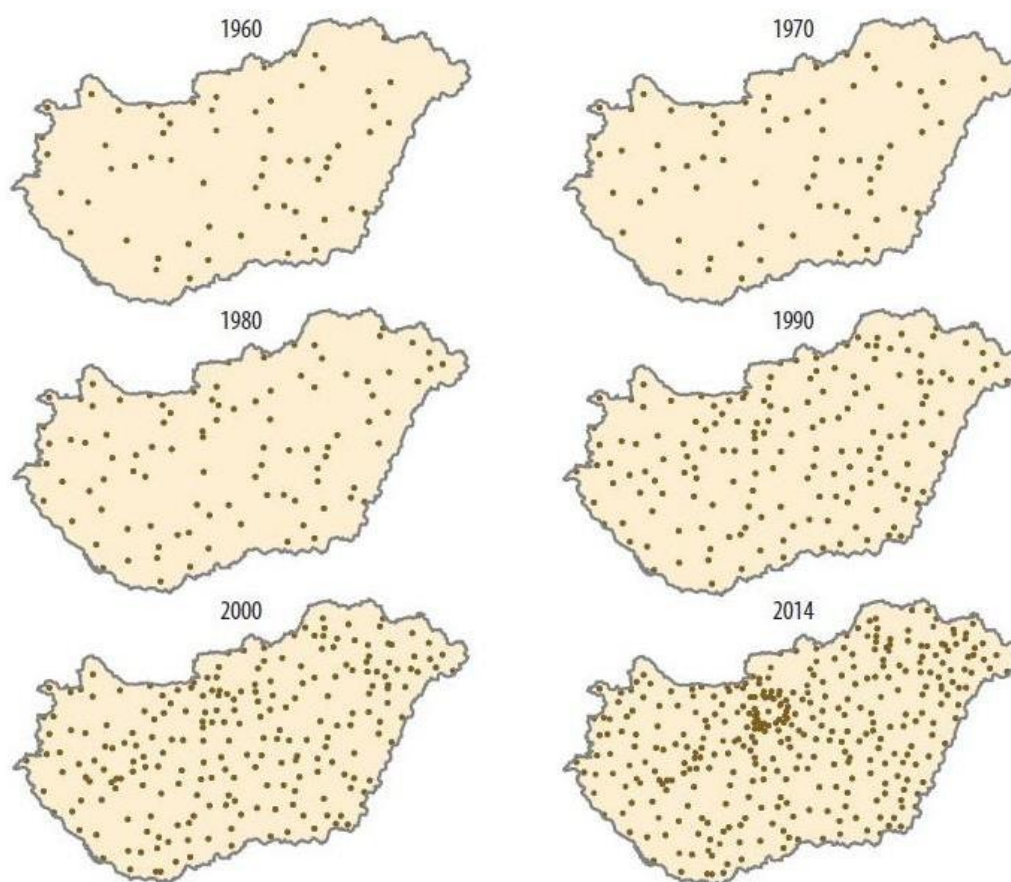

Forrás: saját szerkesztés

A területi veszteségek ellenére az ország városhálózata továbbra is hasonló pályán haladt, mint a háborúk előtti időszakban. Az alapvető szerkezeti problémák és a területi egyenetlenség súlyos gondot jelentenek, továbbra is sok a városhiányos térség. Még mindig hiányzott a városhálózat alsó bázisa, a sokoldalúan fejlett kisvárosok köre. A kisvárosok nagy része még mindig csupán egy-egy funkció ellátását vállalta fel (közlekedési csomóponti szerep, vásárhely, oktatási központ stb.).

1920 után az önkormányzati rendszerben a törvényi rend lényegesen módosult, a törvényhatóságokban a virilizmus továbbra is virágzott (1929. XXX. tv.); a rendezett tanácsú városok elnevezést – a városi tanács megszüntetése miatt – megyei városra változtatták, a törvény tíz törvényhatósági jogú várost nevesít; de egyre erőteljesebb centralizáció zajlik, az önkormányzati rendszer közigazgatási gyámkodása (Kajtár, 2016).

10. ábra: A városi jogállású települések Magyarországon 1960-2014

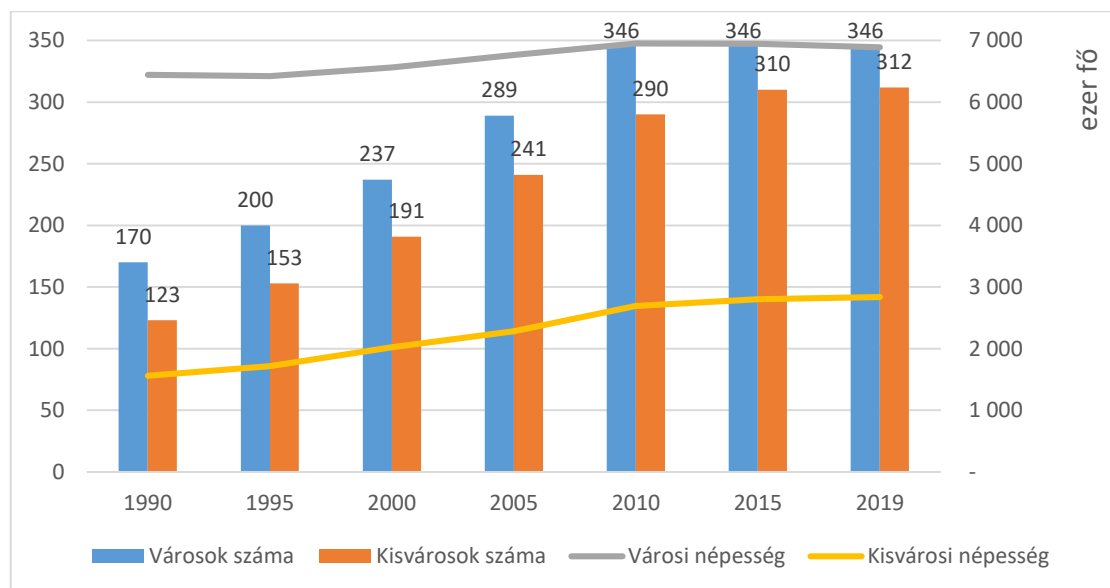

Forrás: KSH térképtár

A településhálózat fejlődése szempontjából 1950-et hasonló szakaszhatárnak tekinthetjük, mint a kiegyezést; ekkor lépett életbe a közigazgatási reform. Az átalakuló megyerendszer mellett megkezdődött a városhálózat bővítése, a városok számának gyarapodása. Az első ütem a városfejlesztés során az 1950–1965 közötti időszak, amikor 9 települést nyilvánítottak várossá. Ezek közül 7 ún. szocialista város volt – Ajka, Komló, Kazincbarcika, Oroszlány, Sztálinváros/Dunaújváros, Várpalota, Leninváros/Tiszaújváros: bányászati vagy ipari központ (Germuska, 2002). Az új városok közül Sztálinváros (a mai Dunaújváros) helyének kijelölése szerencsésnek bizonyult, hiszen az egy városhiányos térség központjává vált (Beluszky, 1999). Az új városok funkcióikban mindinkább az ipari telephely kiszolgálását irányozták elő és csak másodlagosak voltak a településen élők. Az ország kis- és középvárosi hálózatát ebben az időszakban 106 település képviseli. Ekkor a nagyközségek is hasonló funkciókat láttak el, mint a mai kisvárosok, a 106 városi funkciókkal rendelkező település közel fele tartozott jogi értelemben is a városok körébe. Ez az időszak tekinthető a viszonylagos dekoncentrációs ciklusnak (Enyedi, 2012); ahol a

gazdasági fellendülés az ipar szerkezetátalakulását is hordozta. Az általában vett városi növekedés lelassult; kibővült (az előbb említett módon) a kisvárosok köre, amelyek népessége – kormányzati beavatkozások révén – gyorsan növekedett. Az 1971. évi Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (továbbiakban OTK) szigorú településkategorizálást vezetett be, amely alapján kilenc kategóriát különböztettek meg. Az általam vizsgált kisvárosok a következő három kategóriába tartoztak: középfokú központ, részleges középfokú központ, kiemelt alsófokú központ. Az OTK városhálózatban való gondolkodása lehetővé tette azon városok fejlesztését, amelyek kiemelt központi szerepkörüként lettek megjelölve (Bibó, 1975). 1980-ig ebbe a kategóriába tartozó települések közül 18 új város született, amely megfelelt az OTK-ban tervezetteknek. A kisvárosok népessége mérsékelt ütemben növekedett, az ipari fejlesztések következtében javult az intézményhálózat és a térségközponti funkciók is megerősödtek (Kovács, 1980).

11. ábra: Kisvárosi népesség aránya 1990-2019

Forrás: KSH adatsorai alapján saját szerkesztés.

Az 1980-as évek közepéig már lényegesen többet, közel 50 várost avattak (10-11. ábra). Többségében e települések fejlettek, központi intézményekben gazdagok voltak. Ekkorra már a városi funkciókkal rendelkező települések köre utolérte a városi jogkörrel rendelkező településeket. Ezekben az években az ország népességének 60%-a lakott városi agglomerációkban. A Dél-Dunántúlon ebben az időszakban két kisvárost avattak: Siklós

1977-ben, Tamási 1984-ben nyert városi rangot. 1989-től kezdődően meredeken emelkedik a városok száma, ebben az évben 41 várost avattak az országban. Dél-Dunántúlon Csurgó, Fonyód, Tab tartozik ebbe a körbe.

1996-ban 206 város volt az országban, a funkcionális és formális városok köre ismét szétválik, több a városi ranggal rendelkező település, mint azt funkcióik indokolnák. 1995-ben kapta meg a városi rangot többek között Balatonboglár, Balatonföldvár, Balatonlelle, Bátaszék, Lengyeltóti, Pécsvárad, Sásd és Simontornya. A rendszerváltozástól kezdődően a települések fejlettsége, népességszáma, foglalkoztatási szerkezete, történelme több ponton is eltérő (Csatári, 2002).

A városok magas száma ellenére sem egyenletes a földrajzi eloszlás, még mindig sok a városhiányos térség országosan és regionális bontásban is. A településhálózat eltérő szerkezete tükröződik vissza a városok térbeli eloszlásában is. 2005 nyarán az országban 15 település kapta meg a városi rangot. Ezzel a városok száma 289-re növekedett (11. ábra valamint 1. melléklet). A kisvárosi népesség ekkor meghaladta a városi népesség 30%-át.

16. táblázat: Magyarország településhálózata lakosságszám szerinti bontásban (1970–2019)

<i>Terület</i>	<i>Állandó népesség (fő)</i>				
	1970	1990	2001	2011	2019
Városok együtt	6.596.198	7.208.561	6.913.508	6.674.098	6.889.371
Községek, nagyközségek	3.725.901	3.173.398	3.164.630	3.099.679	2.883.385
Összes népesség	10.322.099	10.381.959	10.078.138	9.773.777	9.772.756
<i>A városok népesség-nagyságcsoporthoz tartozás szerinti bontása</i>					
Főváros*	1.945.083	1.934.831	1.712.677	1.589.231	1.749.734
100.000–	959.236	1.177.218	1.132.409	1.099.109	1.021.027
50.000–99.999	508.904	654.924	643.933	624.583	734.113
30.000–49.999	588.125	671.165	651.363	639.676	545.156
20.000–29.999	549.625	606.614	595.606	580.258	562.559
15.000–19.999	413.854	486.241	494.750	495.531	559.210
10.000–14.999	572.398	613.615	623.052	618.836	670.834
5.000–9.999	743.196	753.476	752.662	732.033	696.323
1.000–4.999	315.777	310.477	307.056	294.841	350.506
Együtt	4.651.115	5.273.730	5.200.831	5.084.867	5.139.637

**Főváros: a népesség a fővárosi kerületek nélkül.*

Forrás: Saját szerkesztés KSH Helynévnyitárak, alapján.

2010-ben a városok száma 304-re emelkedett (a fővárost és a megyeszékhelyeket nem számítva). A várossá nyilvánítás több esetben csupán egy bürokratikus folyamat végeredménye, nem jár tényleges funkcióbővüléssel az adott település számára (Szigeti, 2002). A 2005-ös és a 2010-es városszámokat összehasonlítva megállapítható, hogy az országban a városok közel háromnegyede tartozik a kisvárosi kategóriába. A középvárosok száma permanens az évek során. 2010-től kezdődően a városok száma változatlan (11. ábra), az elmúlt kilenc évben avattak új várost az országban (KSH, 2019). 2013-ban a Pest megyei várossá nyilvánítási boom után a nagyközség fogalma ebben a megyében kiüresedett. Az országban 127 nagyközségi rangú település van 2019 elején; amelyből dél-dunántúli három megyében 10 település viselte ezt a címet.

A városi népesség aránya (16. táblázat) az évek során folyamatosan emelkedett, 2010-ben a negatív demográfiai hullám, valamint az szuburbanizáció folyamata miatt csökkent a városi lakosság száma, de az arányokban nem okozott ez elmozdulást.

4.2. A településhálózat legfontosabb problématerületei

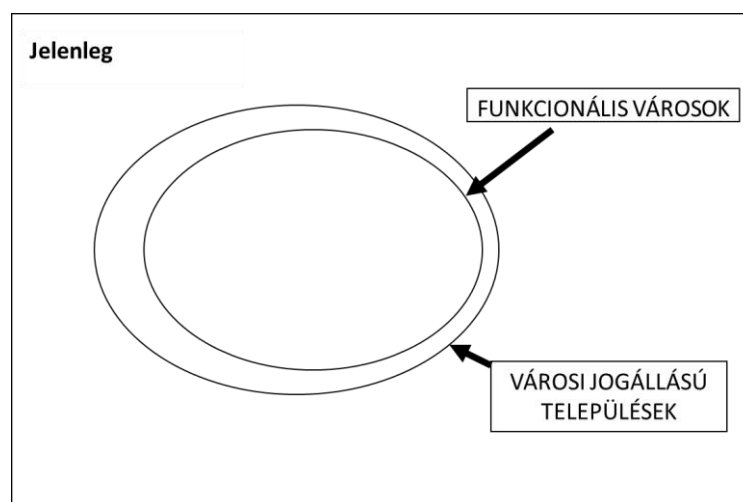
A településhálózat-fejlesztés szempontjából a 2005. évi Országgyűlési határozat az Országos Területfejlesztési Konceptióról már figyelembe vette az európai uniós előírásokat is. Az Országos Területfejlesztési Konceptióban meghatározásra került az ország területi jövőképe, melyben a város és térsége viszonyának egy új, intenzív, integrálódó szerepkörét vetítették elő. A kisebb városok fejlődésében is el kívánják érni, hogy kialakuljon egy minőségileg megújult falu–város kapcsolat, ahol elmélyülhet a funkciómegosztás, és a központtelepülések elérhetősége magas színvonalon lenne megoldott. Kiemelt célként fogalmazódik meg még a *„policentrikus, együttműködő városhálózat megteremtése, amely képes hatékonyan felfűzni az ország térségeit”*. A policentrizmus egyik lehetséges útja a funkcionális városi térségek kialakítása. Ezen várostérségek struktúrája alapvetően a nemzetközi jelentőségű nagyvárosokra építene, de a térségi szerepkört betöltő kisvárosok képeznék a bázist és azok integrálódnának a nagyobb egységekbe (Farágó L., 2008; OTK 2005, 2006). Az OTK 2013-ig megvalósítandó céljai között szerepelt a városhálózati kapcsolatrendszer fejlesztése. Az elsősorban regionális fejlesztési pólusok előtérbe helyezése mellett a koncepció kiemelte a fenntarthatóságot is, így a kulturális, illetve közlekedési csomópont szerepkörű városok fejlesztését is tervezték. A központok–alközpontok közötti kapcsolatok esetében az elérhetőség biztosítására helyezték a hangsúlyt. Az

OTK A régiók fejlesztési céljai című fejezetben a dél-dunántúli régió jövőképét a következőképpen fogalmazta meg (VI. 2. fejezet):

„A Dél-Dunántúli Régió célja olyan kulturális, környezet- és természetvédelmi értékeket szem előtt tartó, oktatási, tudományos és kutatási központokon alapuló fejlődés, mely integrálja a Régió leszakadó térségeit, kiegyensúlyozott településszerkezetre épít. A Régió sikeresen fordítja jelenlegi fejlettségbeli hátrányait előnnyé azáltal, hogy megőrzött természeti és kulturális értékeit, építészeti örökségét és termálvíz kincsét fenntartható módon hasznosítja, magas színvonalú, kiegyensúlyozott életfeltételeket biztosít.”

A régió jövőképében külön kiemelik a megyeszékhelyek, valamint a Balaton-part szerepét, a vidékies térségek lehetőségeit, de a városhálózat alsó elemeire (kisvárosokra) nem történik utalás. A VÁTI 2008-as kutatásai alapján településhálózatunk legfőbb problématerületei: a szuburbanizáció, a csomópontok gyengesége, a hálózat, a hálózati kohézió és a hálózatmenedzsment hiányosságai. A településhálózati dilemmák egyik fő forrása a formális városok, kisvárosok köre. Az ország városhiányos térségei feltöltődtek, ez a folyamat a Dél-Dunántúlon látványos, hiszen a kistérségi besorolás szerint mindegyik dél-dunántúli kistérség rendelkezett legalább egy kisvárossal. A térségekben a városhiány tehát megszűnt, viszont funkcióhiányos városok és funkcióhiányos várostérségek jelentkeztek. A 12. ábrát az 9. ábrával összevetve látható annak a folyamatnak az eredménye, hogy a funkcionális városok köre szűkül, viszont a városi jogállású települések köre a rendszerváltás óta folyamatosan nő.

12. ábra: A jelenlegi városállomány

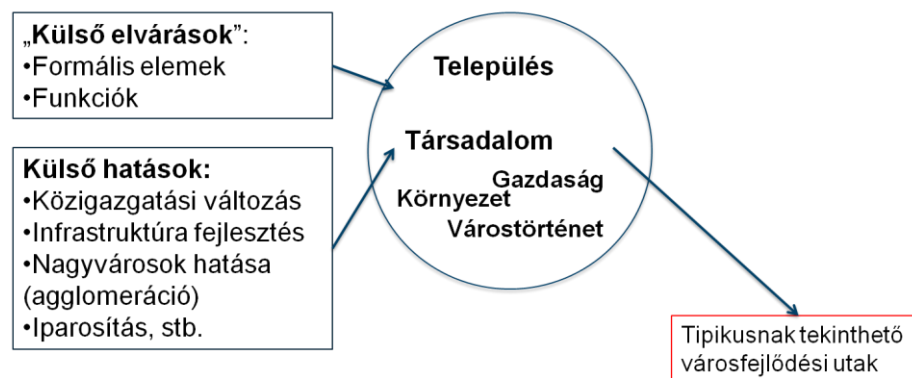

Forrás: saját szerkesztés

A gyenge, vidéki kisvárosok nem, vagy csak részlegesen képesek betölteni funkciójukat, azaz ellátni a térségközponti szerepkört. A közszolgáltatásokhoz, közintézményekhez való hozzáférés sem biztosított minden kisváros esetében, ami negatívan érinti a településen élőket és rombolja az amúgy sem túl pozitív városimázst.

A történelem során állandó nehézséget okozott a városok közötti együttműködés, a nem létező kooperáció, amelyet a 21. századra sem sikerült megoldani. A települések közötti fizikai kapcsolatok azok, amelyek a legtöbb esetben kiépültek (infrastruktúra, ökológiai rendszerek) és fenntarthatóan működnek. A gazdasági és társadalmi, valamint egyéb településközi interakciók már kevésbé jól funkcionálnak. Az elaprózódott önkormányzati rendszer versenyhelyzetet generál, amelyben többnyire – városhálózati szempontból – a kisvárosok vesztesként kerülnek ki. A közszolgáltatások, közintézmények centralizációja révén több olyan funkció is kikerült a kisvárosok hatásköréből, amelyeknek népességvonzó, népességmegtartó ereje lett volna (Salamín és tsai, 2008). A lehetséges fejlődési modellek között mindig szerepel a kisvároshálózat funkciókkal való bővítése, egy stabil városhierarchia kiépítése. Úgy vélem egy település várossá válásához (13. ábra) a külső tényezőkön kívül belső hatóerők is szükségesek, amelyek egyrésről belső adottságok, másfelől az a társadalmi tőke, amely lehetővé teszi adott településen a fejlődés elindulását. A várossá válás külső tényezői közé sorolhatjuk a külső elvárásokat: ami a formális és funkcionális elemek meglétére utal; másrészt a külső hatásokat: közigazgatási változások, infrastruktúra fejlesztés, nagyvárosi agglomeráció kiterjesztése, iparosítás az adott térségben; amely tényezőkre jelentékeny befolyást képes csak gyakorolni a község.

13. ábra: Városfejlődési modell

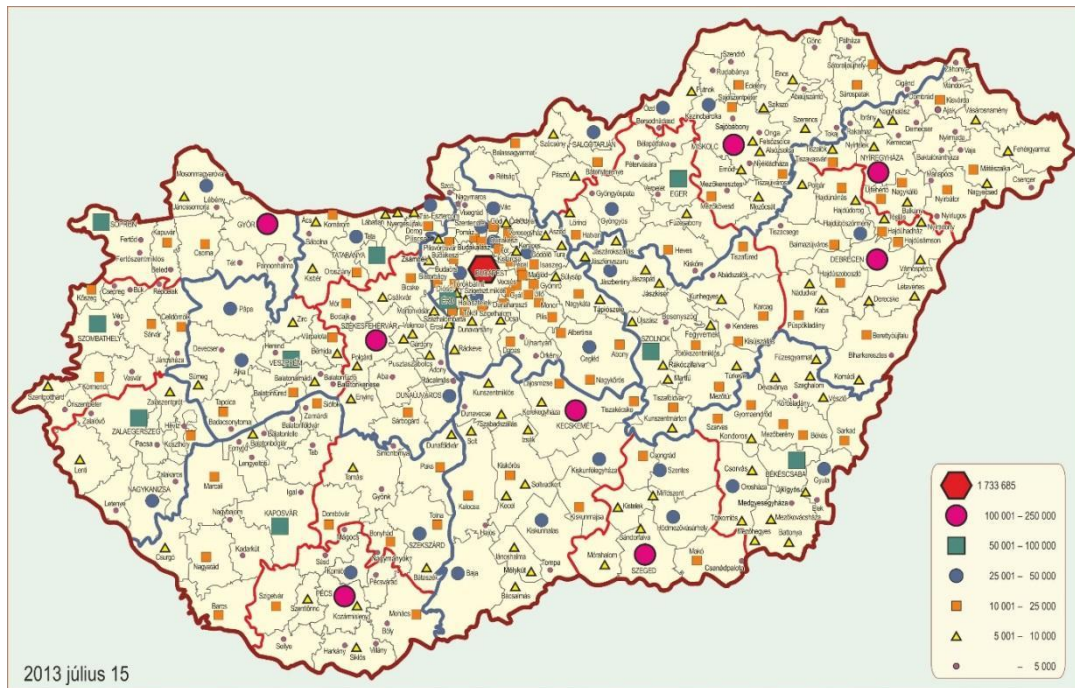

Forrás: saját szerkesztés

A decentralizációval megvalósuló regionális fejlesztési modell vagy éppen a dekoncentrációra építő megújított országos hálózati modell is épít a városhálózat alsó elemeire, a város–vidék kapcsolataira (Rechnitzer, 1998, 2008). A kisvárosok döntő súlyt képviselnek a városhálózatban – arányaiban; a cél, hogy a funkcióiban, megjelenésükben, és érdekérvényesítési képességükben is megjelenjen ez a többlet. A mai magyar fejlesztéspolitikában hiányként jelentkezik a városhálózatban való gondolkodás (Farágó L., 2008), az 1971-es OTK óta nem jellemző a fejlesztéspolitikára a városokat egységesen kezelő koncepció. A centralizáció mind a fejlesztéspolitikában, mind a közigazgatásban tapasztalható, amelyet a 2013-ban visszaállított járási központok szerepe is megmutat. A 2012-ben elfogadott OFTK (Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció) sem szakít ezzel a hagyománnyal, területi szemlélete a területfejlesztést és az ágazati fejlesztést egyben határozta meg.

A városhálózatban a kisvárosok növekvő súlyával lehet számolni. Ezen kijelentés szerint a városok számát tekintve többségében lesznek a 20.000 fő alatti lakosú kisvárosok (14. ábra). Az intézmények és funkciók tekintetében viszont a dominancia nem marad fenn, hiszen a magyar közigazgatás változásával, a járási rendszer bevezetésével a városok újabb közfeladattal csorbultak. A presztízs szempontjából eddig kistérségi székhelyvárosok mára már csak egy járási rendszer elemei, nem tekinthetők közigazgatásilag központi funkciókkal rendelkező városoknak. A kisvárosok köre nem tekinthető egységesnek, az utóbbi négy-öt évben számos vita generálódott a városhálózat ezen alsó szintjével kapcsolatban. Ez annak köszönhető, hogy a rendszerváltás után a városi rangú települések száma megduplázódott; 1990-ben, 1999-ben és 2005-ben voltak nagyobb várossá nyilvánítási hullámok. Így sok olyan városi ranggal rendelkező település tölt be térségközponti szerepkört, melyek tényleges városi funkciókkal nem rendelkeznek. A legtöbb kényszerváros a Beluszky (2006) által használt faluváros fogalomhoz hasonlítható. A várossá nyilvánítási döntés során nemcsak gazdasági, társadalmi tényezők játszottak szerepet, hanem ideológiai-politikai kérdések is.

14. ábra: Magyarország városai, 2013

Forrás: KSH Helységnévtár 2014 adatai alapján saját szerkesztés.

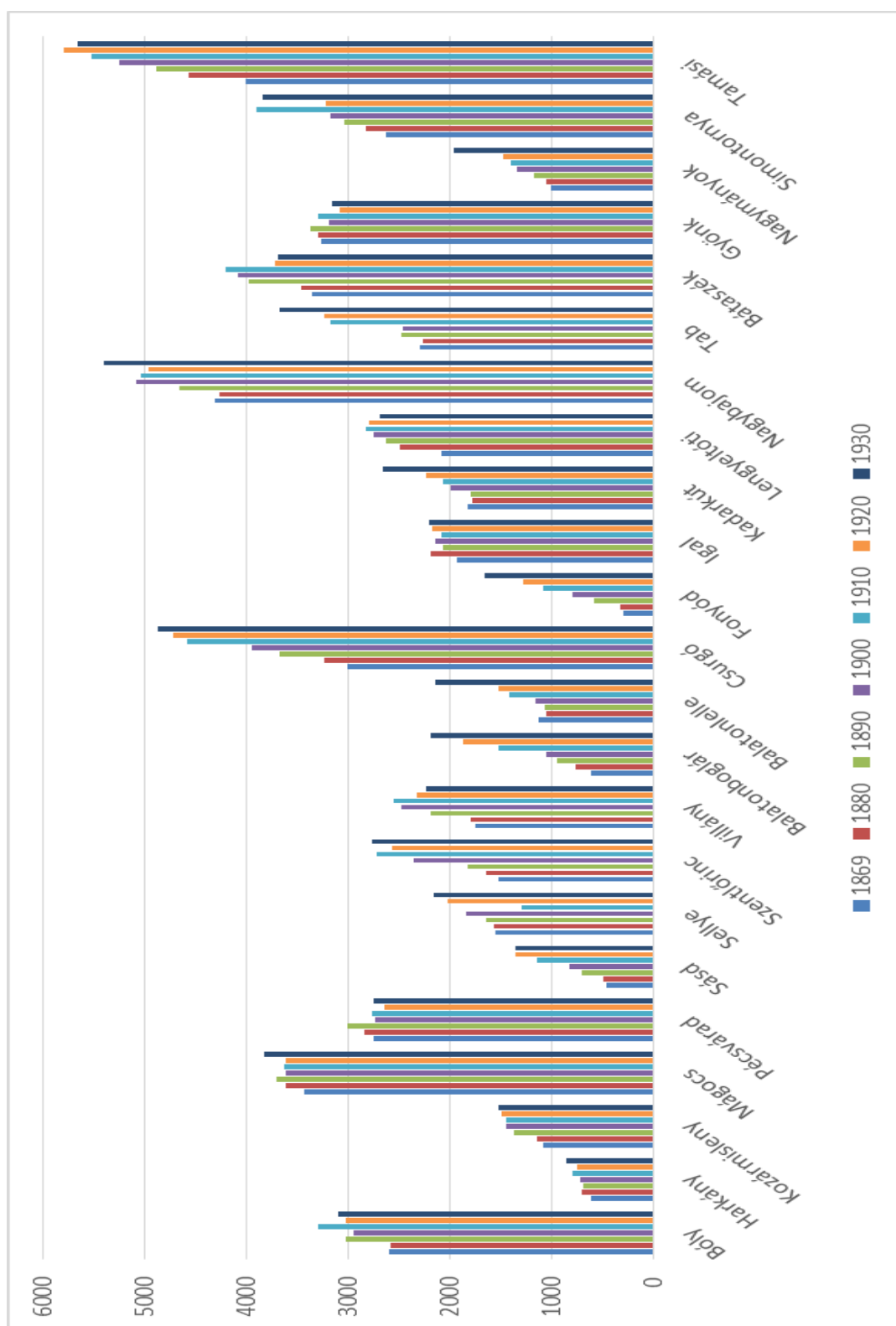
A mai kisvárosok a történelem folyamán mezővárosi, nagyközségi, rendezett tanácsú városi rangot tudhattak magukénak. Épp ezért a településhálózat fejlesztése során egyre növekvő problémát jelentenek a funkcióhiányos, fejlesztési célt meghatározni képtelen kisvárosok tömegei. A területi differenciáltság is jelentős probléma, hiszen a Dél-Dunántúl aprófalvas térségeiben a kisvárosok népességszáma is jóval alacsonyabb, mint pl. a Dél-Alföld térségeiben, vagy Pest megyében. Számos esetben viszont ez a városi kategória néha feledésbe is merül, mivel a megyeszékhelyek, a regionális központok vonzáskörzete lefedi a kisvárosok vonzáskörzetét, sok esetben ellehetetlenítve a gazdasági helyzetüket. A kisvárosok integrált városfejlesztési stratégiáinak meghatározása elősegíthetné a település koncentrált fejlesztését, a környező települések bevonását a fejlesztési célokba.

5. A dél-dunántúli kisvárosok fejlődését befolyásoló tényezők

A dél-dunántúli térség településhálózatában a mezővárosok és kisvárosok jelentős szerepet tölthettek be a történelem folyamán. A térségben a nyugati országhoz képest időbeli megkésettség jelentkezett, ami miatt kevesebb és kevésbé erős városok alakultak ki (Kéleti, 1871; Szeghalmy, 1939). A nagyvárosok hálózata nem volt képes lefedni az egész ország területét, ezért a kialakult kereskedelmi-közigazgatási csomópontok az évek során városi/mezővárosi rangot kaptak/szereztek. A mezővárosok jelentős szerepet játszottak egy-egy térség ellátásában. Maga a mezőváros fogalom elsősorban jogi, és nem funkcionális vagy méretbeli kategóriát jelentett. A mai kisvárosok köre azonban nem azonosítható egyértelműen a régi mezővárosokkal. A dél-dunántúli mezővárosok többsége elsősorban uradalmi központ volt, pár ezer főnyi lakossággal, ahol vásározó és piachelyek működtek. Ezek a települések sokszor megmaradtak falusias jellegűeknek, csupán rangjuk árulta el városi szerepüket.

Az 1870., 1871. illetve az 1886. évi községi törvények következtében számos korábbi mezőváros elvesztette kiváltságát. A mezővárosok közül több település nagyközséggé vagy egyszerűen faluként funkcionált tovább. A települések eltérő történelmi útja a statisztikai adatok hozzáférhetőségében is megmutatkozik. A mindig városi rangban lévő települések adatai viszonylag jól elérhetőek, a községi levéltári törzskönyvek a többi település esetén nem olyan részletesek. Balatonföldvár 1850 előtt mindössze egy mocsaras puszta volt, lakosság nélkül; Balatonboglár és Balatonlelle helyzete is érdekes, hiszen a két települést 1978-ban egyesítették, és 1986-ban várossá nyilvánították Boglárlelle néven. 1991-ben balatonlelle-i kezdeményezésre az egyesítést megszüntették, de mindkét település megtarthatta a városi címét. Több esetben – főként a múlt században – kiválások és átcsatolások is történtek, amely a népességszámra jelentős hatást gyakoroltak egy-egy település számára (Rudl, 2008). Az adott időszakban érvényes közigazgatási határokat adotttnak véve fogadom el a település statisztikai adatait, utalva az esetleges hozzácsatolásokra, kiválásokra. Elsőként a települések demográfiai adatait vizsgáltam, mivel a demográfiai jelenségekben a társadalom értékítélete is megmutatkozik.

15. ábra: A régió mai kisvárosainak népesség*növekedése 1869-1930 (fő)

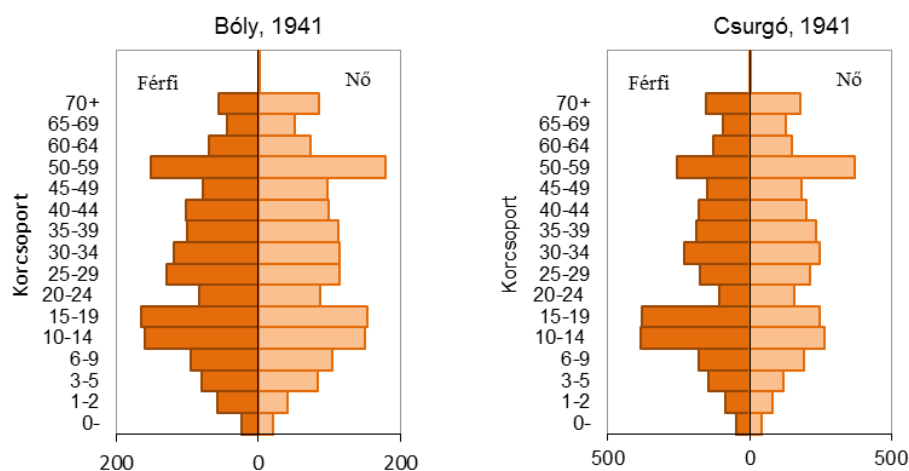

*1869 és 1890 között polgári népesség, 1910-1930 között állandó népesség

Forrás: KSH 1913, 1925, 1934, 1984 alapján saját szerkesztés

A kisvárosok népessége a dualizmus időszakában folyamatosan növekedett, de a növekedés mértéke országos viszonylatban nem számottevő. Látványos Sásd (közel 1000 fős növekmény), a Balaton parti települések: Balatonboglár és Balatonlelle, Fonyód és Tab népességének növekedése (15. ábra). 1870-1910 között a gyáripari vállalkozások megjelenésének időszakában Bonyhád népessége fogyott, annak ellenére, hogy kiemelkedő kereskedelmi központ, járásbírósággal és királyi körjegyzőséggel rendelkezett. A népességfogyás azért is meglepő (1881-1900 között 3 ezrelékes), mivel ekkor evangélikus algimnázium, tanonciskola, takarékpénztár található a településen, valamint közlekedési csomóponttá is ebben az időszakban vált (vasútállomás, távíróhivatal, posta található). A népességnövekedés a következő évtizedben viszont stabilizálódik, folyamatossá válik (éves szinten 2%-os növekedés tapasztalható) (T. Mérey, 1989). Az 1930. évi állapotok szerint (16. ábra) a természetes szaporodás a legmagasabb Mágocs (12,4%), Balatonlelle (12,9%), Nagymányok (14,9%) esetében. 1941-re a szülőképes korú nők és a munkaképes korú férfiak száma alacsonyabb, mint az iskoláskorú és időskorúak száma a kisvárosokban.

16. ábra: Bóly és Csurgó korfája, 1941

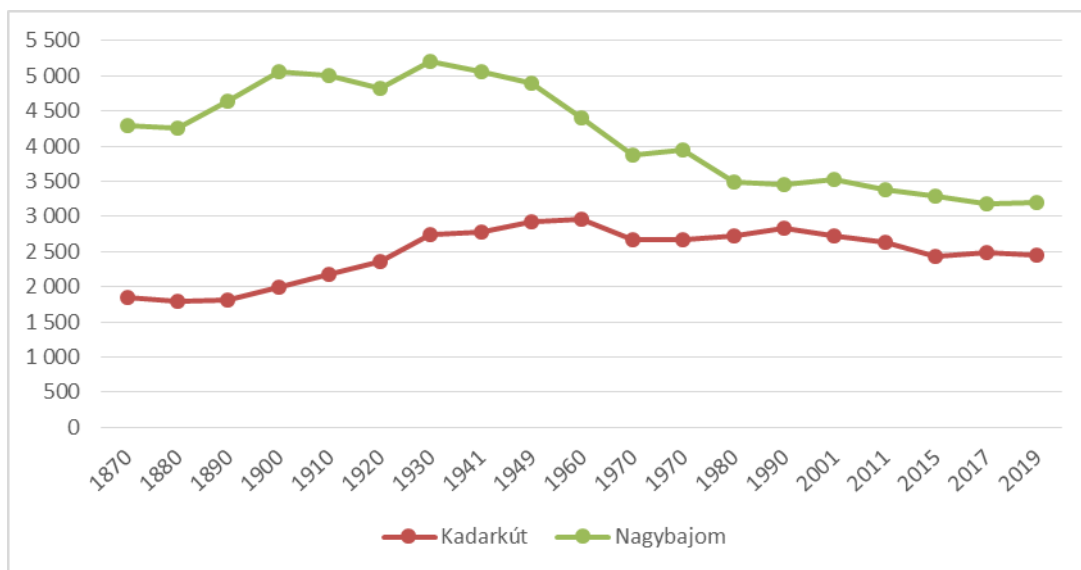

Forrás: KSH megfelelő adatai alapján saját szerkesztés.

A tudomány a legtöbb esetben a fejlődésre, növekedésre keresi a választ, azt vizsgálja mely tényezők azok, amelyek biztosítják a fejlődést, amelyek elősegítik, fenntartják. De mi történik (mi történt) azon településeken, azon kisvárosokban, akik nem a növekedést választották, hanem a jelenlegi állapot fenntartására koncentrálnak. A túlélő gyakorlat is

hasznos adalék, emiatt éreztem szükségesnek pl. Kadarkút esetét részletesebben bemutatni; ezen felül Nagybajom példáját, amely egy prosperáló mezőgazdasági nagyközség többé-kevésbé sikeres kisvárosi útját járta be. A települések adottságaira – egy sajátos értékleltárként, a várossá válás gondolatának felmerülésekor megjelenő fordulópontokra világítok rá. Kadarkút népessége a dualizmus korában dinamikus fejlődött (amely a természetes szaporulat és a közigazgatási hozzácsatolások miatt következett be), az írni-olvasni tudó emberek száma kifejezetten magas volt, a humáninfrastruktúra jelentőségét korán felismerve nyitottak az iskola térségközponti szerepkörének megerősítése felé. 1900-tól kezdődően (folyamatosan minden évben) lakosságszáma meghaladja a 2000-et, és 1960-ig folyamatos, de nem dinamikus a növekedés. 1970-re meghaladja lakossága a 2500 főt, amely számot a várossá nyilvánításáig tartani tudott. Mára azonban népessége folyamatosan apad (17. ábra), a legfrissebb adatok alapján (KSH, 2019) népessége 2225 fő.

17. ábra: Kadarkút és Nagybajom népessége 1870-2019

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgált kisvárosok fejlődésében számos energia játszott szerepet, amelyek közül elsőként a helyi energiákat – a természet/környezeti/gazdaságföldrajzi adottságokat vizsgálom. A helyi energiák (Meggyesi, 2006) azok a fejlődési energiák, amelyek a tényleges potenciált mutatják; azaz városalakító tényezők. A mai városfejlődésben a természeti és épített környezet dualitása is fejlődési energiaként jelentkezik (Bajmócy-Pócsi, 2008). Városalakító szerepe van a Várossá nyilvánítási kérelmek tanúsága alapján a település

kiemelt közigazgatási szerepének, amely pl. a volt mezővárosi rang vagy a nagyközségi rang.

5.1. A mezővárosi rang

Hazánkban az oppidum kiváltságokkal rendelkező, sajátos jogállású, vásártartási joggal rendelkező gazdasági és birtokirányítási központként jelent meg. A szabad királyi városokkal ellentétben nem volt városfala és nem képviseltethette magát az országgyűlésen. Bár nem rendelkeztek fejlett közintézményekkel vagy közművekkel, de kereskedelmi, ipari, esetlegesen közigazgatási, közoktatási, kulturális központokként jelentek meg egy-egy térség életében. A 18. században a Dunántúlon mintegy 30 település töltött be központi szerepkört, amely települések köre a század végére jelentős változásokon esett át. Az urbanizáció mértéke ebben az időszakban Somogy megyében átlagosnak, Tolna és Baranya megyében gyengének számított (Csapó, 1994; Bajmócy-Pócsi, 2008). II. József 1784/87. évi népszámlálása 431 mezővárost és 61 szabad királyi várost nevesít az ország területén. A mezővárosokban az össznépesség hatoda (945.983 fő) élt. Dél-Dunántúlon – az előbb említett népszámlás szerint – 34 mezőváros volt. Az 1828-as Nagy féle összeírás tanúsága szerint már 51 szabad királyi város és 692 mezőváros létezett. A vizsgált térségben 56 mezőváros volt, melyek népessége – egy-két kivétellel – meghaladta az 1500 főt; Sárd 693 főnyi, Somogybükkösd 272 fős lakossággal tartozik ebbe a kategóriába. (Nagy, 1828, Bácskai, 1993, Hajdú, 2005).

Az 1784-87-es népszámláláshoz képest a Nagy (1828) féle már bővebb képet mutat, Baranya megyében 11 mezőváros található, Somogy megyében számuk megháromszorozódott. Tolna megyében nem történt változás (17-18. táblázat). A mezővárosok köre a 19. század végére a felgyorsuló urbanizáció ellenére nem veszítette el agrárjellegét. A megnövekvő szám a kedvező adózási és önkormányzati lehetőségeknek tudható be, amely magasabb szintű, mint a falusi; de ezen települések közül akadt olyan is, amely csupán a vásártartási jog miatt kívánt mezőváros lenni, és valódi városi funkciókkal nem rendelkezett, nem tudott tényleges piacközponti szerepet betölteni (MNL SML V.). A nagyobb népességgel rendelkező térségek központi települése (pl. Siklós, Csurgó, Marcali) a gazdasági tevékenységében az önellátást szolgáló szántógazdaság mellett a bortermelés és állattenyésztés vezető szerepére is törekedett. Az ilyen nagyobb mezővárosokban hamar kialakult egy jelentősebb létszámú iparos réteg, akik már nem csak a mezőváros népességét kívánták ellátni, hanem a szűkebb-tágabb körzetet is (Faragó T., 2008).

17. táblázat: Dél-Dunántúl mezővárosai az 1828-as népesség-összeírás szerint*

Baranya megye	Somogy megye		Tolna megye	
Bóly	Ádánd	Kaposvár	Báta	Pinczehely
Dárda	Nagyatád	Karád	Bátaszék	Regöly
Gödre	Babócsa	Kéthely	Bonyhád	Simontornya
Kozár Rátz	Berény Iharos	Törökkoppány	Dombóvár	Szakcs
Magócs	Berki Nagy	Marcali	Döbrököz	Szekszárd
Mohács	Berzence	Mernye	Földvár	Tamási
Pécsvárad	Böhönye	Mozsgó	Hőgyész	Tolna
SzabadSzentKirály	Bükkösd	Nágocs	Iregh	
Siklós	Csokonya	Sárd	Kölesd	
Szekcső	Csurgó	Segesd	Ozora	
Vaiszló	Győrök Szőlős	Sellye	Paks	
	Hidvégváros	Szigetvár		
	Igal	Toponár		
	Istvándi			

**a települések korabeli neveit szerepeltettem a táblázatban és a továbbiakban a diagramokon is*

Forrás: Nagy 1828. alapján saját szerkesztés

A fejlettebb oppidumot a kézműipar dinamikus fejlődése is megkülönböztette a falvaktól és egyben rokon vonásokat mutatott a szabad királyi városokkal. Viszont a mezővárosok földesúri hatalom alatt álltak, a település határa és a lakóházak is földesúri tulajdonban voltak. Kiváltságos helyzetüket a vásártartás joga, a falvakénál kedvezőbb földesúri adózás és az igazgatási autonómia jelezte (Orosz, 1995). Az 1828. évi országos összeírás (Nagy-Bácskai, 1984; Bácskai, 1993) alkalmasnak bizonyult arra is, hogy a conscriptio adatai alapján feltárja és leírja a tényleges piacközpontokat, hiszen a települések lakói megnevezték azt a piachelyet, vagy azokat a vásáros helyeket ahol terményeiket értékesíteni és a szükségleti cikkeiket beszerezni szokták. 1828-ban a dél-dunántúli térség piackörzeti struktúrája eltért az ország többi részében tapasztaltaktól. A területet két nagy, tiszta vonzáskörzet jellemezte: Nagykanizsa és Pécs (Kaposi, 2011, 2014). E szerint a vizsgálat szerint hat csoportba sorolhatók a városok, a központi szerepkört betöltő települések (Nagy-Bácskai, 1984).

- Városok;
- Városias szerepkörű központi helyek: pl. Kaposvár, Mohács;
- Központi funkciót betöltő falusi települések jelentősebb kereskedelemmel: pl. Bátaszék, Marcali, Szigetvár;
- Központi funkciót betöltő falusi települések, vásártartó helyek egyéb központi funkciókkal: pl. Dárda, Mágocs, Berzence, Nagyatád;

- Központi funkciót betöltő települések, vásárjogú települések: pl. Gödre, Pincely, Tamási;
- Központi funkciót betöltő, vásárjoggal nem rendelkező falusi települések: pl. Szekcső.

A felsorolásban található falusias települések többsége oppidum. Kérdés, hogy ezek a mezővárosok, amelyek többsége nemcsak vásárjoggal rendelkező, hanem postahivatal vagy harmincad hivatal székhelyül is szolgált, miért csak korlátozott vonzást képes gyakorolni. A gazdasági mutatók vizsgálata során kitűnik, hogy csak az a település volt képes központi szerepkörét fenntartani, amelyiknek nagyobb népessége, kézművesipara és kereskedelme volt a többi fejlett településhez képest.

Jól mutatja ezt a helyzetet a Somogy megyei Csurgó mezőváros, amely az 1700-as évek közepétől kezdődően a gróf Festetics család birtokainak egyik központja volt, igen nagy uradalommal. A gróf Festetics család mecénási szerepe kiemelkedő volt a térségben: 1794-ben református gimnáziumot is alapítottak. A gimnáziumon kívül később tanítóképző, hitelszövetkezet, kaszinó, iparoskör, téglagyár, lengyár és tejfeldolgozó gyár is működött a 20. század elejére a kisvárosban. A mezőváros fejlődéséhez hozzájárult, hogy 1872-től keresztül haladt rajta a Bátaszék – Zákány vasútvonal, amelyen át aztán lehetőség nyílt Buda és Fiume elérésére is.

18. táblázat: Somogy megye mezővárosainak népessége, 1828 (fő)

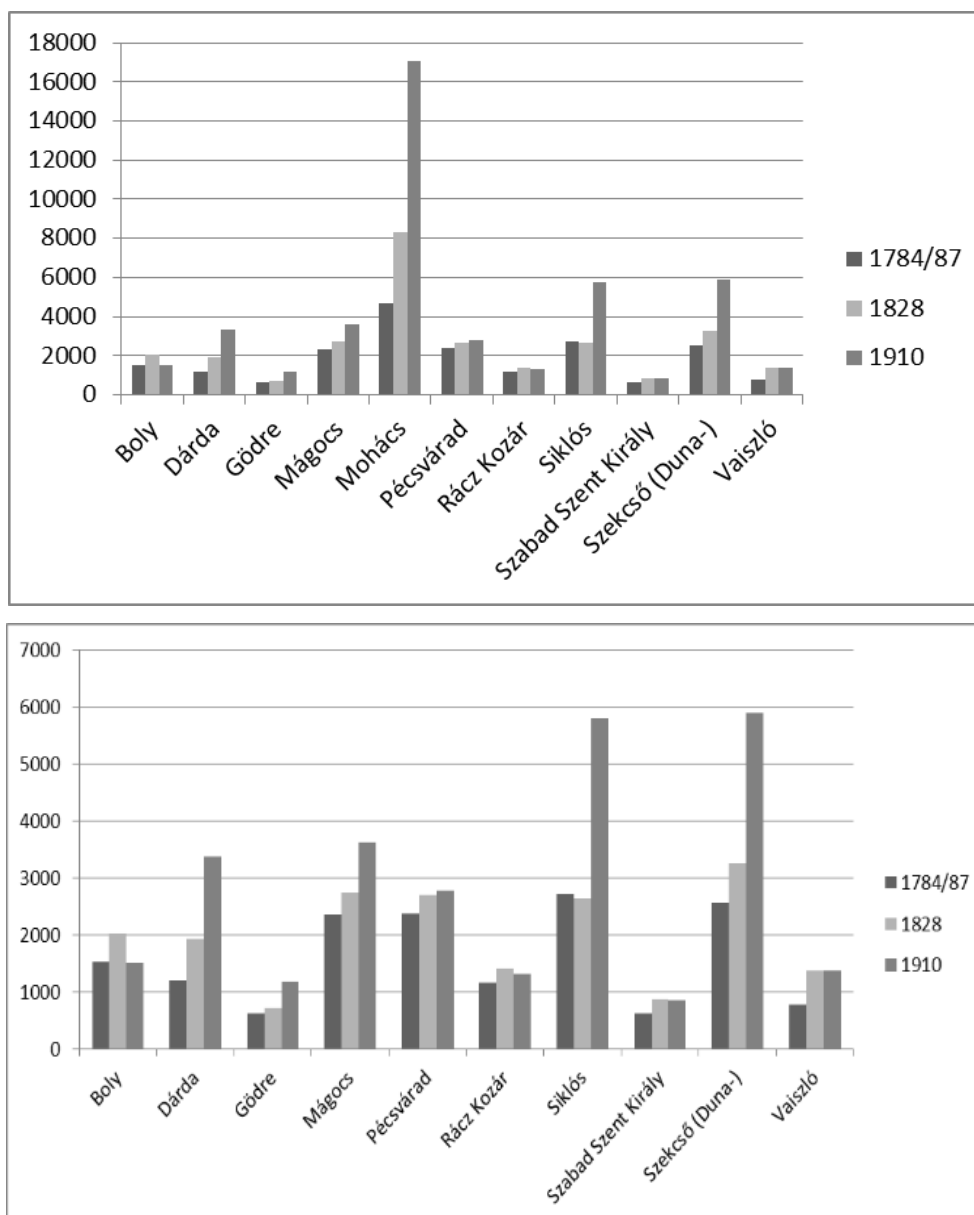
<i>Szigetvár</i>	3087	<i>Toponár</i>	1360	<i>Sellye</i>	1043	<i>Nágocs</i>	825
<i>Kaposvár</i>	3072	<i>Csokonyavisonta</i>	1270	<i>Törökkoppány</i>	948	<i>Szőllősgyőrök</i>	758
<i>Berzence</i>	2095	<i>Városhídvég</i>	1253	<i>Mernye</i>	924	<i>Bőhönye</i>	721
<i>Karád</i>	2076	<i>Igal</i>	1232	<i>Babócsa</i>	923	<i>Sárd</i>	693
<i>Csököly</i>	1625	<i>Csurgó</i>	1209	<i>Istvándi</i>	916	<i>Nagyberki</i>	660
<i>Ádánd</i>	1410	<i>Kéthely</i>	1160	<i>Segesd</i>	903	<i>Mozsgó</i>	627
<i>Marcali</i>	1399	<i>Nagyatád</i>	1066	<i>Iharosberény</i>	887	<i>Somogybükkösd</i>	272

Forrás: saját szerkesztés, Nagy 1828. alapján

Fontos megjegyezni, hogy az 1876-ban a közigazgatás gyökeres átszervezésével a mezőváros elnevezés megszűnt, viszont a kategória továbbra is élt, a települések egy része község, nagyközség illetőleg illetőleg csekély része város lett. Ezért a népességváltozás vizsgálata során az 1828. évi mezővárosok lakosságának változását vetítem az 1910-es illetőleg az 1784/87-es évre.

Baranya megye mezővárosainak népessége a vizsgált 126 év alatt egy-két kivételtől eltekintve nem változott jelentősen. Korábban Mohács népessége nőtt dinamikusán, 1910-re elérte a 17 ezer főt, de számottevő volt Dunaszekcső és Siklós lakosságszám változása is. A felső ábrán a 11 mezőváros népességnövekedése látható, az alsón a Mohács nélküli adatsor, amelyen jobban látható Szekcső és Siklós lakosságnövekedése (18. táblázat és 18. ábra). A közlekedési csomópont-szerep (a kereskedelem megélénkülése) segítette a településeket a népesség-koncentráció megtartásában.

18. ábra: Baranya megye mezővárosainak népessége

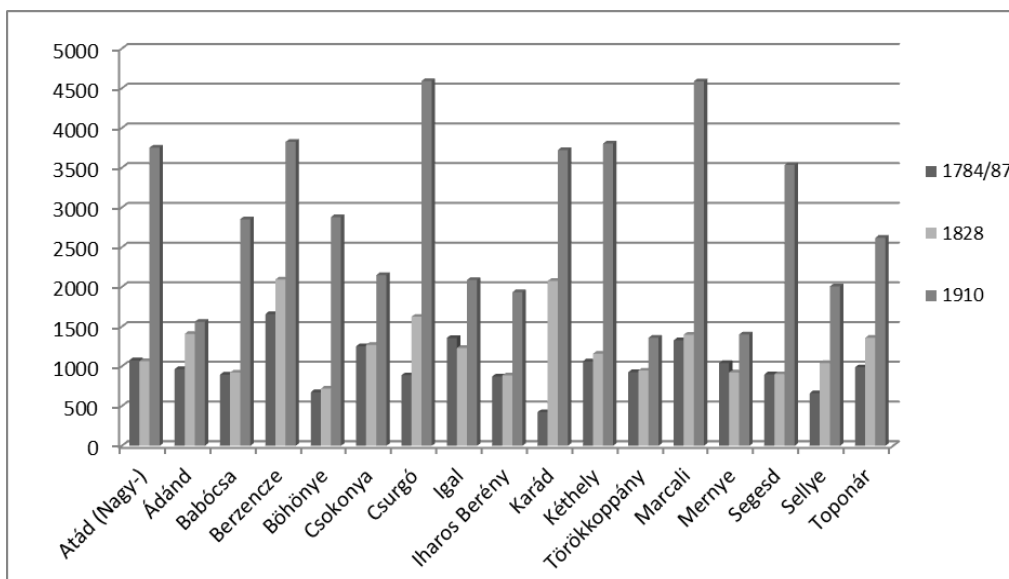
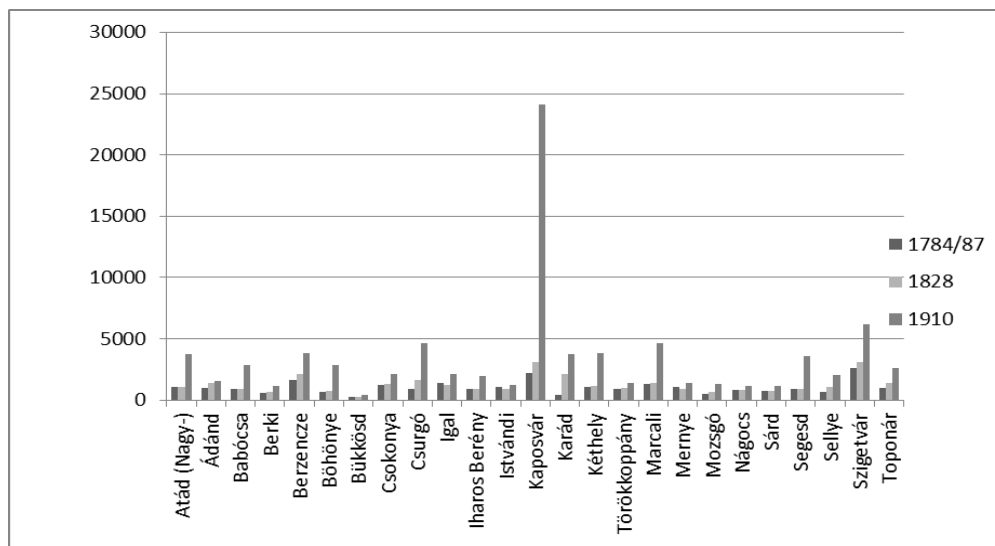
Forrás: saját szerkesztés

Somogy megye területén több olyan település is van, amely két vagy több hasonló lakosságszámú településből olvadt össze, pl. Boglár és Lelle, amelyek közül 1828-ban Lelle még nem szerepelt a mezővárosok között, de a 20. század közepén már városként funkcionált, az összeolvadt 9800 fős lakossággal (19. ábra). A megyében számos olyan település is található, amely, mint egy törzstelepülés elnyelte és magába olvasztotta a körülötte lévő kisebb falvakat, vagy lakott pusztákat, amelyek korábban önálló életet éltek (T. Mérey 1965). Ilyen pl. Nagyatád és Marcali is. Nagyatádon 1828-ban 1066-an laktak, 1910-re 3753 fő áll a statisztikában. A megyében Kaposvár helyzete különleges, hiszen a közel 3000 lelket számláló mezővárosból a közigazgatási funkciók megtelepedésével 1910-re 24 ezer főt is meghaladó város lett. A 19. század második felében kialakuló településszerkezet hatását mutatja, hogy mind a mai napig hasonló népességarányok figyelhetők meg, mely szerint a megyeszékhely viszonylag magas lélekszámú, a kisvárosok népessége viszont alig harmada Kaposvárénak, ugyanakkor egészében vizsgálva a megyét a falvak népessége ugyancsak meghatározó. Az alsó diagram mutatja a letisztított adatsort, amikor az 1000 fő alatti és az 5000 fő feletti települések népessége nem látható az ábrán. Szigetvár és Barcs kivételével nem található olyan város a megyében, amelynek lakossága meghaladja az 5000 főt.

Tolna megyében az évek során fokozatos népességnövekedés figyelhető meg. Kiugró adatokkal itt is találkozhatunk, pl. Dombóvár esetében, amely település fejlődése során döntő tényezőként szerepelt az, hogy a város a hatalmas kiterjedésű Esterházy uradalom központja volt, illetve hogy 1882 után (amikor megépült a Szentlőrinc – Kelenföld vonal) komoly vasúti csomóponti szerephez jutott. Dombóváron a lakosság ötszörösére nőtt a vizsgált időszakban: 1784-ben 1332 fő, 1828-ban 1489 fő, 1910-ben már 6785 fős város Dombóvár. A Duna, illetve a Dráva partjain átkelőhelyként elhelyezkedő települések lélekszáma is gyorsan növekedett, pl. Paks, Mohács és Barcs esetében. A legdinamikusabban fejlődő somogyi településnek tekintik Barcsot ebben az időszakban; a Dráván megjelenő gőzhajó és a vasút új közlekedési és szállítási lehetőségeket teremtett. A kisváros két évtized alatt az ország második legnagyobb kereskedelmi központja lett (Erdősi, 1971). Számos gabonarakta és az ország második legnagyobb gőzmalma volt itt megtalálható. Élénk társadalmi élet bontakozott ki: hetilapot indítottak, klubok alakultak, és megnyílt Somogy első kőszínháza. A növekvő infrastruktúra, a javuló közlekedési feltételek, a nagyközségek/kisvárosok lakossági összefogásának erősödése, a kulturális, oktatási feltételek javulása, igazgatási funkciók bővülése mind lehetővé tette a központi funk-

ció erősödését, megtartását ezeken a településeken (Szili, 1988). Bonyhád esete is különleges, mivel több nemzetiség élt a településen; a magyar mellett német, szerb és zsidó családok.

19. ábra: Somogy megye* mezővárosainak népessége 1784-1910

*Az 1828-as állapotokat és megyehatárokat vettem figyelembe a települések besorolása során.

Forrás: Népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés.

Ha a népességnövekedés ütemét a vizsgált időszakban (1784–1910) áttekintjük, három csoportra tudjuk bontani a mezővárosok körét (19. táblázat). Az első: a csökkenő népességű mezővárosok csoportja. A kategóriába tartozó települések helyzete csalóka, hiszen a puszták, településrészek elcsatolása révén is ebbe a kategóriába kerülhetett a település (mint pl. Tolna esetében). Ez a legkisebb létszámú kategória (2 város tartozik ide). Bóly esete különleges, a vizsgált időszakban először növekszik lakossága 1515 főről 2028 főre

(amely a németajkú lakosság betelepülésének köszönhető), majd újra lecsökken 1500 fő alá a népesség 1910-re, ez közigazgatási okoknak tudható be (1940-től lassú mértékben, de fokozatosan növekszik népessége).

19. táblázat: A népességváltozás üteme 1910-re

Csökkenő	Kiegyensúlyozott	Dinamikus	Csökkenő	Kiegyensúlyozott	Dinamikus	Csökkenő	Kiegyensúlyozott	Dinamikus
növekedést mutató mezővárosok								
Baranya megye			Somogy megye			Tolna megye		
Bóly	Dárda	Gödre		Ádánd	Berki	Tolna	Iregh	Báta
	Mágocs	Mohács		Bükkösd	Berzencze		Kölesd	Bátaszék
	Pécsvárad	Siklós		Csokonya	Böhönye		Regöly	Bonyhád
	Rácz Kozár	Szekcső (Duna-)		Igal	Csurgó		Szakcs	Dombóvár
	SzabadSzentKirály			Istvándi	Iharosberegny			Döbröcköz
	Vaiszló			Törökkoppány	Kaposvár			Földvár
				Mernye	Karád			Högyész
				Nágocs	Kéthely			Ozora
				Sárd	Marcali			Paks
					Mozsgó			Pincehely
					Segesd			Simon-tornya
					Sellye			Szekszárd
					Szigetvár			Tamási
					Toponár			

Forrás: saját szerkesztés

A második csoport a kiegyensúlyozottan növekvő népességű mezővárosok csoportja, ahol az éves növekedési ütem nem haladja meg a fél százalékot. A megyékben közel azonos ezen települések száma. Egy részük egyházi vagy szerzetesrendi fennhatóság alá tartozott (pl. Mernye, Pécsvárad); másik részük földesúri fennhatóság alatt állt.

A harmadik kategóriába tartoznak azon települések, ahol az éves növekedési ütem magasabb, mint 1% a vizsgált időszakban. Ezen csoportba tartozó mezővárosok közül nyolc a 20. század közepén már tényleges városi rangú (pl. Mohács, Dombóvár, Kaposvár, Szigetvár) volt; s további hét kapott a rendszerváltozásig újonnan városi rangot. E mezővárosok népességnövekedése pl. olyan mezőgazdasági termékek előállításának köszönhető, amelyek nagy munkaráfordítást igényelnek, pl. a bortermelésre specializálódás, vagy a nagyállattartás. A piacközponti szerepkör növelése lehetővé tette a vonzáskörzet növelését és a további specializálódást.

A mezővárosok központi szerepkörét elősegítette a vásártartási joga, amely privilégiummal a Dél-Dunántúlon az 1700-as évek végén több, mint 30 település rendelkezett. 1828-

ra a mezővárosok igyekeztek a földrajzi adottságokból eredő előnyöket kihasználni, kivételezetté vált a közlekedési csomópont szerep: a vasút, vízi utak mentén történő fekvés. A mezővárosok gazdasági és társadalmi életének átalakulása megfigyelhetővé vált: a statisztikákban látható a foglalkoztatási arányok módosulása, amely a lakosság urbanizálódását mutatja, illetőleg a betelepülőket felszívó és megtartó képesség erősödése. A mezővárosok arculata, fejlődésének története más és más volt mindegyik megye, minden térség, település esetében, de próbáltam rávilágítani egy közös vonásukra ez időszak alatt: a népességmegtartó erőre. Látható volt, hogy tartályként funkcionáltak (Mumford, 1985), még az első világháború előtti évtizedben is, a kivándorlások idején. Mindegyik mezővárosnak volt valami egyedi varázsa, amely fejlődési típusát is meghatározta, különlegessé tette. Ilyen volt pl. a piac, a vasút, iskola vagy valamely vallás híveit vonzó temploma. A vizsgált települési kategória az, amely szerintem magát megújítani és fejleszteni képes. Az előbbi leírásból az mutatkozik meg, hogy a mezővárosi rang nem jelentett automatikus belépőt a városi kategóriába. A kisvárosok várossá nyilvánítási kérelmük során hivatkoznak történelmi előzményként a volt mezővárosi rangjukra, ez elsősorban Somogy megyében számít jellegzetes indoknak.

5.2. A mezőgazdaság, mint városképző tényező a kisvárosok életében

A mezőgazdaság szerepe a 19. században hangsúlyosabban volt jelen a kisvárosok életében, mint a többi gazdasági ágazat (Keleti, 1879). Ez volt az az időszak is, amikor felgyorsult a hazai urbanizáció, s gomba módra kezdtek szaporodni a nagyobb lélekszámot mutató községek (a későbbi kisvárosok). Ezek az 1871. évi községi törvény előtt sokszor mezővárosi státusban működtek, ami adózási, önkormányzati és vásártartási szempontból kedvező helyzetet eredményezett a településeknek. A mezőgazdaság mellett a kisvárosok életében az ipar - a legtöbb esetben - csupán kiegészítő szerepet töltött be ebben az időszakban. Néhány település esetében volt megfigyelhető az agrártermeléshez kötődő kisipar felvirágzása, amely a piacok révén be tudott kapcsolódni a közvetlen kereskedelembe. A hazai gyáripár megjelenése megtörte ezt a látszólagos kapcsolatrendszert, hiszen hatalmas népesség-koncentrációt volt képes életre hívni, amely a kisvárosok lakosságának egy részét is elszívhatta. A gyárak azonban a kisvárosokban ritkán jelentek meg,

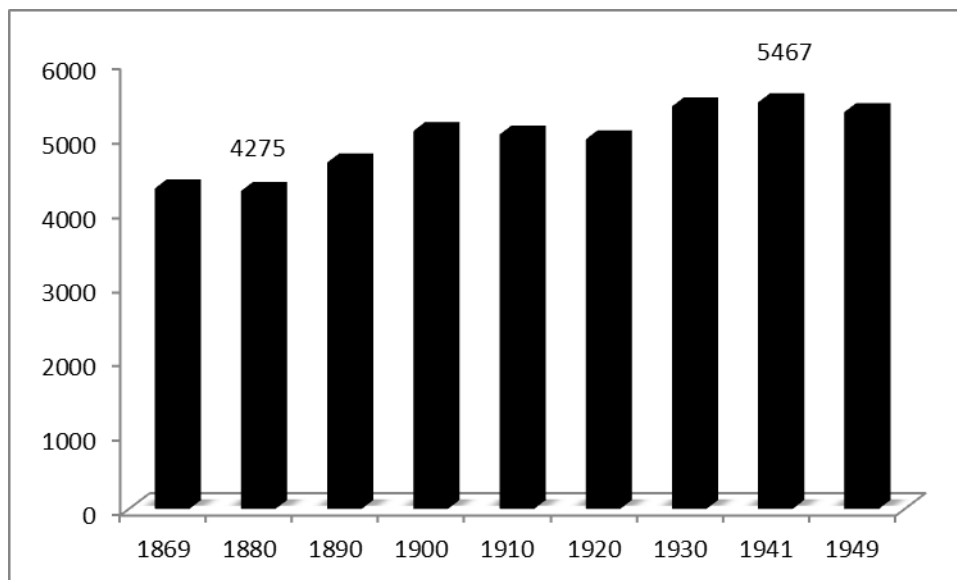
vagyis a kisvárosok működésére nem volt szignifikáns hatással; gyárpar a már meglévő nagyobb városokba települt, ahol a helyi infrastruktúrát szükségszerűen fel tudta használni a fejlesztéseihez (Beluszky-Győri, 2005, 2008). A nyersanyag lelőhelyre épülő települések köre viszont meglehetősen csekély volt a régióban, központi szerepet nem tudtak szerezni.

A városfejlődés és a vasút kölcsönös kapcsolata a dualizmus korában számottevő, az egyes területek bekapcsolódása a gazdaság érrendszerébe meggyorsította az egységes országos piac kialakulását, s ösztönözte a beruházásokat. Mind a mezőgazdaság, mind az ipar jövedelmezőségét elősegítette, de fontos megjegyezni, hogy csupán a vasúti csomóponti szerep nem generálta a városok fejlődését, ha nem állt mögötte megfelelő gazdasági súly, érdekérvényesítő képesség (pl. Szentlőrinc, Somogyszob esete). A dél-dunántúli térség természeti adottságai lehetővé tették a mezőgazdaság és az agrártermékek kereskedelmével foglalkozó települések fejlődését. A településállomány és a mezőgazdaságból élők számára erőteljes hatást gyakoroltak a 19. század végén lezajlott változások, amikor már a területek kb. 45%-át a parasztgazdaságok művelték (Kaposi, 2010a, 2019). A törpebirtokosok, a volt cselédek és napszámosok száma az agrárkereskedők között megnövelte a szegények számát a községekben. T. Mérey (1986b) szerint a városiasodó települések életét alapvetően befolyásolták a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem és a közlekedés; mint fő elemek; ezeken felül még jelentős volt a közszolgáltat, a véderő, a napszámosok és házicselédek számának és arányának a változása a településeken belül. Ezek a városok európai léptékben kisvárosnak voltak tekinthetőek, nemcsak a csekély népességszámuk, hanem főként az őstermelés hagyománya (növekvő szerepe), az ipari termelés kézműves kereteinek fejletlensége és csupán helyi jelentősége miatt (Bácskai 1995).

Somogy megye a vizsgált időszakban nagy kiterjedésű megyének számított a 6653 km² területével, amelyen 1846-ban 238 140 lakos élt (Fényes Elek adatai alapján Kanyar, 1983). A megye területén ekkor 13 mezőváros volt, melyek közül két esetet részletesebben mutatok be. A két kisváros földrajzilag közel helyezkedik el, a várossá érés mérföldkövei mutatnak hasonlóságot, de számos sajátosság is megmutatkozik. Nagybajom a megye Kaposvári járásának nyugati részén helyezkedett el. Nagybajom közigazgatásilag a 19. század közepéig falunak számított. A vásártartási jog megszerzésével a település mezővárosi rangot kapott. Az első községtörvény (1871. 18. tc.) még használta a mezőváros megnevezést a településre, de a második, az 1886. évi (22. tc.) már nem. A törvény szerint Nagybajom 1886 után nagyközség maradt, mert rendezett tanáccsal nem rendelkezett

(ami a városokhoz emelte volna), de megfelelő anyagi erőforrásai miatt saját maga látta el községi teendőit (a kisközségek erre nem voltak képesek). 1908-ban már a törvényes előírásoknak megfelelően nagyközséggé szerveződött.

20. ábra: Nagybjom népességének változása 1869 és 1949 között

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

Nagybjom területéhez az 1870-es években közigazgatásilag hozzácsatolták a környező pusztákat, így Somogy megye messze legnagyobb határu településévé vált. A nagy kiterjedésű alföldi településekre emlékeztető határ 1895-ben 21 430 kat. holdat tett ki. Az óriási határ és az egyre növekvő lakossága azonban nagyobb mértékben növelte az előjáróság közigazgatási teendőit, mint a nagyközség bevételeit. Az össznépesség a századfordulón elérte az 5000 főt, és az első világháborúig nagyjából ezen a szinten maradt (20. ábra). A népesség növekedése viszont nem érintette egyformán a kül- és belterületet (20. táblázat). Az utóbbin a népesség egy százalékkal csökkent, míg a pusztákon 63%-kal nőtt, s ezáltal a kül- és belterületi lakosság aránya a belterület rovására jelentősen módosult. A külterületi népesség húsz pusztá között oszlott meg. A puszták közül 8 számított jelentősebbnek, ahol a külterületi népesség 71,4%-a lakott, ezen puszták mindegyikének lakossága 100 fő fölött volt az első világháborúig (György-Dávid, 2008).

A külterületi lakosság számának nagyarányú növekedése akkor következett be, amikor a puszták adókedvezményben részesültek, hiszen az ilyen területek után a községi pótdónak csak a felét kellett fizetni. Ez a kedvezmény 1911-ben szűnt meg.

Említettem, hogy Nagybjom földbirtoka a somogyi községekéhez képest óriási volt. Nagybjom, a megyebeli legnagyobb helység megnevezéssel is lehet találkozni Kanyar

(1989) egyik tanulmányában. A község területe több nagybirtokos földbirtoka (ez a több mint 20 közigazgatásilag hozzá tartozó pusztának is volt köszönhető), hasonlóan Kadar-kút községhez. Nagybajomban egyszerre találhatunk több jelentős középbirtokost, akik a település közéletében is részt vettek, ugyanakkor jelentős számban fordultak elő kisebb birtokosok is.

20. táblázat: Nagybajom kül- és belterületi népességének változása 1870–1910, fő

	1870		1910	
Külterület	1195	27,7%	1955	38,8%
Belterület	3114	72,3%	3079	61,2%
<i>Összesen</i>	4309	100,0%	5034	100,0%

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

Nagybajomban a föld forgalmát alig gátolták tradicionális kötöttségek. Hitbizományi területei csupán Somssich Andornak voltak (MNL SML V.276.; Kaposi 2019). A föld adásvétele a 20. század első felében gyakorivá vált. Gyakori jelenség a községben, hogy a nagyobb tulajdonosok egész birtokukat adtak ki haszonbérletbe, hogy a gazdálkodás mindennapi gondjaitól megszabaduljanak. A földvásárlók és haszonbérlek között kiemelkedő szerepet játszott a helyi zsidóság. A Bőhm-család két pusztát is haszonbérletbe vett a Festetics családtól, így a határ egyik legnagyobb birtokosává vált. A saját és bérelt birtokaik nagysága meghaladta a 4000 holdat. Jelentős földdel rendelkezett még Kohn Gusztáv is, aki gróf Festetics Pál 1719 holdas birtokát bérelte. Az alábbi táblázatban felsorolt 10 család volt az, aki a termőföldek felét tudhatta magáénak. A maradék 577 gazdálkodónak jutott a határ másik fele (21.-22. táblázat). A gazdaságok területéből egyharmados arányt képviselt a haszonbérelt birtok, és kétharmados arányban a saját tulajdonbirtok. A Nagybajomban gazdálkodók száma messze meghaladta a Kaposvári járás többi településén gazdálkodókét, ahogyan a mezőgazdasági (jégkár, gabona és takarmány, épület) biztosítással rendelkezők száma is kiugróan magas volt a járásban (a gazdálkodók több mint 1/5-e) (KSH 1987).

1870 és 1910 között a paraszti birtokok felaprózódása volt megfigyelhető, a községben egyre terjedő egygyermekes családmódel ellenére. A község felekezeti megosztottságának alakulásából következtethetünk erre, hiszen a reformátusok száma 1870 és 1910 között 15%-kal csökkent (300 fő), míg a katolikusok száma 26%-kal növekedett (725 fő). Ezen időszak alatt a birtokosok és bérlők száma 299-ről 453-ra emelkedett. Ez az 51,5%-os növekedést a kisbirtokok további aprózódása okozta (az 50 holdnál kevesebb területen

gazdálkodók körében magas volt a gyermekszám, így az öröklések következtében az új birtokok területe lényegesen lecsökkent).

21. táblázat: Közép- és nagybirtokosok a községben 1895-ben

Tulajdonos/Bérlő neve	Terület (kat.hold)	Szántóterület	Cselédek száma
Böhm Ignác és tsa	4579	1620	52
Braun Mihály	136	99	4
Gál János és tsa	103	48	4
Horváth József	118	60	1
Igmándy Aladár	604	346	18
Kohn Gusztáv	1719	901	15
Kotai Ferenc	244	148	17
Pataky Vince	305	186	14
Sárközy Jenő és tsa	1909	699	33
Udvary Dávid	385	211	10

Forrás: Gazdacímtár 1895. 604. old. alapján saját szerkesztés

A Nagyatádi féle földreform során Nagybjomban 451 igénylő kapott földet és 168 család jutott házhelyhez. A földbirtokosok közül a Festetics valamint a Somssich család ajánlotta fel birtokai egy részét magas vételár mellett a nagybjomi társadalomnak (MNL SML IV. 1.). 1920 után összesen 1462 holdat osztottak szét, átlagosan 3,1 hold telket kaptak az igénylők. A földreform során a határ 7,3%-a került az igénylők kezére, így a kisbirtokok részesedési arányát ezzel az értékkel megnövelte a határból. Az új földbirtokstruktúrát a 22. táblázat mutatja be. A paraszti birtok 1935-ben mért legfelső határa 103 hold lett. Ekkora birtokkal egy gazda rendelkezett csak. Azok a gazdatársai, akik 50 holdnál nagyobb birtokkal rendelkeztek, saját maguk már nem tudták megművelni földjeiket, ezért állandó jelleggel idegen munkaerőt alkalmaztak. Többségben azonban azok a törpebirtokosok voltak, akik már nem tudtak földjükből megélni, ezért egyéb munkák elvállalására kényszerültek. Egy részük kétlaki életet élt, azaz elsősorban iparral foglalkoztak, de némi földdel is rendelkeztek. Az 5-50 hold kiterjedésű birtokkal rendelkezők családi erővel művelték földjeiket (Solymosi-Mikóczi, 1979; KSH, 1937; KSH, 1934).

22. táblázat: A község birtokszerkezete 1935-ben

Birtoknagyság	A földbirtokok	
	száma	területe (kat.hold)
1 kat.hold alatt	296	149
1-5 kat.hold	430	1208
5-50 kat.hold	462	6488
50-103 kat.hold	11	758
103-500 kat.hold	5	1384
500-1000 kat.hold	5	3175
1000 kat.hold felett	5	6810
Összesen	1214	19972

Forrás: saját szerkesztés KSH 1937 alapján

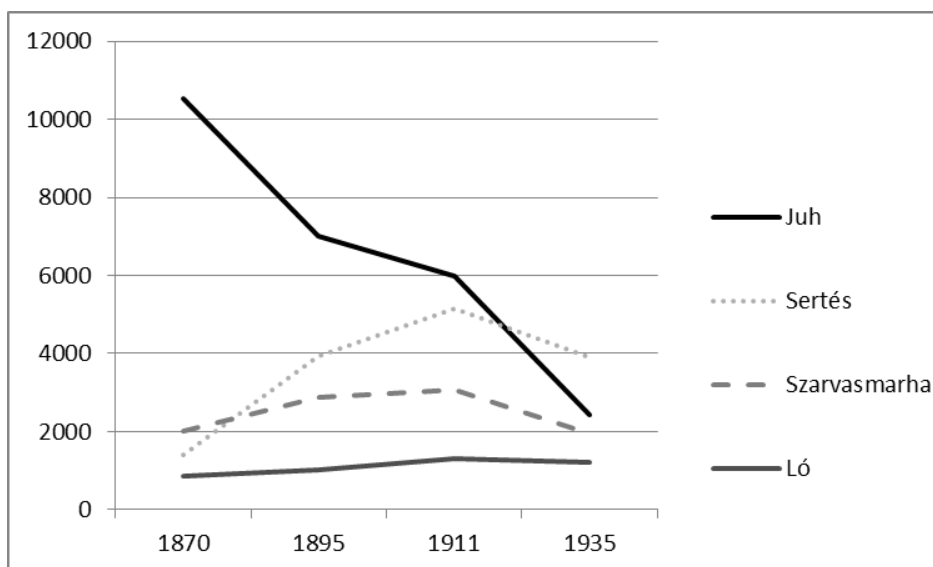
Az 1930-as évek közepére a korábbi nagybirtok struktúra legjellegzetesebb vonásai: a gazdálkodás és a foglalkoztatás módja fennmaradtak. A közép- és nagybirtokosok szerepe a községben továbbra is megmaradt, bár némileg veszítettek súlyukból. A nagy- és középbirtokosok között megtalálható a Somssich (1350 hold), a Sárközy (2380 hold), a Festetics (513 hold) és a Böhm (1553 hold) család is (Kaposi, 2019). A kisbirtokok és a község legeltetési társulati birtoka a határ több mint felét foglalta el. De a földbirtokok megoszlása továbbra sem egyenletes, hiszen néhány közép- és nagybirtokos család foglalta el a határ 47, illetve a szántóterület 40%-át (MNL SML V. 276.; KSH, 1934).

A község birtokstruktúrájában tehát alapvető változások nem történtek, viszont megfigyelhetővé vált az egykézés, amely a paraszti birtokok szétaprózódását kívánta megakadályozni. A paraszti birtokokat az eladósodás is fenyegette. A törpebirtokosok és szegényparasztok „*sorsa kiszámíthatatlan és nagyon kockázatos volt, hiszen hiába dolgozott megállás nélkül saját földjén, egy természeti csapás, esetleg egy haszonállat elhullása már a súlyos anyagi helyzetbe kergethette őket*” (Mikóczy-Solymosi 1979. 369. old.). Nagybajomban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 1900-ban lakosság 49,4%-át tette ki. Mellettük az iparosok és a kereskedők is szép számmal képviseltették magukat. Az önálló iparosok közül legnagyobb számban cipészeket, szabókat és kőműveseket találhatunk. Ugyanakkor a földbirtokosok vagy kereskedők tulajdonában lévő iparvállalatokról sem szabad elfeledkezni. Nagybajom három gőzmalommal, téglaelőállító üzemmel, szikvízüzemmel, szatócsüzlettel, valamint élelmezési és dohányboltokkal rendelkezett (KSH, 1878, MNL SML V. 276.).

Az állattenyésztést a 19-20. század fordulóján a kapitalista fejlődés és az egyre terjedő városiasodás, valamint az ezzel járó fogyasztási szokások változása befolyásolták. Megnövekedett a hús, zsír és tejtermékek iránti igény. A századfordulóra már lezajlottak a

fajtaváltások, a hagyományos hazai fajták helyett a nagyobb termelőképességű és jobb fajtákat állították tenyésztésbe; ez elősegítette a korszerűbb állattartás és az istállózás elterjedését (KSH, 1998; MNL SML V. 276.). Az állatállomány ennek következtében mind mennyiségében mind összetételében lényegesen módosult. A tartásból tenyésztés lett. A mezőgazdaság egészét befolyásoló politikai vagy gazdasági válságok az állattenyésztés fejlődésére is kedvezőtlenül hatottak. Az első világháborúig tartó időszakban az állatállomány kismértékű növekedése volt megfigyelhető (3-6%-os pozitívum). Az 1920-as évekre a világháború és annak következményei (tömeges levágás, elhullás, járványos megbetegedések) a termelés visszaesését eredményezték. Az 1930-as években már a minőségi termelés felé fordult a figyelem; hússertéseket tenyésztettek a mangalica, valamint magyar tarka marhákat a szürke marha helyett (21. ábra). Az 1940-es években indult meg az állatok számának növekedése, a baromfiállományé 10% fölötti, míg a sertés-, szarvasmarha-, lófélék esetében egy stagnáló, lassú növekedésről lehet csak beszélni. Az általánosabb egész térségre jellemzők bemutatása után a község haszonállat-számának változását mutatom be.

21. ábra: A községben lévő haszonállatok száma 1870 és 1935 között

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A juhállomány nagyarányú csökkenése hátterében a fajtaváltás állt. A nyugati fajták elterjedése kiszorította a hazait, valamint az egyre nagyobb arányú extenzív gabonatermelés következtében csökkentek a legelőterületek (21. ábra). A juhtartás a nagyuradalmakban tartotta hegemoniáját, 1895-ben a község juhállományának 73%-át adták az uradalmak. Az állattartás többi ágában viszont a parasztság birtokolta az állomány többségét. A

növekvő lakosság hússal való ellátását a juhtartás visszaesése után nagymértékben a sertésstenyésztés rohamos fejlődése biztosította. Aki tehette kukoricán hizlalt, ezért növekedett a kapásnövények súlya. A fajtaváltás itt is bekövetkezett, egyeduralkodóvá vált a mangalica tartás. A lovak számának növekedését részben a földművelés, részben a szállítás igényei idézték elő. A település áruforgalmának lebonyolítása a vasúti összeköttetés hiányában elképzelhetetlen volt fuvarosok nélkül. 1942-ben a legjobb lóvásárok között tartották számon Nagybjomot; Drávafok és Szigetvár mellett. Ebben az évben 4 országos vásárt tartottak a községben, átlagosan 470 ló és 647 szarvasmarha került eladásra egy-egy vásár alkalmával (Kanyar 1989).

Nagybjom esetében a mezőgazdaság a 20. század folyamán veszített a gazdasági életben elfoglalt kivételes szerepéből. A község a megye egyik legnagyobb határu településeként a községtörvények értelmében elvesztette mezővárosi státuszát. Nagyközségként működött, de lényeges eltérések birtokstruktúrájában, művelési területében nem találhatóak. Lakosságszámát népes pusztáinak köszönhetően 5000 fő feletti szinten tartotta még a világháború közepette is. A Dél-Dunántúlon található településeket, így Nagybjomot is érdekes kettősség jellemezte, hogy a mezőgazdaságban a nagybirtokok mellett szinte eltörpültek a kisparaszti gazdaságok; mégis, a helyi társadalomban sokszor szerves egységként működtek, hiszen a nagybirtokos a község fő támogatójaként, a mezőgazdasági munkaerő igényén túl, ipari kapacitásokkal is rendelkezhetett. A kisparaszti birtokok aprózódása volt megfigyelhető 1895-től kezdődően, aminek következtében megnövekedett az 1 hold alatti, illetve az 1-10 hold közötti birtokok száma. Ezek a birtokosok saját földjükből képtelenek voltak megélni, többségük a közép- és nagybirtokosoknál helyezkedett el.

Ellentétben sok más somogyi uradalmi központtal, Kadarkút földbirtokstruktúrája nem volt egységes. A község területe nem egy nagybirtok részét alkotta. Kadarkúton egyszerre találhattunk több jelentős, megyei viszonylatban is a bene possessionati-hoz tartozó középbirtokost; ugyanakkor jelentős számban fordultak elő kisebb nemesi birtokosok is, nem is beszélve azokról, akiknek csak egy-egy parcellája volt a falu határában. A 18. században a Somssich, a Spissich, a Jankovics és a Majtényi családok osztozkodtak a település mintegy 80%-án (MNL SML 261.). Ez a tendencia nem egyedi, hasonló birtokstruktúra alakult ki a nem messze lévő Nagybjomban is, ahol a Festetics, a Somssich, a Sárközy család birtokolt 1000 holdnál több földterületet, valamint ezen felül 4-6 család földbirtoka meghaladta a 100 hold nagyságot. A településen élő földbirtokosok szervesen beépültek a közösség életébe; nem képezve társadalmi ellentétet. A Somssich-, Márffy-,

Jankovich- és a Majtényi családok jelenléte és tevékenysége a vizsgált időszakban jelentősen befolyásolta a falusi közösség megélhetését, mezőgazdasági üzemeik munkaalkalmat biztosítottak, szociális és karitatív tevékenységük patriarchalitást biztosított a kadarkúti társadalomnak. A legnagyobb hatása Kadarkút környékének fejlődésére gr. Somssich Gézának volt, aki hátat fordítva a katonai pályafutásának, hazatért somogyi birtokára és gazdálkodásba kezdett. Az 1910-es évek végére egy mintagazdaságot hozott létre Kadarkút - Gige - Bárdudvarnok falvak határában (MNL SML V. 261.; Kaposi, 2019).

22. ábra: A vótapusztai Somssich kastély

Forrás: MNL SML V. 261. 4. doboz, saját felvétel és Somogyi Hírlap 2017. decemberi szám

1895-ben a kisbirtokosok száma a községben elenyésző volt, kevesebb mint 20 birtokos. 1910-re a kisbirtokosok száma megötszöröződött, egy-egy tulajdonos földbirtok-területe viszont csökkent. A kisbirtokok száma egészen a második világháborúig növekedett (a 10 hold alatti földbirtokok száma 105-re, 1935: 182-re), ugyanakkor a megélhetési lehetőségek a csekély birtokdarabokon egyre inkább csökkentek. A község ipari tekintetben döntően önellátásra rendezkedett be. Ruházatát, szerszámainak a lakosság maga állította elő, a település központi fekvése miatt a kisiparosok nagy számban telepedtek meg (MNL SML V. 261. 4). A település iparos és kereskedelmi rétegén felül a jómódú, korszerűen gazdálkodó földművesek a falusi társadalom meghatározó elemeivé váltak. A 19. századtól gyorsan fejlődött a település infrastruktúrája.

23. ábra: Kadarkút településképe

Forrás: Kadarkút város honlapja

1945. tavaszán a helyi Földigénylő Bizottság a Járási Földrendező Bizottság segítségével a község földjeit felmérte, és osztályozta. Három minőségi csoportba különítették el az uradalmi földeket: kötött talajú, félig kötött talajú és homokos talajú földek. A Bizottság először felparcellázta a területeket, majd földeket kategóriák szerint bontva külön kisorsolta. A földreform folyamán a kisajátított birtokokhoz kapcsolódó, de egyéni juttatásként fel nem használt vagyontárgyak – mint például a gazdasági épületek, a felszerelések, gépek, üzletek, kocsmák, malmok, üzemek – kezelésére és hasznosítására miniszteri rendelettel hozták létre a földműves szövetkezeteket. A Kadarkút és Vidéke Körzeti Földműves Szövetkezet (amely nevével ellentétben kereskedelmi szövetkezetként szerveződött) tevékenységi területe: élelmiszer-árusítás, bizományiáru-értékesítés, liszt- és olajcsere, műtrágyaelosztás, vámdarálás, gépkölcsönzés, szeszfőzés, állat- és terményfelvásárlás, szerződéses termeltetés, legelőhasznosítás, bérszántás és cséplés, mozi üzemeltetés. Kadarkúton vendéglátó kereskedelemmel 1949-től kezdődően foglalkoztak. A Földműves Szövetkezetbe olvadt a Hangya és a Népbolt, melyek nyereséges gazdálkodása kiegyensúlyozottá tette a Szövetkezet eredményességét. 1950-ben a kadarkúti Földműves Szövetkezet sorra olvasztotta be magába a környező községek szövetkezeit. A felvásárlások után a szövetkezetnek összesen 14 üzlete lett, ruházati boltja, vas-műszaki boltja, önkiszolgáló boltja, kultúrcikk-boltja, vegyes élelmiszerboltja, vegyesboltja, Tüzép-telepe, kisvendéglője, két italboltja, húsboltja, vegyes-felvásárlója, mézfelvásárlója, gyógynövény-felvásárlója. A túl sokoldalú tevékenység indokoltá tette átszervezését. 1967-ben kezdték meg az átalakulást, mely egy országos folyamat eredménye volt, és egyben nevet is váltottak: Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet (ÁFÉSZ). Az átszervezett

szövetkezet elsődleges feladatának tekintette a falusi lakosság keresletének kielégítését élelmiszerekkel, iparcikkokkal, a mezőgazdasági termelés folytatásához szükséges termékekkel és terményekkel.

1949 tavaszán alakult a Szabadság Termelőszövetkezet, amely főleg gabona, kukorica, burgonya, zöldségek és az állam részére cukorrépa termelésére rendezkedett be. A községben nem ez volt az egyedüli Termelőszövetkezet. 1953-ban a Fő utcai és Hódospusztai gazdák megalapították a Zrínyi Termelőszövetkezetet, válaszként az erőszakos téjeszesítésre. Nem volt hosszú életű a működése, az alapítás után három évvel teljesen megszűnt a tevékenysége. A beolvasás elősegítette a Szabadság Tsz növekedését, versenyképessé tételét. 1953-ban a kívülálló – a még nem csatlakozott magángazdák – 395 taggal megalapították a Béke Termelőszövetkezetet.

A Szabadság Termelőszövetkezet összes területe kevesebb volt, mint az újonnan megalakulónak, ebből következően szántóterülete is kevesebb volt, de arányaiban nagyobb, mint a Béke Termelőszövetkezetnél. A Béke tsz-be belépő tagok nagyobb földbirtokok-tulajdonnal léptek be, hiszen 1960-ra 20%-os növekedés tapasztalható a területnövekedésben, míg a Szabadság tsz-nél ez az arány csak 12%. A növekvő tendencia folytatódik a Béke tsz-nél, bár már csökkenő ütemben, 8%-os területnövekedés jelentkezik. Ezzel szemben még ez a növekedés sem volt elég, hogy a fellépő problémákat orvosolja, és így egyesülnie kellett a Szabadság Termelőszövetkezettel a fennmaradás érdekében. Az országban általános jelenség az 1960-as évektől kezdődően, hogy összevonták az egy községben lévő, vagy a közeli települések Termelőszövetkezeteit. A Béke Termelőszövetkezet egyesült az időközben megerősödött Szabadság Termelőszövetkezettel, a közös munka kezdete: 1962. január 1. volt. A szövetkezet gazdálkodása döntően befolyásolta növénytermelést. A gabonaféléken és kukoricán kívül termeltek még: pillangós növényeket (állati takarmányozásra), napraforgót, burgonyát; konzervborsót (amit Nagyatádon értékesítettek), dohányt, cukor- és takarmányrépát, csillagfürtöt (Németországba szállítottak vetőmagként), szarvaskerepet (legeltetésre vetették). Az 1970-re már meghatározó gazdasági szervezet volt a szövetkezet. A község legnagyobb foglalkoztatójává vált. A korszerűsödő növénytermesztés és az egyre bővülő állattenyésztési-állategészségügyi követelmények betartása mellett a szövetkezetben nőbizottság és önálló pártszervezet is működött. Meléküzemágaként fafeldolgozó és gépműhely állt a lakosság rendelkezésére.

5.3. A turisztikai szolgáltatások városképző hatása

Balatoni térségben található kisvárosok fejlődése

A vizsgált hat település (Balatonboglár, Balatonlelle, Lengyeltóti, Fonyód, Tab, Zamárdi) közül mindegyikük a rendszerváltás körüli várossá nyilvánítási hullámban nyerte el városi címét. A városok népességét mutatja a táblázat utolsó két oszlopa, a várossá nyilvánítás évében, illetőleg 2011-ben, illetve 2018 elején. Kivétel nélkül mindegyik város népessége csökkent a városi rang megszerzése óta (1. melléklet). A fejezetben a városok főbb gazdaságtörténeti fordulópontjait mutatom be, azokat a tényezőket, amelyek a várossá válás fontos mozzanataiként szerepelnek.

Balatonbogláron a falu legfőbb birtokosa a Bárány-család az 1840-es évektől jelentős erőfeszítéseket tett a kultúra és a gazdaság fejlesztésére. Az egyik leszármazott, Bárány Pál részt vett a Sió hasznosítását célzó tanácskozásokon, valamint kikötőhelynek való felajánlást is tett. A kikötőhelyek megépülésével a megélénkülő balatoni hajózás a régió fejlődését is elősegítette (T. Mérey, 1988; Andrassy, 1988; Takács, 1988). Boglár közneemesek lakta község volt, ezzel szemben Lelle inkább jobbágytelepülésnek számított. Balatonlelle legfőbb birtokosai a 19. században a Jankovich és a Szalay családok voltak (Sági, 1988). Fonyód a 19. század elején még az Inkey család birtokában volt, amely család jelentős szőlőterületeket birtokolt, megalapozva a község későbbi szőlőnemesítési-fejlődési lehetőségét. Fonyód helyzete speciálisnak tekinthető, hiszen egy sziget volt, amelyet egy földnyelv kötött össze a szárazfölddel. A nyaraló- és fürdőtelep gondolatát a Szaplonczay Manó tiszti főorvos által vezetett társaság valósította meg. 1894-ben a Zichy család is felkarolta az ügyet, és mérsékelt áron biztosított területeket a nyaralótelephez, mely okán gróf Zichy Béla-telepként lett telekkönyvezve a terület (Kanyar, 1985). A vízvezeték-rendszer és a villamosítás bevezetését követően a nyaralók száma folyamatosan növekedett, a megindult építkezések életre keltették a Fonyód-Kaposvár vasútvonalat. A vasútvonal és az állomás kiépülése után, a kikötő építése is elkezdődött, amelyet a vármegye finanszírozott (Borovszky, 1914; Csánki, 1914). Balatonföldvár 1896-ban csupán fürdőhely, a Széchényi család kőröshegyi birtokához tartozó területen, a 18-19. századi térképeken, Földvárpusztá néven szerepelt. Kialakítását gróf Széchényi Dénes határozta el 1872-ben, s tett javaslatokat a fürdőtelep létrehozására. 1894-ben már megkezdték felparcellázni a korábbi pusztát, és megkezdődött a fürdőtelep létrehozása. A balatoni fürdőkultúra kezdeti szakaszában gyors építkezés zajlott. Földváron 1897-ben 17, 1989-ban

már 40 nyaraló állt. 1904-től gyógyfürdői minőségben működött tovább a fürdőtelep (Reöthy, 1986).

A településen a fürdőélet a 20. század első évtizedében kezdődött, a Déli Vasút jóvoltából a település (Menetirányító Hivatali székhely) a fővárosból könnyen megközelíthető volt. Az ország minden adottságát igyekezett kihasználni a Trianon utáni időszakban, amely a gazdaság fellendítését idézte elő. Kitüntetett szerep jutott az egyetlen nagytavunknak, a Balatonnak. Ebben az időszakban az üdülés, üdültetés szezonalitása gazdasági ágazattá érett. 1921 és 1941 között a teljes partszakaszon a tó körüli villák száma megnégyszereződött (Kanyar, 1983). Boglárán és Lellén 1930-ban a folyamatos építkezések hatására vendéglátóegységek és ellátó üzletek nyíltak, megkezdődött a partvédelem és a megfigyelőtornyok kiépítése. A gyermeküdülők kialakítása és az ellátásukról való gondoskodás hosszú évekig biztosította a helyi termelők megélhetését (Bősze, 1989).

Lengyeltóti névadója a tóthi Lengyel család az egész középkor óta uralta a települést. A 18. század végén azonban a Lengyel család férfiágon kihalt, s a birtokok leányágon öröklődtek tovább (Putheany, Pásztory, Kiss stb.). A későbbi tulajdonosok között báró Fechtig Ferdinánd gazdaságának volt köszönhető az a virágzó mezőgazdaság, amely ma is meghatározó a kisvárosban. Az 1895-ös statisztikák alapján 300 lóból álló arab ménese, 400 szarvasmarhája és tizenkétezres juhászata volt. A lengyeltóti uradalom a 19. század második feléig a cziifferi gróf Zichy családé lett, de a modern gazdaság egészen az 1930-as évekig fennmaradt (Karvalics, 1996). Lengyeltóti területén a szántóföld dominanciája érvényesült, de jó termőtalajának köszönhetően a szőlőterületek is jelentősek voltak. Gyümölcsfái hozamát az 1895-ös statisztika is kiemeli. De nemcsak nagy kiterjedésű gyümölcsöseivel, hanem állattenyésztésével szintén megelőzte a többi kisvárost (MNL SML XIII.22.).

A 19. században a vizsgált városok közül Lengyeltóti mellett Tab volt még mezővárosi státusú. 1847 elején országos és hetivásárok tartására jogosult. Tab az úgynevezett Somlyay-Faiszy hagyaték révén több földesúr kezére került, akik közül a 19. század második felében a Welserheimbek emelkedtek ki. A mezőváros gazdasági fejlettségére és földrajzi központi szerepére hivatkozva következetes erőfeszítéseket tett azért, hogy járási székhellyé váljon, amit 1871-ben sikerült is elérnie, megkapta a vágyott közigazgatási szerepkörét is (Bolevác, 1989; Horeczki, 2014c).

Mindegyik településen a mezőgazdaság volt a domináns ágazat. A művelt területek több mint fele szántó, negyede rét, valamint kisebb része nádas és berkes volt a 19. század közepén. Balatonlelle kicsit más művelési szerkezetet mutatott, hiszen ott a szántók a

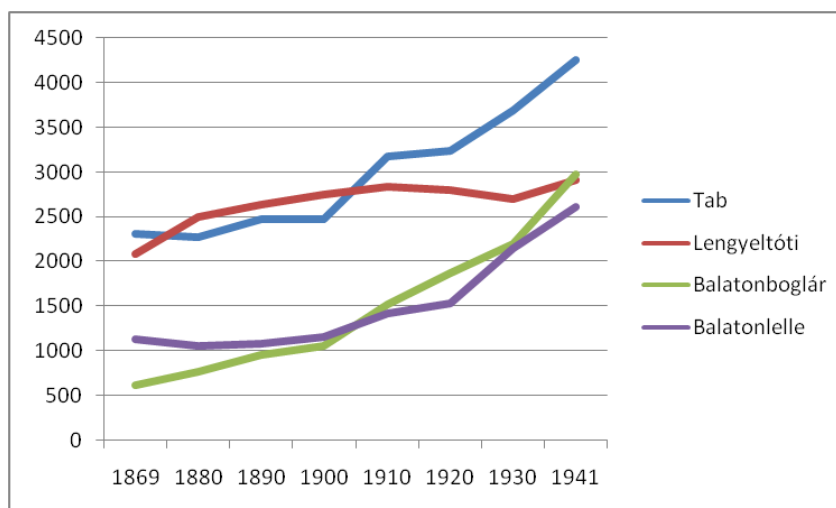
művelt terület alig 35%-át tették ki, 10%-a volt rét illetve legelő, 11%-on szőlőt találhatunk. Az 1865-ös összeírások szerint Bogláron a művelési ágak változása szembetűnő; a szántóföldi gazdálkodás előtérbe került, a legelők területe a rétek és a nádasok, berkesek rovására növekedett, 11%-ról 25%-ra. Lellén is tapasztalható volt a szántóterületek növekedése, valamint a legelőterületeké, amely háromszorosra nőtt az 1849. évi területhez képest (T. Mérey, 1988). Zamárdi lakosságának a föld és a szőlőművelés, valamint az állattenyésztés és a halászat jelentette a megélhetést. Zamárdiban egészen az 1960-as évekig a mezőgazdasági jelleg maradt a meghatározó, amikor is a Balaton, mint turisztikai – idegenforgalmi célpont új, meghatározó szerepet töltött be az ország életében (Horeczki, 2014c; Zamárdi város honlapja).

A 20. század elejéig a vizsgált településeken a lakosság főfoglalkozása a mezőgazdaság és a halászat maradt. Néhány faluban azonban egyre erősödött az ipar is. Az 1876. évi Soproni Ipari és Kereskedelmi Kamara által készített felmérés alapján (KSH, 1878) kiemelkedő szerepük volt Bogláron a gabonakereskedőknek (8 vállalkozó, 7 segéd). A kereskedelem jelentőségét erősítette a vegyeskereskedés, illetve a szatócsműhelyek, amelyek a helyi és környékbeli szükségleteket elégítették ki. Ipar tekintetében gyenge teljesítmény olvasható ki a statisztikából. A ruházati ipar foglalkoztatta a legtöbb alkalmazottat: négy cipész, illetve szabó, hat segéd és két tanonc. A vasipart csupán két kovács, egy segéd, egy tanonc képviselte. Az élelmiszeripar (2 mészáros) és a vendéglátóipar (2 kocsmáros) elhanyagolható számban, de jelen volt a településen. Lellén a kereskedelmet két vegyeskereskedés képviselte, az ipar hasonlóan Boglárhoz nem képviselt nagy arányt, de más iparágakat találunk itt, mint Bogláron. A faipart (asztalos, bognár) két vállalkozó és két tanonc alkotta. A fonó-szövő iparban két takácsmester dolgozott, a vendéglátóipart egy kocsmáros-mészáros képviselte. Az adóbefizetéseket vizsgálva jól szemléltethető Boglár és Lelle közötti különbség ipar tekintetében: míg Bogláron 1876-ban befizetett összes jövedelmi adó összege 1200 forintot is meghaladta, addig Lellén ennek tizedét, 120 forintot is alig érte el. Lengyeltóti életében a kisiparnak, ezen belül is a könnyűipari szakmáknak volt meghatározó szerepe, amelyekkel elsősorban közhasználati cikkekét állítottak elő (MNL SML-V.211, MNL SML-V.207.). Az 1911. évi Gazdacímtár adatai alapján a megye és a vizsgált kisvárosok is a minőségi termelés irányába fordultak; tenyésztő gazdaságok és kimagasló termésátlagok jellemezték a területet.

A demográfiai adatok azt mutatják, hogy a Balaton térségében elhelyezkedő települések népessége dinamikusan növekedett; a vizsgált kisvárosok közül Balatonboglár a legszámottevőbb mértékben. A beköltözők és a természetes szaporodásból adódó népesség

többség összefügg a Boglár kereskedelemben és közlekedésben betöltött szerepének alakulásától. Tab közigazgatási szerepkörének elnyerésével még vonzóbb célpontot képezett a környező falvakban lakók számára. Tab esetében a bevándorlók magas aránya jelentette a meredeken ívelő többséget; amelyben csupán a második világháború okozott törést. A déli part nyaralóhelyei közül Földvár lett a legkeresettebb az első világháború után, amikor az Adria-tengerpart elvesztését követően jelentősen nőtt az érdeklődés a Balaton iránt, s ez újabb lendületet adott a fürdőhely további fejlődésének. Az érdeklődés ellenére az állandó lakosok száma alig emelkedett, 1941-ben alig 500 fő élt Földváron (Reőthy, 1986; MNL SML-V.211). Viszont az 1950-es évek végére látványosan növekedett a lakosok száma, meghaladva a 800 főt (24. ábra). Ez részben a közigazgatási állapotok változásának is volt köszönhető, hiszen 1950-ben már önálló igazgatású község lett Balatonföldvár.

24. ábra: Népességszám-változás négy Balaton térségében elhelyezkedő kisvárosban

Forrás: saját szerkesztés

Lelle posta-útvonalbeli fekvése előnyére szolgált a településnek, míg Boglár esetében a hajóval való elérhetősége emelhető ki pozitívumként (Erdősi, 1988, MNL SML-V.207.). A termékfelesleg elszállítása az 1850-es évekig még rakhajók segítségével történt. 1861-ben viszont a Nagykanizsát Budával összekötő vasútvonal számos távolabbi piacot is megnyitott a Balaton parti kisvárosok számára. A Déli Vasút megjelenése távoli, országhatáron túli települések elérését tette lehetővé, mellyel lehetővé vált a megtermelt gabonafelesleg, a tenyésztett állatok, a megtermelt bor gyors és kevesebb veszteséggel történő

elszállítását, amelyet az 1872-ben megalapított Zala-Somogy Gőzhajózási Társaság végzett. A társaság még az alapítás évében megkezdte rendszeres járatok indítását a tavon. Első hajójuk a Balaton volt, ötven utas szállítását voltak képesek megoldani, Boglár és Révfülöp között. Négy évvel később a társaság csődbe ment, de a vízi közlekedésnek ez nem szabott gátat. A város szerepkörében történő következő fontos állomás a megépült balatoni vasút. Nemcsak a főváros, hanem Fonyódon keresztül a megyeszékhely, vagyis Kaposvár felé is meggyorsította a közlekedést, a megyeszékhely irányába tartó vonalat 1895-ben adták át. Boglár sokáig közlekedési csomópontként funkcionált, valamint a megye egyik kereskedelmi központjának és postaelosztó csomópontjának is számított (Karvalics 1996; MNL SML-V.207). A közúti közlekedés mellett nem elhanyagolható a vízi közlekedés sem. Balatonboglár gyors ütemű fejlődését nemcsak a Déli Vasút, hanem a révátkelő is nagyban elősegítette.

Fonyód szerepét az növelte, hogy kikötője és piaca a vasútállomás közvetlen közelében helyezkedett el, amely a kereskedelmi életének meglehetősen kedvezett. Balatonföldvárt is a Déli vasút vonalat hozta előnyös pozícióba, az állomáshely létesítése előtt már voltak a településekhez közeli megállóhelyek (Szántód). Lengyeltóti lehetőségeit a fentebb már említett Kaposvár-Fonyód vasútvonal emelte, a Kaposvárról induló vonalak mentén (MNL SML-V.233). Egyre jellegzetesebb különbségek látszódtak a vizsgált városok intézményrendszerében. Boglár és Lelle különbözősége e téren is megmutatkozott. Boglár kereskedelmi központi jellege hangsúlyosabb volt, területén postahivatal működött, míg Lelle kereskedelmi központi jellege hangsúlyosabb volt, területén postahivatal is működött, míg Lelle mezővárosi rangja miatt inkább a szellemi centrum jellegét erősítette. Boglár kereskedelmi-szolgáltató központ szerepe főként az itt megtelepedő izraelita kereskedők és az iparosok együttműködéséből adódott (Karvalics, 1996). Balatonföldváron a 19-20. század fordulóján már több jó hírű vendéglő, vízparti kávéház, strand várta a vendégeket, volt postája, gyógyszerháza és saját orvosa az üdülő településnek. A 20. század elejére a Balaton egyik legszebb és legelőkelőbb fürdő- és nyaralótelepe jött létre Földváron. Földvár tudatosan építette üdülővárosi szerepkörét, a településen belül nagyfokú rendezettséget tapasztalhatunk. A lakosságnak a munkalehetőséget az idegenforgalomhoz kötődő kereskedelmi, szolgáltató és intézményi hálózat nyújtott, és nyújt ma is. Ipari hagyományokkal nem rendelkezik, az ipar kizárólag a helyi lakosság ellátására korlátozódott. A szántóföldi növénytermesztése elenyésző, az állattartás minimális, a lakosság az üdültetésből él. Lengyeltóti intézményrendszere az 1930-as évekre kiépültnek tekinthető. Rendelkezett járásbíróssággal, telekkönyvi hivatallal, főszolgabírói hivatallal,

körjegyzőséggel, adóhivatallal, csendőrséggel, állatorvossal, postahivatallal, körorvossal, járási tiszti főorvossal, gyógyszerházzal, távirdahivatallal, telefonja és vasútállomása volt. Több társadalmi egyesület működött a községben, hasonlóan a többi Balaton-parti kisvároshoz (MNL SML-V.265.).

A Balaton déli térségében elhelyezkedő kisvárosok közül Tab fejlődésében mutatkozik eltérés, hiszen több ipari üzem, telephely volt, és van is a településen, valamint már birtokolt városi (mezővárosi) rangot az 19-20. század során, míg a többi település nem. Földrajzilag sem képeznek egy egységet a kisvárosok, hiszen nem közvetlenül a Balaton-parton, hanem annak háttértelepüléseként szerepel Tab, Lengyeltóti és Igal. Tab népességével is kitűnt a többi kisváros közül, egészen a második világháborúig tapasztalható a népességdinamika; amely 1949-től kezdődően megtört. Balatonboglár, Balatonlelle, Zamárdi és Fonyód népessége magasabb mértékben növekszik. Az üdülővárosi szerepkör újradefiniálása a közvetlen Balaton-parti kisvárosok esetében megfelelő stratégiának bizonyult. Ezzel szemben Tab városa a közigazgatási-kereskedelmi központ mellett egy ipari központi szerepkört fejlesztett ki, Lengyeltóti a mezőgazdaság fejlesztésére, annak hagyományaira helyezi a hangsúlyt mind a mai napig.

A dél-dunántúli kisvárosokban meglévő gyógy- és termálturisztika

Vízrajzából fakadóan az ország egyik hévizekben leggazdagabb régiója a Dél-Dunántúli. Az ország gyógyfürdőinek 16%-a található a térség 22 településén; csupán Közép-Magyarország (21%) és Dél-Alföld (18%) előzi meg. A hévíz hasznosítása fürdési, gyógyászati, illetve energetikai célokat szolgál. A 19. század óta népszerű és ismert fürdőhely Harkány, a 20. század második felétől kezdődött el Tamási, Igal, Csurgó fürdőhelyeinek kiépítése. A régióban számos, ám szétaprózott fejlesztéseket találhatunk, amelyek költségigénye miatt sem nemzetközileg, sem országos viszonylatban nem jelentenek kiemelkedő turisztikai attrakciót (Bakucz, 2016).

A térségben Harkány kiemelkedik történelmi hagyományai, a fürdő területe, a gyógyvíz minősége és nemzetközi elismertsége miatt. A nyitás időpontjaként 1824-et nevezik meg, az ehhez kötődő legendáról Fényes (1836) a következőképpen írt: „*nevezetessé teszi ... kénköves forrás; amely posványában gr. Batthyány Antal árkokat húzatván ... a régóta térdfájásban szenvedő napszámosok jótékony hatást éreztek*”. A siklói uradalomhoz tartozó Harkány mocsaras területének (ún. Büdöskút) lecsapolásával került kialakításra az

55 holdas fürdőterület. 1828-ra már 28 szobás szálló állt a fürdő mellett, az infrastruktúra folyamatos fejlesztése stratégiai szempontú volt, komoly bevételi forrásként azonosította a Batthyány család ezt a területet (Kaposi, 2015). A vármegyei orvos, Patkovics József megvizsgálta a fürdővíz minőségét, amely akkor 41 fokot mutatott, és számos betegség enyhítésére használhatónak jelentette, amely ásványi forrásról írt könyve magyarul is olvasható: A harkányi hévíz gyógyereje címmel. A fürdő, a vendégházak, majd a szálló építése folyamatos munkát adott a környéken élőknek (MNL BML V. 124.b.). A gyógyhelyé minősítés a 20. század elején kevésbé hangsúlyosan jelentkezik a város- és fürdővezetés részéről, mint a vásár- és ünnepnap, gyors hasznot hozó üdülőforgalom (Szabó Pál, 1957). A város Magyarország legdélebbi fekvésű gyógyhelyének minősül, ahol az 1950-es években kertészeti felhasználása (üvegház-fűtés) is megvalósult a melegvíznek (Csekey, 1957). 1970-es években izotópvizsgálatok is igazolták a fürdővíz gyógyhatását (Harkány város honlapja).

Igal és Tamási gyógyvizének története fiatalabb; az 1950-60-as évek olajfúrásainak köszönhetően találták meg a 81 és 52 fokos termálvizet. Az Igali Fürdő önkormányzati tulajdonú, 2001-től gyógyfürdői minősítéssel üzemel, az Unió csatlakozásának köszönhetően folyamatos fejlesztéseket valósítottak meg, 2012-ben történt az utolsó nagyobb ívű beruházás (600 millió Ft összegű), a szolgáltatások palettáját is bővítették, színesítették (Igal város honlapja).

A Dél-Dunántúlon megtalálható fürdők közül Harkány területe a legnagyobb (136.300 m²), zöldfelülete a teljes területének 67,7%-a. A Tamási Fürdő területe feleekkora, 63.500 m², az Igali Fürdőé 55.000 m². A fürdők kapacitását és forgalmi adatait összehasonlítva az üzemeltetési napok száma kiegyenlített – teljes éven át tartó működés – jellemző; a személyforgalom Harkányban a legmagasabb, ötször magasabb, mint a másik két városban (Buday-Sántha, 2013). Bakucz (2016) elemzése alapján az elérhetőség szempontjából a régióban Harkány az első, Igal a negyedik, Tamási a tizenkettedik helyet szerezte meg (a 16 vizsgált település közül); a vendégéjszakák számát tekintve Harkány az ötödik, Igal a tizedik, Tamási sereghajtó, tizenötödik a sorban.

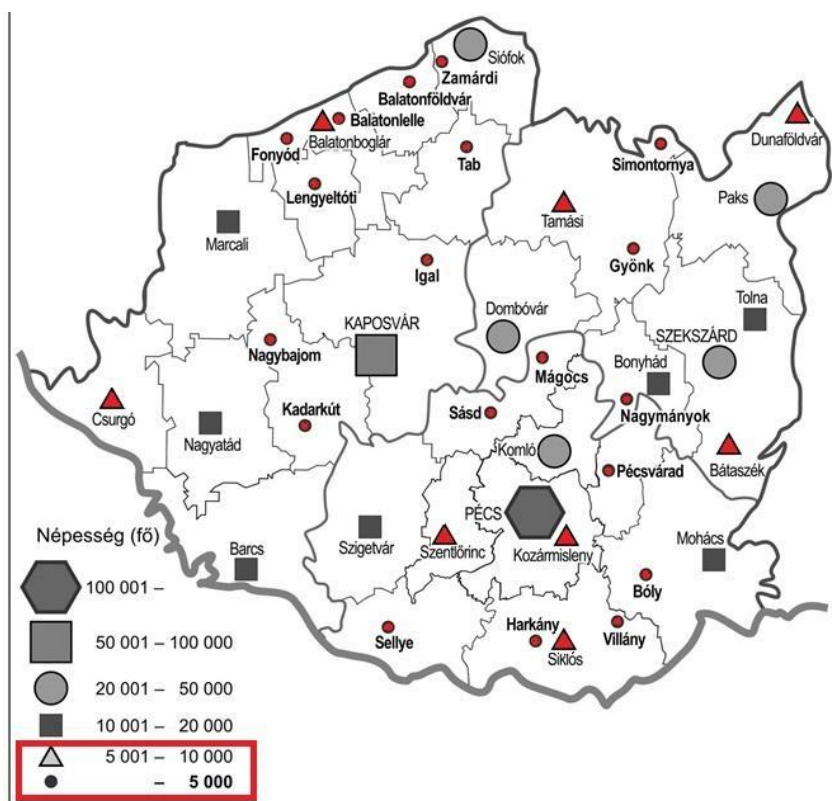
Csurgó városa a termálkutakat gyógy- és strandfürdő létesítésére, terményszárításra és só kinyerésére fordítja, ezen felül a bányatavait (kavicsbányászat következtében létrejövő külterületi százhektáros vízfelületek) sport- és rekreációs fejlesztésekre fordítja.

5.4. Iparosodás a kisvárosokban – a gazdasági szerepkör változása az elmúlt 150 évben

A vizsgálat idejének első részében Magyarország a Habsburg Birodalom részeként fokozatos modernizáción ment keresztül. Kiépült az agrár-ipari munkamegosztás, melyben az ország gyors iparosodása volt megfigyelhető. Megjelent a városiasodás szempontjából fontos polgári életmód, emelkedő életszínvonallal számolhatunk. A Dél-Dunántúlon a 19. század elején ezek a pozitívumok még nem figyelhetők meg. A térség alapvetően agrár-térség, a nagybirtokok hazája. Ennek, valamint a kevés számú városnak tudható be, hogy az iparosok száma meglehetősen kevés, és főként a kisüzemi ipar volt az, amely meghonosodott a térségben (Kaposi, 2010a).

A terület, amit vizsgálók, számos változáson (terjedelmi, földrajzi, társadalmi tekintetben) esett át. Ha megnézzük a kiindulási, azaz a kiegyezés utáni, illetve egy száz évvel későbbi állapotot, a területi és az országos – belső – aránybeli változás a legszembe-tűnőbb. 1870-ben az ország területének még egy tizedét sem jelentette a Dél-Dunántúl, viszont 1968-ban már 18,6%-át alkotta az ország területének (23. táblázat). A trianoni békeszerződés után az ország határai jelentős változásokon estek át, ami a vizsgált térségben belül is arányeltolódásokhoz vezetett. A lecsökkent területű országon belül a térség nagyobb területi arányt képviselt, mint korábban, s ezzel együtt az iparban foglalkoztatottak száma is jelentősen megnövekedett, hiszen a korábbi közel 5%-os arány helyett már az ország lakosainak 1/4-e, illetve a térség népességének 1/5-ének jelentett megélhetést az ipar, illetve a hozzá kapcsolódó ipari szolgáltatások (T. Mérey 1993). A térség vizsgálata során elsősorban a mai kisvárosokra koncentráltam, az ő általuk bejárt utat vizsgáltam. Ezeket a kisvárosok a térképen (25. ábra) pirossal jelöltem.

25. ábra: A dél-dunántúli városok

Forrás: saját szerkesztés

Baranya megyében az iparosok száma kimagasló volt országos szinten is, közel 790 céhmester volt található 1850-ben a megyében⁹. Két mai kisváros, Siklós és Pécsvárad már ekkor országos jelentőségű iparos-foglalkoztatottságot jegyzett. 1860-ra Baranya megyében már 91 féle iparág képviseltette magát, ami az önálló iparosok számában is megmutatkozik: 1870-ben 7424 iparos él a megyében, viszont ez a szám sajnos meglehetősen ingadozó (Várady, 1896). Hiszen 1876-ban 5946-ra esett vissza a számuk, de 1880-tól a vállalkozási kedv növekedését tapasztalhatjuk, az önálló iparosok tekintetében újfent erőteljes emelkedés figyelhető meg. Somogy megyében kevesebb, 1876-ban közel ötezer iparos élt (4954 fő), akik közel háromezer segédet és tanoncot foglalkoztattak (KSH, 1878).

A kisvárosok státuszukat tekintve a dualizmus kezdetén többségében mezővárosok voltak, de faluként is számos mai kisváros szerepelt akkoriban. Ebből adódott, hogy a mezőgazdaság mellett a kisvárosok életében az ipar csupán másodlagos szerepet töltött be

⁹ A vármegyei számítások tartalmazzák Pécs szabad királyi város adatait is.

ebben az időszakban (Molnár, 2007). Az agrártermeléshez köthető kézműipar – a piache-lyek révén – városias funkciókkal ruházta fel a kisvárosokat, egyrészt a megnövekvő ke-reskedelmi, valamint a hozzájuk kapcsolódó egyéb szolgáltatások kialakítása miatt is, és ezen települések esetében stabil fejlődést generált. A dualizmus elején az iparra vonat-kozó rendelkezések még nem voltak felfedezhetőek, mivel a föld jelentette a települések szempontjából a megélhetést. Települési szinten ipari szabályozó rendelkezéseket talál-hatunk, mint pl. Mágocson ahol, az ipargyakorló adófizetők számát és egyesületeiket is nyilvántartották, befizetéseiket szabályozták (Teufel, 1993).

23. táblázat: Dél-Dunántúl területi változásai

	1870	1968
Dél-Dunántúl:		
Az ország területének	7,2%	18,6%
Az ország lakosainak	8,3%	15,4%
Ipari foglalkoztatottak:		
Az ország lakosságának	4,8%	24,0%
Dél-Dunántúl népességének	4,5%	20,0%

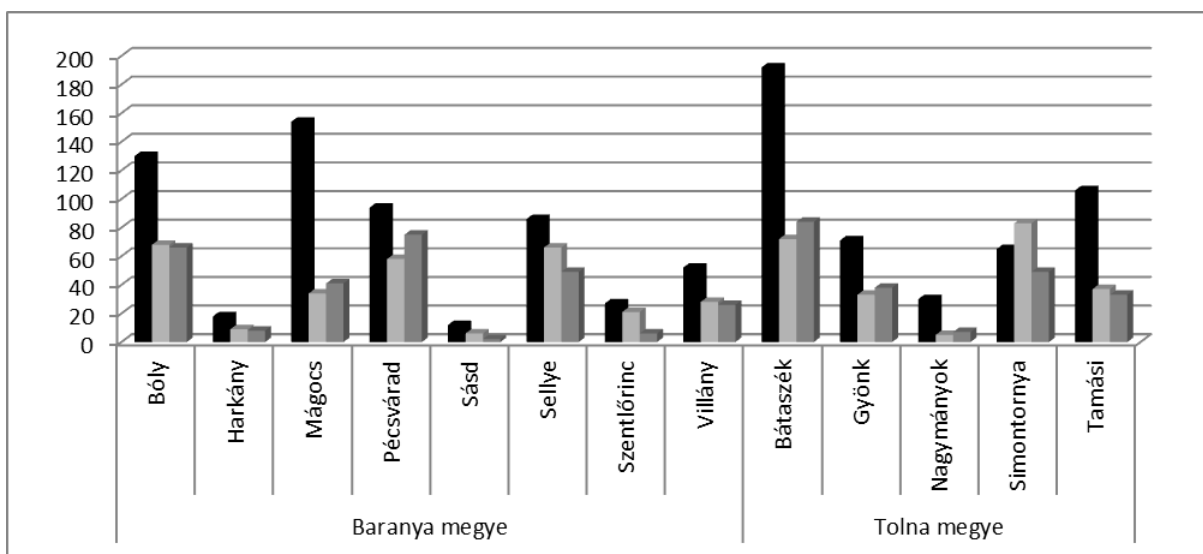
Forrás: saját szerkesztés, T. Mérey 1993. 259-260. alapján

A kiegyezés után, 1876-ban összeírásra kerültek a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara által a Dunántúlon működő ipari, kereskedelmi és pénzügyi vállalkozások és az azoknál alkalmazásban állók, illetve a vállalkozások által az évben fizetett jövedelemadó (KSH, 1878). A felmérés szerint a térség iparszerkezete hagyományosnak tekinthető. Az iparban dolgozók 20%-a tartozott a ruházati iparhoz, többségük egyszemélyes műhelyben dolgo-zott, mint csizmadia, szabó, cipész. Bólyban pl. a 130 iparos közül 52-en dolgoztak ebben az iparágban; 12 cipész, 26 kapcakötő, 11 szabó és 3 szűcs. A kis műhelyeket ellátó üze-mek közül kiemelkedő volt a Simontornyán működő Fried család tímárműhelye, amely egészen az államosításig (1948-ig) sikeresen működött (Tóthné Unghy, é.n.) A Mágocson működő fehéredény gyár közönséges használati edényeket gyártott, amelyeket kielégítő kereslet övezett. A gyár a külföldi termékekkel szemben is versenyképesnek számított (Várady, 1896).

Az iparágban dolgozók számát tekintve második helyen az élelmiszeripar szerepel, kü-lönlegesség, hogy a térségben megjelennek a mézeskalácsosok, bábsütők: Bátaszéken, Sellyén, Bólyban, Pécsváradon, Simontornyán, Mágocson és Tamásiban. Nagybjom ha-gyományos malomipari központ volt a térségben, a mai napig több pékség megtalálható a kisvárosban. Nagybjom tipikus példája az agár-ipari kettősség megjelenésének; a me-zőgazdaságra épülő élelmiszeripar a térség központjává emelte. Harmadikként a vas- és

fémipar jelent meg a statisztikában, melyet főként az akkori piachelyeken működő kovács- illetve lakatosműhelyek nagy száma szolgáltatta. A kisebb lélekszámú területeken, mint pl. Sásd: 12 iparosa közül 3 kovács, Harkány 18 iparosa közül 3 kovács és 1 lakatos található. Negyedik helyen általában a faipar, amely a mezőgazdaság közvetlen kiszolgálójának mutatkozott, a Somogy megyei Nagybajomban, Csurgón egészen az 1990-es évek közepéig működtek ezek a kis fűrészüzemek: kerékgyártás, orsógyártás illetve további mezőgazdasági termékek gyártása. Foglalkoztatottság szempontjából ötödik a szolgáltató- és vendéglátóipar volt, ahol domináns a kocsmárosok, mészárosok, vegyeskereskedők száma; amelyek az iparosok között a legtöbb segédet foglalkoztatták. Érdekesség, hogy a megyeszékhelyek előtt található kisvárosokon: pl. Kadarkúton, Szentlőrincen, Pécsváradon ez az arány jóval magasabb, mint a távolabb eső kisvárosok esetében. A textilipar kb. 10%-os részesedéssel bírt; Tolna megyében jelentősebb a számuk, mint a térség többi településén (KSH, 1878; T. Mérey, 1993).

26. ábra: Ipari foglalkoztatottak Baranya és Tolna megyében, 1876 (fő)

Forrás: saját számítás KSH 1878 alapján

1876-ban Baranya megyében a legtöbb iparos 3. Siklós, 4. Pécsvárad (amelyek már az 1850-es években is jelentősnek számítottak), 5. Bóly, 7. Mágocs városában található (Várady, 1896). Az iparral foglalkozók, és az ipari foglalkoztatottak számát árnyalja, ha a teljes lakosságon belüli arányukat is megnézzük. A kimagasló értéket mutató Bátaszék (192 iparos, 72 segéd, 84 tanonc) iparosai a teljes lakosság (6540 fő) 5,3%-át jelentették. A közel háromezer lelkes Bóly, Pécsvárad és Simontornya ezzel szemben magasabb ará-

nyokkal rendelkezik (26. ábra): 10,2%, 8,2%, 7,5%. A kétezernél kevesebb lakosú kisvárosok mutatnak Bátaszékhez hasonló, 4-6%-os arányt (Saját számítás KSH, 1878 alapján).

Míg az 1870-es évek közepén többnyire egyszemélyes kis műhelyeket találunk, a századfordulóra már döntő változásokat figyelhetünk meg; kiépült a terület vasúthálózata, amely a települések fejlődése szempontjából domináns tényezőnek bizonyulhat.

A kisvárosok egyben uradalmi központok is voltak, és a nagybirtokosok igényelték és finanszírozták a vonal kiépítését. Például: a Barcs-Kaposvár helyi érdekű vasútvonal Kádarkúton keresztül húzódott, amit a Somssich és Széchényi családok propagáltak (Kaposi, 2002). Boglár (a későbbi Balatonboglár) a Buda-Nagykanizsa 1861-ben megindult vonalon feküdt, melynek köszönhetően kereskedelmi központtá válhatott. Balatonboglár állomáshellyé való minősítése, a vendéglátóhelyek, szolgáltatások kiépülése a beérkező utasforgalmi mutatókkal szépen leírható. 1865-re 6000 utassal és 959 forintnyi bevétellel számolhattak a település vezetői. Ekkor Keszthelynek 9000 utasnyi, Siófoknak 4-5000 főnyi forgalma volt (KSH, 1867). Ennek köszönhetően a településen a mezőgazdaság háttérbe szorult, és az iparnak, közlekedésnek valamint a kereskedelemnek meghatározó szerep jutott, melyet a foglalkoztatási struktúra is tükröz (29%, 7%, 12%) (T. Mérey, 1989). A kereskedelmi központi szerepkör az üdülőtelepek gyors növekedésével magyarázható, mint Fonyód esetében, ahol 1894-től kezdődően megkezdődött az üdülőtelepek – villatelek kiépítése, korszerű infrastruktúra, kereskedelmi – és vendéglátóhelyek kiépítése (Kanyar, 1985).

A városfejlődés és a vasút kölcsönös kapcsolata a dualizmus korában számottevő volt, az egyes területek bekapcsolódása a gazdaság érendszerébe meggyorsította az egységes országos piac kialakulását és ösztönözte a beruházásokat. Mind a mezőgazdaság, mind az ipar jövedelmezőségét elősegítette, de fontos megjegyezni, hogy a csupán a vasúti csomóponti szerep nem generálta a városok fejlődését, ha nem állt mögötte megfelelő gazdasági súly, érdekérvényesítő képesség (Somogyszob esete). Szentlőrinc és Balatonboglár esetében viszont épp a vasút jelentette a központi szerep elindulását, hiszen lakosainak számában dinamikus növekedést eredményezett: 1870 és 1890 között 54%-kal, 1900 és 1910 között 44%-kal nőtt a népessége a kisvárosnak (T. Mérey, 1989). Csurgó irányába 1872-re készült el a Bátaszék-Dombóvár-Zákány nyomvonal, amelyen fát és takarmányt szállítottak (Kubinszky, 2001).

Magyarország iparának fejlődéséhez viszonyítva Dél-Dunántúlon számos eltérés volt megfigyelhető: a 20 főnél több munkást (segédet) foglalkoztató vállalkozások száma a

régióban kevesebb az országos átlaghoz képest, annak ellenére, hogy az átlagos munkás-létszám 1900 és 1910 között nagyobb mértékben nőtt, mint országosan (T. Mérey, 1993). Az országban a gyáripár megjelenése hatalmas népesség-csoportosulásokat volt képes életre hívni, ám számos pozitívuma mellett a kisvárosi hálózatra nem volt szignifikáns hatással, hiszen az ipar a már meglévő – nagyobb – városokba települt, ahol a helyi infrastruktúrát szükségszerűen fel tudta használni a fejlesztéseihez. A nyersanyag lelőhelyre épülő települések köre viszont meglehetősen csekély volt a régióban, központi szerepet nem tudtak elérni (Hajdú, 2006). Az iparfejlődés sajátosságát a nagyüzemek számának rendkívül gyors ütemű növekedése is mutatja, hiszen 1890 és 1910 között megháromszorozódott a 100-nál kevesebb munkást, és megnégyszereződött az 500-nál több munkást foglalkoztató üzemek száma az országban, de a térségben ez csupán a megyeszékhelyeken látszódnak tükröződni. Az iparban dolgozók száma 20 év alatt ötszörös létszámnövekedést mutat (Beluszky-Győri, 2005). A megyeszékhelyek és a 10.000 főnél népesebb városok dominanciáján túl, megjelennek a mai kisvárosok, városi címre pályázók is a térképen. Megtalálható: Tab (Bolevác, 1989); Beremend: ahol a cementgyárat az ottani földtulajdonos Schaumburg-Lippe herceg hozta létre; Villány: ahol a főhercegi borászat indította el a fejlődést (Kovács, 2007); Bóly, ahol a sajtgyár, illetve kézművesek jelentették a fő foglalkoztatókat (Málik, 1993); Csurgó és Berzence esetében a tejszövetkezetet érdemes kiemelni, mint a fejlődés mozgatórugóit. Csurgóban a fafeldolgozás is jövedelmező tevékenységnek számított a századfordulótól kezdődően (Peti, 2010).

A kézműiparban alkalmazottak aránya feltűnően magas a gyáripárhoz képest Dél-Dunántúlon, az ország gyártelepeinek alig 5%-a volt itt megtalálható, de azok is többnyire kis-mértékűnek számítottak. Ezen kisüzemek között elvétve volt csak 20 főt vagy ezt a számot meghaladó foglalkoztatottal rendelkező gyár, nagyüzem.

Fontos különbség volt az ország más vidékeihez képest, hogy Dél-Dunántúl alapvetően nagybirtokos terület, ez szemmel látható mértékben befolyásolta az ipart a térségben. Az egyes iparágak kiépülésében és fejlődésében szerepet játszottak a helyi nagybirtokok, nagybirtokosok. Pl. téglagyárak, gőzmalmok létrehozásában, Villányi borászat, Simon-tornyai bőrgyár, Csurgón a Fiedler gyárak (23. táblázat).

Jelentős eltérésnek számított még, hogy a gyáriparban nagy tömegekben voltak megtalálhatóak a betanított és képzetlen munkások, akik esetleg a mezőgazdaságból elvándoroltakat is jelenthették. A térségben képes volt a kisipar megmaradni, mivel a gyáripár nem volt képes érinteni minden szakmaterületet: Mágocs fehéredény-gyártás, Gyöngyös: páln-

kafőzés. Valamint a vizsgált megyékben képesek voltak speciális tevékenységek felé fordulni: Sellyén kötélgyártás, Szentlőrincen székfonás. A harmadik fontos tényezője a kisipar megmaradásának, a szolgáltatási szféra felé fordulás. A Balaton parti városok (Fonyód, Balatonföldvár, Balatonlelle, Balatonboglár) az üdülést, üdültetést, Villány a kiváló szőlőterületek adta lehetőségeket használta ki.

Az első világháborút megelőző időszakban a Dél-Dunántúl gazdasági értelemben a kevésbé fejlett régiók közé tartozott. Magas agrárfoglalkoztatottságot és alacsony urbanizáltságot mutatott, amihez hozzájárult, hogy a mai kisvárosok többsége csupán központi piachelyként funkcionált. Az ipari kereskedők kb. 30%-a volt az, amelyek a kisvárosokban voltak megtalálhatók. Kiemelkedő Bóly, Sellye, és Csurgó szerepköre a határ közelsége miatt (Pirisi, 2008).

24. táblázat: A 20-50 főt alkalmazó vállalkozások a vizsgált térségben (1910-1920-1930)

1910			1920			1930		
Vállalat székhelye	Vállalat típusa	Fő	Vállalat székhelye	Vállalat típusa	Fő	Vállalat székhelye	Vállalat típusa	Fő
Bóly	Harisnyakötés	22	Sásd	Gőzmalom	23	Sásd	Gőzmalom	21
Csurgó	Téglagyár	22	Bóly	Harisnyakötés	22	Kozármisleny	Vasúti műhely	35
Csurgó	Lenfonógyár	34	Szentlőrinc	Téglagyár	25	Pécsvárad	Tejgazdasági vállalat	21
Balatonboglár	Építész	37	Csurgó	Lenfonógyár	27	Balatonboglár	Vegyeskereskedés	30
Bátaszék	Cipőfelsőrészgyár	27	Kadarkút	Téglagyár	34	Tab	Tégla- és cserépgyár	42
Tolna	Szőnyeggyár	34	Bátaszék	Építész	22			
Tolna	Gőzmalom	22	Simontornya	Vízszabályozás	43			

Forrás: saját szerkesztés, KSH 1910, 1920, 1930 adatai alapján

A legnagyobb foglalkoztatók a vizsgált térségben (25. táblázat): a kitermelőiparhoz köthetők, így Pécs és környékére koncentrálnak. Fontos ipari központ az időszakban Bonyhád, ahol 1909-ben a Perczel család alapításában zománcgyár, majd 1919-ben cipőgyár jött létre. Bonyhád mindkét üzeme katonai jelentőségű, ezért a háború alatt is folyamatosan fejlődik. Számottevő még Csurgó is, de a Balatonhoz közel eső települések már nem: sem Balatonboglár, sem Siófok (1930-ban). Csurgón 1930-ban 7 nagyobb üzem működött, a téglagyarak (3 db) átlagosan 20 főt foglalkoztattak; a Fiedler orsó- ill. lenipari gyár több mint 60 főt foglalkoztatott. A kisvárosok közül a legnagyobb foglalkoztató a Simontornyai bőrgyár, ahol közel 200 főt alkalmaztak (Tóthné Unghy é.n.) (24-25. táblázat).

**25. táblázat: A legnagyobb foglalkoztatók a Dél-Dunántúlon található
kisvárosokban (1910-1920-1930)**

Vállalat székhelye	Vállalkozás típusa	Foglalkoztatottak száma, 1910	Foglalkoztatottak száma, 1920	Foglalkoztatottak száma, 1930
Villány	Kőbánya	53	20 fő alatti	nincs adat
Tolna	Selyemfonoda	458	192	363
Tolna	Cipőgyár	63	20 fő alatti	nincs adat
Tolna	Gyapjúfonoda	nincs adat	nincs adat	118
Gyönk	Cipőgyár	65	20 fő alatti	20 fő alatti
Nagymányok	Kőszénbánya	315	440	574
Tab	Téglagyár	20 fő alatti	56	42
Kozármisleny	Áramfejlesztő	nincs adat	nincs adat	161
Simontornya	Bőrgyár	34	65	462
Csurgó	Lenkikészítés	34	27	102

Forrás: saját szerkesztés, KSH 1910, 1920, 1930 adatai alapján

A második világháború utáni időszak problémákban igen gazdag volt. Jelentős az emberi és anyagi kár. Több gyár és ipari üzem is megsemmisült. Az 1950-től életbe lépő 5 éves terv a kötelező tervutasításra épülő, centralizált termelés rendszere volt. A terv végrehajtása, amely nemcsak az ipar növekedését, hanem az addigi agrár-ipari struktúra iparivá történő átalakítását is célul tűzte ki, sok nehézségbe ütközött. A dél-dunántúli megyék új arculatot kaptak: Baranya megye a nehézipar és bányászat fellelővára lett, Somogy megye esetében az élelmiszeripar fejlesztése, míg Tolna megyénél a könnyűipar kapta a vezető szerepet a fejlődési irányoknál (Hajdú, 2006).

Az iparosítás során a leányvállalatokra, telephelyekre alapuló fejlesztés területi jellegzetességei a térségben is megmutatkoztak, 1960-tól megindul Tab ipari tevékenységének felfutása, amely a kisvárosi gazdaságának megalapozását tette lehetővé (Pirisi, 2008). A tényleges ipartelepítés 1963-ban kezdődik el a kisvárosban, elsőként a tabi zsák- és ponyvaüzemmel, amely kezdetben 40 főt foglalkoztatott. 1965-ben kaptárüzem létesül, valamint a méhészeti eszközök gyártásának eredményeképp más faipari termékeket is gyártanak. 1967-ben megépült a tabi kenyérgyár, amely nemcsak a kisváros, de a környék kenyérellátását is biztosította. 1969-ben a Budapesti Vegyigép gyár 130 millió forintos beruházást valósított meg Tabon (Bolevác, 1989).

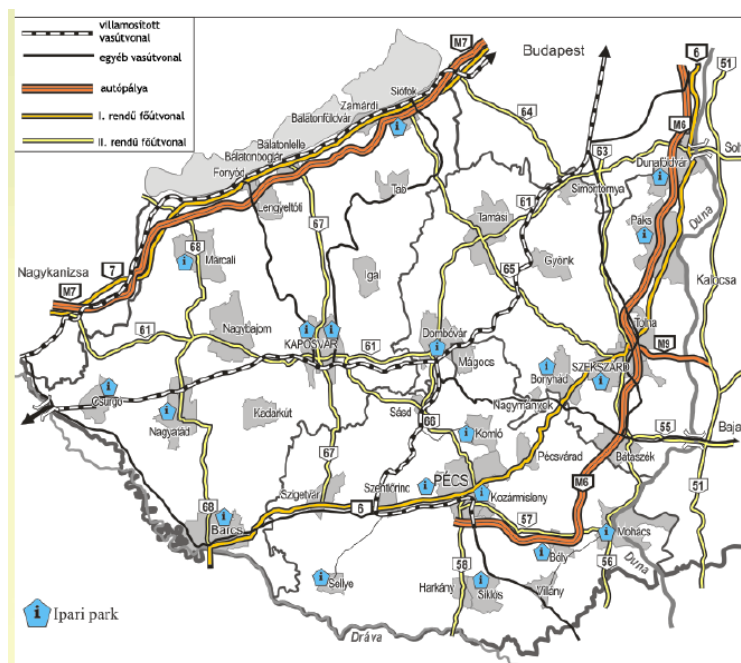
A rendszerváltás és az azt követő gazdaságpolitikai környezet nem kedvezett a régiónak, és a benne fejlődésnek indult kisvárosok helyzetének sem. Az ásványi nyersanyagok és a mezőgazdasági termékek egy része jelentősen leértékelődött, valamint a mezőgazdasági nyersanyagokra épülő iparok – úgy, mint a bőr- és kesztyűipar, pezsgőgyártás – termelése

lecsökkent, néhány esetben lényegében meg is szűnt. Több esetben a termelési központokat más régiókba helyezték át. A Simontornyai bőrgyár bezárta kapuit, a balatonboglári, és siófoki termelés lecsökkent, a tej- és húsipar jelentős része Szegedre helyeződött. A szelektivitás volt jellemző a térségben, nem voltak képesek a vállalkozások profilt váltani, vagy a megszűnés egyszerűen az iparágak összeomlása miatt következett be. Nem volt meg a kisvárosok esetében a több lábon állás, hiszen egy-egy ipari üzem határozta meg a kisváros létét, fejlődését. Számottevő fejlődés Tabon – az elektronikai ipar területén valósult meg. Ezen felül érdemes kitérni a Balaton-parti valamint a gyógyfürdővel rendelkező kisvárosok fejlődésére (különleges helyet foglal el Igal, amely egyike a legkisebb lélekszámmal rendelkező kisvárosoknak – 2000 fő alatti lakossággal). Az üdültek megjelenésével, majd a turizmus segítségével a Balaton parti kisvárosok: Fonyód, Balatonboglár, Balatonlelle, Balatonföldvár, Zamárdi szolgáltatási szektora jelentősen megnövekedett, ami a kereskedelmi egységek számának növekedésében is mutatkozik. A közvetlen Balaton part menti kisvárosok esetében a férőhelyek száma 1990 és 2000 között kb. 3,5%-os növekedést mutatott, ami a vendégek számának is közel 2%-os emelkedését adta; míg a Balaton háttértelepülései (Tab, Lengyeltóti, - a statisztika ide számítja még Marcalit is) ennél nagyobb arányú növekedést mutatnak, 14%-os vendégszám-gyaprodás jellemzi ezeket a kisvárosokat. Viszont a kisvárosok lakásállománya, felszereltsége és infrastruktúrája azt mutatja, hogy nem tartanak lépést az ilyen mértékű fejlődéssel (Juhászné Hantos 2001). A turizmus egy új ágának megjelenése: a borturizmus a Harkány-Villány térséget is fellendítette. Villány és környezete a tartós fejlődést mutatott, mivel a javuló borkereskedelem okán a Villányi Állami Gazdaság a borászat és az oltványtermelés országos fellegvára volt, 400 dolgozót foglalkoztatott. 1987-ben elnyerte Villány a szőlő és bor városa címet. 1990 után már a privát szférában is megjelent a borászat, mint főfoglalkozás (Kovács, 2007). Kadarkúton alacsony a lakosság vállalkozói aktivitása. 2005-ben – a várossá nyilvánítás évében – 129 vállalkozás működött a településen. A megye átlagos hasonló adataihoz viszonyítva 100 működő vállalkozás jut ezer lakosra, míg Kadarkúton csupán 46. A vállalkozások 75%-a kisvállalkozásnak számít; az 1-9 fő alkalmazottal rendelkező kategóriába sorolható. A 10-49 főt foglalkoztató vállalkozások közül három található a városban. Egyetlen vállalat van, amely legalább 50 főt foglalkoztat, ez a napokban felszámolás alá került Varroda. Idén – 2019-ben – nyugdíjas otthon létesül a volt iparterületen. A község három legnagyobb foglalkoztatója: az iskola, a polgármesteri hivatal és a SarkPont Zrt., amely vállalkozás egyre növekvő tevékenységi

körét helyezte ki 2009-től kezdődően Kadarkútra. A vállalkozások több mint háromnegyede egyéni vállalkozásként működik (a megyében ez az arány csak 61%-ot mutat).

Jelenleg a fejlődés számos aspektusa értelmezhető az ipar területén. Az ipari teljesítmény, illetve fejlettség egyik fokmérője, az ipari parkok léte-nemléte (Kiss 2010, 2011). A régióban jelenleg 19 ipari park működik, a kisvárosok közül Bóly, Sellye és Csurgó büszke tulajdonosai egy-egy ilyen területnek. Bóly esetében ez jelentős növekedési tényező; a kisváros 50 km-es körzetéből ingáznak az ipari parkban található munkahelyekre.

27. ábra: Ipari parkok a Dél-Dunántúlon

Forrás: Kovács, 2012. 23. old.

A fennmaradó 24 kisváros csupán fele tervezte a várossá válásakor az ipari park létrehozását, aminek megvalósulása látható a 27. ábrán. A kisvárosok számára Bóly lehet az egyik példa, kevesebb, mint 5000 lakosú kisvárosban az egy főre jutó ipari GDP a 4. legnagyobb a városok között (a megyeszékhelyeket nem számítva) Tab, Paks, és Siófok előzi csak meg a régióban. Az ipari park területén 19 vállalkozás működik, 1 jelentősebb nagyvállalattal: a Bóly Zrt.-vel; viszont az utóbbi öt évben külföldi befektetők is igénybe vették a kisváros kapacitásait. A kisvárosi – alapvetően német – mentalitás, a polgármester innovatív gondolkodása és szerepe alapvetően befolyásolták a kisváros fejlődését. Kiemelendőnek tartom, hogy nagyon nagyok az eltérések mind a kezdeti feltételeket, mind a térségi gazdasági szerepköröket tekintve a települések között. A kisvárosok között található olyan, amely egy-egy multinacionális cég nemzeti vagy régiós központjaként

jelentős helyet foglal el, pl. Tab, vagy valamilyen egyedi termékkel vagy szolgáltatással képes növekedni, pl. Bóly, Villány, Harkány. Találhatunk olyan várost is, amely egy nagyobb ipari beruházásról egyéb ellenérzések miatt lemondott – Szentlőrinc és a Királyegyházi Cementgyár esete; ahol a mai napig jelentős a Szentlőrincből ingázók száma a cementgyárba. De ezzel szemben számos olyan kisvárost is találunk, amelyeknek önmagukon túlmutató gazdasági jelentőségük csekély. Nehéz lenne épp ezért skatulyába pakolni ezeket a kisvárosokat, hiszen nem alkottak és nem is alkotnak homogén egységet sem az ipar, sem a közlekedés, sem a szolgáltatások területén. Más gazdasági szinttel, eltérő kulturális vonásokkal rendelkeznek, és fejlődésüket számos külső tényező is befolyásolta (pl. a közigazgatási változások – járási székhelyi szerepkör – ami pl. Sásd fejlődését erősen befolyásolta –, stratégiailag előnyös, ill. hátrányos elhelyezkedés: a mindenkori fejlődési irányok mentén).

T. Mérey (1986a) fogalmazza meg, hogy a mikro-kör kutatások, amelyek egy-egy település életét is vizsgálják, olyan sokszínűen tárulnak fel előttünk, mint maga az élet.

5.5. Oktatás és polgárosodás, mint a városképződés egyik eleme

A humán infrastruktúra két kiemelkedő eleme, Kadarkút és Csurgó esete

A Kadarkúthoz tartozó Szentimrepusztán működött ötven éven át az ország egyik legrégebbi mezőgazdasági szakiskolája, a Magyar Királyi Földművesiskola. Somogy megye egyik nagybirtokosa, Széchényi Pál gróf földművelésügyi miniszter hívta fel az ország figyelmét arra, hogy nagy szükség lenne földműves iskolák létesítésére. Melyben gazdasziszteket és magángazdálkodókat képeznének ki, elméleti és gyakorlati ismereteket nyújtva az ott tanulóknak. Nem véletlen, hogy Somogy megye nagybirtokosai tettek lépéseket ebben az ügyben először; alapítványt hoztak létre 6 évre évi 150 forinttal, mely 30 tanuló ellátásához és képzéséhez volt elegendő.

Az alapító földbirtokosok neveit érdemes felsorolni: gr. Festetics Pál, gr. Hunyady Imre, gr. Jankovich László, Széchényi Dénes, Széchényi Ferenc, Széchényi Imre, Széchényi Pál és Széchényi László grófok, gr. Zichy János, Jankovich Gyula, Inkey József, Kund Béla, Márffy Béla, Márffy Emil, Freistädter Antal lovag, Freistädter Vilmos, A mernyei Kegyes Tanítórend, Satzger Keresztély, Biedermann Ottó és Rezső, Somssich Pál, gr. Somssich József, a Nagyatádi Gazdakör, a Somogy Vármegyei Gazdasági Egyesület,

Véssey Mihály és Sándor, Hirsch Adolf és Meller Manó egy-egy résszel. Esterházy Miklós herceg, Festetics Taszilo gróf és Kovács Zsigmond veszprémi püspök két-két részt vállalt. Fontos megjegyezni, hogy az alapítóknak joguk volt a hallgatók személyére javaslatokat tenni, illetve a felvetteket jóváhagyni (MNL SML V. 261. 4).

A hat év letelte után az alapító pártfogók száma visszaesett a harmadára. Úgy látszik, hogy a többi földbirtokos már nem igényelt további szakember-képzést, ezért kiléptek a háromszor kétéves időszak után. Továbbra is pártfogók maradtak és fizették az ösztöndíjakat: gr. Hunyadi Imre, gr. Széchényi Dénes, gr. Széchényi Pál, gr. Széchényi Imre, báró Hornig Károly veszprémi püspök, Jankovich Gyula, Márffy Emil, Meller Manó örökösei, a kegyesrendiek és a Somogy Vármegyei Gazdasági Egyesület.

Az állam 12 helyet biztosított ingyenesen arra az esetre, ha az alapítványi és a magán-költséges helyekkel nem telik meg az intézmény. A hallgatókat eszerint három csoportra oszthatjuk: alapítványosok, önköltségesek és állami ösztöndíjasok. (MNL SML, V. 261. 2. doboz)

Az iskola 1886 őszén nyitotta meg először a kapuit. Az első tíz évben 135 hallgató végzett itt. Az első igazgató, Karáll János csak két évet töltött beosztásában; Márffyval összekölönözve elhagyja Szentimrét. Az élete további részét, mint Esterházy herceg kismartoni uradalmának vezető titkára tölti be. Az 1895-96-os tanévben a tantestület tagjai voltak: Hauer Géza igazgató, okleveles gazda; Nitsmann Jenő intézősegéd, okleveles gazda; Ludmán Béla ösztöndíjas gazdasági segéd, okleveles gazda; Uitz István kertésztanító. (Bereczki Máté Szakképző Iskola Emlékkönyve, 2004)

Hauer Géza 12 évig tartó igazgatósága alatt az iskola problémái (pénzügyi és személyügyi) rendeződtek, sőt gazdasági hírnévre tett szert. Az építkezések befejezése, a gazdaság üzemszerű beindítása, a gyümölcsöskert, a faiskola és a szőlő telepítése az ő nevéhez fűződik. Az oktatás terén is újdonságokat alkalmazott; állami ösztöndíjjal pótolták az elmaradt alapítványokat, esti tanfolyamokkal szélesebb körű népoktatást végeztek.

Lukácsy Imre volt a soron következő igazgató 1900-1902-ig. Sok leromlott épület javítását akarta elvégezni, de csak kezdeményező volt ez alatt a két év alatt. Bognár Dezső 1902-től haláláig, 1916-ig dolgozott az intézet igazgatójaként. A tanulói lakoszobákat és az alkalmazottak lakását újította fel hosszas harcok árán (mely munkákat még Lukácsy Imre kezdett el); a gazdasági nehézségek nagyban akadályozták az anyagiak biztosítását. Ennek ellenére sikerült a cselédlakásokat korszerűsíteni, kijavítani a tanulók szállását, gépszint építeni.

Az iskola gazdasága Kadarkút község szomszédságában, a Kaposvárra és Nagybajomba vezető vármegyei utaktól átszelve terült el; a megyeszékhelytől 21 km-re. A rétek részben a csekély lejtésű szántóföldeken, részben az erdőket övező mélyedésekben voltak, ahol források és patakok erednek (Keleti, 1871). A víz ellen övárkokkal és alagsövezéssel védekeztek. A dűlőutakat gyümölcsfák szegélyezték. A gazdaság talaja általában közép-kötöttségű homokos agyag, a nyugati részen kötöttebb, mélyebb feltalajjal, a keleti részen mélyebb feltalajjal, mélyedésekkel átszelt fennsík nagyobb homoktartalommal, de azért még ez is bírt némi kötöttséggel. A birtok közepén észak-déli irányban egy keskeny, mintegy 10 holdnyi homokrész terült el. Ezt tavasszal a szél könnyen megbolygatja, de azért termelésre használható.

Az összes terület 571 kat. hold 1508 négyszögöl. Ebből szántóföld 384 kat. hold 475 négyszögöl, rét 64 kat. hold 94 négyszögöl, legelő 28 kat. hold 805 négyszögöl, erdő 45 kat. hold 1012 négyszögöl, kert és faiskola 9 kat. hold, szőlő 1 kat. hold 1468 négyszögöl, belsőség, út és árok 38 kat. hold 854 négyszögöl.

Érdekes adalék az ott folyó mezőgazdasági tevékenység: a vetésforgó a talaj viszonyaihoz mérten több fázisban történt. A belső forgó – amely a szántóföld legnagyobb részét foglalja magában: tengeri, zabos bükköny, búza, lóhere, rozs, zab, répa, takarmány nyári zöldtakarmánynak, rozs vetésterületet jelentette. A birtok nyugati részén, vagyis a jobb és mélyebb feltalajjal bíró részen volt a külső forgó: 1. repce, 2. búza, lóhere, 3. lóhere, 4. rozs, 5. takarmány nyári zöldtakarmánynak, 6. zab. A legsoványabb rónán volt a legelőváltó: 1. zabos bükköny, 2. őszi gabona, lóhere- és fűmagkeverékkel, 3. lóherekaszáló, 4. legelő. A közvetlenül a major mellett elterülő földeket takarmányváltókra rendezték be, s miután a legtöbb trágyát kapták, teljesen szabad gazdálkodással voltak kihasználva, és minden évben kétszer vetettek bele. Ezen felül 5 holdnyi forgó fonal- és iparnövények termesztésére, dohány, kender és len valamint cirokseprű készítéséhez. Továbbá egy 12 kat. hold nagyságú 200 négyszögöles táblákra beosztott kísérleti tér, ahol a gazdasági vetésforgóval kísérleteztek.

Az állatállományról röviden: a tehenészetben a bonyhádi fajtaival foglalkoztak. Létszám: 4 simentháli bika, 19 bonyhádi tehén, 26 különféle növendék. A lovak létszáma: 1 mén, 11 kanca, 1 herélt, 4 növendék. 1890 őszén cigája fejős juhokat szereztek be – amelyek nagyobb jövedelmet adtak, mint akár a merinói – összesen 210 jószágot. A sertésenyésztés 1891 tavaszán vette kezdetét: ekkor yorkshire-i hússertést vásároltak, amely gyorsan fejlődik, és rendkívül nagy súlyt ér el. A hússertésekre azért esett a választás, mert a sajt-

gyárban melléktermékként fennmaradó savót ilyen formában jól tudták hasznosítani. Állomány: 1 öreg kan, 4 süldő kan, 12 öreg koca, 10 süldő, 96 malac, 7 ártány. Baromfitenyésztés során: langshan tyúkot, emdeni ludat és pekingi récét tartottak. Az állomány: 12 langshan kakas, 70 tyúk, 986 csirke; 6 magyar fajtájú kakas, 149 tyúk, 461 csirke, összesen 1602 db. Emdeni gúnár 4 db, 14 lúd és pipe; 14 magyar lúd és pipe, pekingi kacsá: 5 gácsér, 14 tojó, 226 fióka. Az állatlétszámok és az állatok fajtája mutatja a korra még nem jellemző innovatív szemléletet; a korszerű és nyereséges gazdálkodás alapjait. Az újító szemlélet az infrastrukturális ellátottságot is áthatala: az önműködő vízvezeték vizét a faiskola nedves területének alagcsövezéséből nyerték, ez látta el a sajtgyárat és a tehenészetet igen kitűnő vízzel. A sajtgyárban nemcsak az iskola gazdaságában nyert tejet dolgozták fel, hanem a környék birtokosaitól is átvették.

Az iskola tantestülete nem elégedett meg azzal, hogy csak a tanítványok szakértelmét képezze, hanem a kiskazdák részére is rendszeresen szerveztek oktatást. Kijártak a környékbéli falvakba, és ott előre meghatározott napokon előadásokat tartottak. Az előadások tárgyát főleg a szántás-vetés, a növénytermesztés és az állattenyésztés feltételeinek fejtegetése képezte. Ahol az előadásokat megtartották, ott nyilvánvalóvá vált rövid idő alatt, hogy nemcsak jó tanácsra, hanem tényleges segítségre is szorulnak az emberek. Az iskola emiatt kiterjesztette tevékenységét a környékbéli falvakra is. 1924-től kezdődően az iskola neve is megváltozott: Somogyszentimrei Gazdasági Altisztképző Földműves Iskolára. Az iskola ötvenéves fennállására közel 1500 gazdaszt képzett ki. Ekkor a szakmai tárgyak már háromszorosra bővültek. 1927 és 1932 között 5 tanfolyamot szerveztek a néptanítók szakmai továbbképzése érdekében. A gazdaság területi szerkezete is sokat változott az eltelt ötven év alatt. Megszűnése évére már rendelkezett 9 kat. hold díszkertetel, hatalmas erdőparkkal, 15 kat. holdas halastóval, ezen felül állatállománya is példaértékű volt. Tehenészetük nagy jövedelmet hozott az iskolának. Sertésállományuk mangalica fajtából állt, melyből közel kétezer darabot szállítottak évente Kaposvárra. Halastavaik halállományát a környező piacokon, míg baromfitenyésztésből származó tojáshozamot a megyeszékhelyen értékesítettek.

1935-ben az iskola ötven éves működése után bérleti szerződése lejárt, de az akkori tulajdonos Márffy Elemér nem újította meg. Saját művelésébe vette a birtokot. A fejlődő birtok előnyeit nem élvezhette sokáig, hiszen 1945-ben felparcellázták és a gazdasági cselédek között kiosztották a birtokot.

28. ábra: Az iskola igazgatósági épülete

Forrás: Magyarország vármegyéi és városai, 2001

A régióban az oktatási tevékenység fellegetváraként szerepelt Csurgó, amely évszázados kulturális-gazdasági központ (Horváth, 2009), mégis a periferikus jellege miatt nem élt át igazi fellendülést. Azon iskola, amelyben egykor Csokonai Vitéz Mihály és Nagyváthy János tanított, amelyet Eötvös József illetve Festetics György támogatott – csupán egy kisvárosi iskolává fejlődött vissza.

Somogy megye és a benne elhelyezkedő mezővárosok, falvak kulturális fejlődése nem volt kedvező helyzetben. 1792-ben alapították a Csurgói Református Gimnáziumot, amely a megye első középiskolája volt (Horváth, 1992). A településképben bekövetkező differenciálódás is ezen időszakra datálódik, mivel az Iskola környéke szolgáltató (szállást nyújtó) szektorra alakult. A szabadságharcokat követő új középiskolai tantervben foglalt követelményeknek az iskola nem tudott megfelelni, emiatt megvonták a gimnáziumi címet tőle. 1851-től az iskola és a település vezetőinek fő célja volt az algimnáziummá illetve főgimnáziummá fejlesztés. 1880-ra bővült az iskola palettája, állami tanítóképző felállítására került sor. 1900-as évek elején polgári lányiskola működött a településen, a diákok száma folyamatos emelkedést mutatott (Horváth, 1992). 1938-tól mezőgazdasági közép- és felnőttképzéssel gyarapodott az iskolai tantervi struktúra. A település és az iskola vezetése mindig kiemelten kezelte az intézmény történelmének rögzítését, számos rendezvény, megemlékezés történik ma is, valamint emlékműveket, szobrokat láthatunk az iskola területén.

A polgárosodás folyamata

A polgárosodás jeleként létrejöttek az első egyesületek Kadarkúton az 1870-es évek végén. Ilyen volt például az ún. Segélyszövetkezet, később Önsegélyező Egyesület, amely 1877-ben alakult meg, évi bevétele mintegy 17 552 forint, kiadása: 16 650 forint, aktuális pénzkészlete: 901 forint volt. Könyvelője a helybéli András István. 1902-ben már Kadarkúti Önsegélyező Egyesület a neve, a Kaposvári Somogy megyei Takarékpénztárban 20 betétkönyvvel szerepel. Összesen: 27 796 korona és 70 fillért helyezett el a betétekben, melyek esedékes kamata 1904. december 31-ig: 1163 korona 40 fillér volt. A kadarkúti lakosok körében népszerűségnek örvendett, és ennek köszönhetően folyamatosan működött, és majd az 1950-es években kialakult a Kadarkúti Takarékszövetkezet (MNL SML V. 261.; Somogyi Néplap, 1976). A Községi szegényház megépítését 1896. október 2-án vették tervbe, létrehozása után egészen a rendszerváltásig működött, onnantól a Sárga Csikó nevű italmérő foglalta el helyét (MNL SML V. 261.). Kadarkúton a források megemlítik a rabházat is, melynek sajnálatos módon olyan sok lakója volt, hogy működését a község nem tudta egyedül vállalni, és a szükséges forrásokat a megyétől várta. Erre azért volt szükség, mert a Kadarkút környéki betyárvilág igen sok munkát biztosított a csendőrségnek.

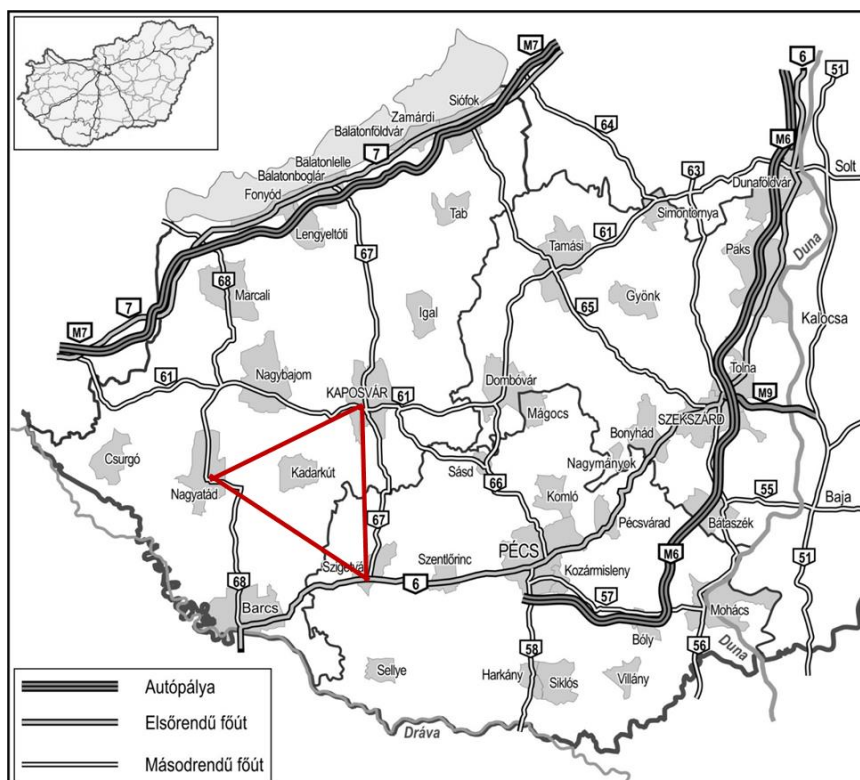
A lendületes fejlődés a szociális irányultságon kívül a kultúrára is hatással volt. 1881-ben alakult meg a Kadarkúti Népművelési Egylet, majd kilenc évvel később a Kadarkút és Vidéke Társaskör, melynek célja az együttműködés javítása a környékbeli településekkel. 1902-ben Olvasókört és Ifjúsági kört hoztak létre, pár évvel később átalakult Dalos egyesületté, és megalakulnak a sportkörök is. Ezek az egyesületek mind több helyi lakos érdeklődésének próbáltak keretet adni, és egy pezsgő kulturális életet biztosítani a falu lakosainak. Különös nagy érdeklődés fogadta a futballmérkőzéseket, melyeket 1922-től kezdve már a megépülő kadarkúti sportpályán tarthattak. Kadarkúton szokatlanul nagymértékű aktivitás volt jellemző az egyesületalakítás területén. A lendületes fejlődés a szociális irányultságon kívül a kultúrára is hatással volt. Ez megmutatkozott a sport, a művészetpártolás – és a népművelés kérdéskörében.

Csurgón az oktatás és az egyesületek, önképző körök léte szoros együttműködést mutatott. A diákság segélyezésére alakult meg az Ifjúsági Segítőegyesület, valamint a tanulási szokások javítására a Csokonai-kör.

5.6. A földrajzi elhelyezkedés, mint fejlesztési erőforrás

Kadarkút a történeti Somogy vármegye Kaposvári járásának délnyugati részén helyezkedik el; a Kaposvár – Nagyatád – Szigetvár által határolt háromszög közepén. Fényes (1836) geográfiai szótárában olvasható: „*Magyar falu egyenes, de gödrös térségben; határa mind őszi mind tavaszi búzát terem. Legelője, erdeje bőven. Földesurai a Somssich és más nemes famíliák*”. A kadarkúti táj jellegzetes dunántúli dombvidék, a felszíne erősen tagolt, mély völgyek, meredek domboldalak uralják. Kadarkút kistájegységi besorolása mégis kettős, mert itt találkozik a Zselic főként lösszel és agyaggal borított felszíne a futóhomok borította Belső-Somoggal. Kadarkút határában a lösztalajon kívül északon erősen kötött, agyagos a talaj, a déli részen ingoványos-nedves, nyugaton homokos a terület. A termékeny talaj kiváló alapját képezte a földművelésnek, az állattartás hagyományai már a 19. század elején kialakultak. A kisváros nyugati határának egy része természetvédelmi terület; valamint 1300 méteren meleg víz található a település központjában. Kadarkút alapvetően agrárközség volt az elmúlt másfél évszázadban, azonban a pozitív helyi adottságot a vezetőség nem tudta vagy nem akarta kamatoztatni.

29. ábra: Kadarkút elhelyezkedése

Forrás: saját szerkesztés.

Kadarkút a Szigetvár-Kaposvár útvonalon feküdt. A közút folyamatos kiépítése mellett Kadarkútnak már távírodája és körjegyzősége is alakult a 19. század közepére. A hatékony és gyors információáramlás alapjait fektetve le ezzel. A következő lépcsőfok, a vasút vonal eszméje 1905-ben látszott megvalósulni, mikor is a kereskedelmi miniszter 11086/93. számú rendeletével előmunkálati engedélyt adott ki gr. Széchényi Ferenc és Márffy Emil részére. Kadarkút a Barcs-Kaposvár helyi érdekű vasút vonal egyik állomása lett. Kisvasutat is létesítettek a községben, melyen a gőzmalmokat (körmendpusztai és Nagy Ákos tulajdonossal bejegyzett malom) kötötték össze az állomáshellyel.

1866-tól már önálló postahivatal működött a községben, aminek eredményeképp a Kaposvár – Kadarkút útvonalat postaúttá, majd tíz év múlva törvényhatósági úttá nyilvánították. Szigetvár irányába másodrendű autót út épült a korábbi betyárút helyébe. Az autót utak megléte a tömegközlekedés megjelenését is lehetővé tette. 1939-ben már van saját megállója a községben belül Kadarkútnak. Ebben az évben Kaposvárral és Nagyatáddal is összekapcsolták a települést. 1966-ig kellett várni, hogy Szigetvár felé is induljanak autót buszjáratok. Az 1980-as évek teljében megszüntetett Kaposvár-Barcs vasút vonal a település nyugati irányú fejlődését megakadályozta, amelyet csak a rendszerváltás éveiben kialakuló igazgatási-oktatási, közlekedési centrum szerepkör tudott ellensúlyozni. A kisvárosok fejlődése szempontjából a vasútépítés fontos városképző tényezővé vált. A vasút megjelenése több esetben növelte a települések jelentőségét, elősegítette várossá válását, pl. Kadarkút, Szentlőrinc, Szigetvár, Balaton-parti települések. A Balaton déli partján fekvő kisvárosok a Déli Vasút vonalán helyezkedtek el, kedvező pozíciót birtookolva; hiszen a polgári élet egyik elemévé vált 1895-től kezdődően a fürdőkultúra, amely a térség kisvárosainak fejlődését elősegítette. A déli megyékben a főbb vonalak gyorsabban kiépültek, míg a szárnyvonalak megépítése csak a századforduló után valósult meg. A Somogy megyei helyi érdekű vonalak, mint pl. Kaposvár–Fonyód, Barcs–Kaposvár, Kaposvár–Siófok egy-egy település csomóponti szerepét erősítette, illetve egyéb – esetenként közigazgatási – funkciók megtelepedését segítette elő (Erdősi, 1982).

A jelenkori állapotokat vizsgálta Tiner (2007) a megközelíthetőség szempontjából. A kisvárosok közel 60%-a főút mellett fekszik, ami azt mutatja számunkra, hogy rendkívül magas a megyeszékhelyektől, nagyobb városoktól távol eső kisvárosok aránya. Dél-Dunántúlon a városok több mint negyede főút nélküli (29. ábra); átlagosan 15 km-re helyezkednek el a legközelebbi főúttól. Ez az elszigetelt állapot számos társadalmi, gazdasági hátrányt generált; a városok versenyében ezek a kisvárosok elérhetőség szempontjából a

legkedvezőtlenebb kategóriába esnek, mint pl. Kadarkút, Csurgó, Sellye, Gyöng, Nagymányok.

5.7. A rendszerváltás utáni időszak

A településállomány, ezen belül a kis- és középvárosok rendszerváltás utáni főbb fordulópontjairól számos tanulmány, könyv, disszertáció született (Szirmai, 2009; Horváth-Rechnitzer, 2000; Pirisi, 2008, Molnár, 2007, Petrás 2009, Szepesi 2008 stb.). Az 1990 utáni folyamatokból két általam jelentős tételnek számító elemet emelek ki, az önkormányzati törvényhez kapcsolódóan: a kistérségi szerveződést és a közszolgáltatások ellátásának megszervezését, amely két szorosan összefüggő tényező, és a köztük lévő kapcsolat leírása még hiánypótlónak számít a kisvárosok tanulmányozása során.

5.7.1. Kistérségi szerveződés – a közigazgatási változások hatásai

A magyar területfejlesztés rendszere, kialakulása szakirodalmi tekintetben bőségek keverttel áll az érdeklődők rendelkezésére. A területi szint alsó elemével, az irányítási rendszer egy részével, a kistérségek, és ezen belül is a kisvárosok térségközponti szerepével foglalkozók köre is széles irodalmat ölel fel (Pálné, 2003; Kovács, 2004; Pap, 2004; Bácskai, 2002, 2006; Gyáni, 2006).

Az 1990-es évben az önkormányzati rendszer átalakulásakor az önkormányzatiság fogalmának félreértelmezése során egy elaprózódott, összefogásra nem képes rendszer jött létre. A rendszerváltás Kadarkút életében jelentős átalakulást indított el. A térségi központi szerepkör megtartása érdekében a körjegyzőség és a postai szolgáltatások fenntartása folytatólagosan működött. Az aktív keresők száma lecsökkent, és a munkanélküliségi ráta megugrott (26. táblázat). A foglalkoztatási kérdés megoldása a község fejlesztési stratégiájában kiemelt feladatként jelentkezett; 2010-ben (amikor a lakosság több mint egytizede munkanélküli volt) kiemelt feladatként szerepelt az álláskereső beiskolázása és részmunkaidős foglalkoztatása a településen.

26. táblázat: Kadarkúton nyilvántartott álláskeresők száma éves átlagban, 1995-2019*

Évek	Álláskeresők száma	Álláskeresők aránya
1995	96	3.39%
1996	163	5.82%
1999	134	4.87%
2000	134	4.91%
2004	164	6.07%
2005	188	7.23%
2009	305	11.73%
2010	319	12.15%
2016	157	6.45%
2018	164	6.58%
2019*	188	7.65%

**2019: első hat hónap átlagát figyelembe véve*

Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatbázisa alapján

A tartós munkanélkülieket igyekeztek közmunkaprogramokban foglalkoztatni. Kadarkúton a mezőgazdasági tradíciók ellenére 2000-re a legnagyobb foglalkoztatóként a szolgáltató ágazatok jelennek meg; ugyanakkor a megye többi városához képest Kadarkúton nagyobb arányban dolgoztak a mezőgazdaságban. 2005-ben 300 őstermelő gazdálkodott a községben, valamint 28 regisztrált termelő foglalkozott mezőgazdasági termeléssel. A Termelőszövetkezet megszűnése után nagyüzemi mezőgazdasági termelést a jogutód Kadarkúti Trend Rt. folytatta. A Termelőszövetkezet utódja átvette a melléküzemágakat is, melyek a gazdálkodásban segítségére váltak. A rendszerváltás után a környező települések közül Kadarkút vált a legnagyobb foglalkoztatóvá ipari, szolgáltatási és bürokráciai szempontból; körjegyzőséget, postát és ÁFÉSZ boltokat is működtetett.

Magyarország történelmét tekintve térszerkezeti besorolása stabilnak mondható. A legalsó szint, a járások szintere volt a területi igazgatási rendszer alapja (Bácskai, 2002). 2002-től jelent meg a kistérségi hatósági feladatellátás gondolatköre. A történelmi előzményeket tekintve: elsőként szerepel a járások rendszere, de a kistérségi rendszer csupán részben hasonlít rá, mivel az igazságszolgáltatás és a hatósági tevékenység illetékességi köreit nem határozzák meg a kistérségek lehatárolása során. Azonos viszont abból a szempontból, hogy a kistérségek együttese lefedi az ország területét, illetve határai illeszkednek a nagyobb közigazgatási egységekhez (nincs olyan kistérség, mely két régióhoz tartozna). Az így kialakított rendszernek meghatározott térségi funkciók ellátását kell megoldania (Pálné, 2003). 1994-ben került bevezetésre a kistérségi struktúra, 138 területi

egység került ez évben lehatárolásra. A kezdetekben kialakított kistérségi lehatárolás elsősorban statisztikai adatgyűjtési szempontokat tartott szem előtt. A statisztikai szempontokon kívül jelentős szerepet kapott az egyes települések, településcsoportok támogatás iránti igénye is, melyek az Európai Unióhoz való csatlakozás reményében felerősödtek. 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről már stabil jogi háttérrel biztosított e kezdődő területi szintnek. A lehatárolás során figyelembe vették az EU prioritásait, valamint a NUTS - rendszer elveit. A jogi szabályozás következtében 1997-ben már 150 kistérség létezett hazánkban. A 2003-as kistérségi besorolás 168 kistérséget nevesít; 2008-ban 174-re nőtt a kistérségek száma; mely lehatárolás során fontosnak tartották, hogy ez a struktúra az egymásra utalt települések területi egységét testesíti meg (Kovács, 2004). A rendszer ezért hasonlóan a centrum-periféria elvhez fog működni a kijelölt egységek között. A településközi kapcsolatrendszereket vizsgálták, és úgy próbálták kialakítani az új szerkezetet, amely lefedi a valós térségi szerveződést. A kistérség, mint közigazgatási egység meghatározott térségi funkciók ellátására szerveződött.

27. táblázat: A kistérségi besorolás változása 2002-2003 között

Megye név	Kistérség (db)	Új kistérség (db)	Kistérség váltás (településszám)	Település összesen
Baranya	9	1	39	301
Békés	8	2	19	75
Borsod-Abaúj-Zemplén	15	4	63	357
Fejér	10	3	30	108
Hajdú-Bihar	9	2	22	82
Heves	7	1	19	119
Somogy	10	1	14	245
...	...	...	...	...
Összesen:	168	18	294	3145

Forrás: KSH – A területfejlesztési kistérségek fontosabb adatai, Bp. 2004

A 27. táblázat tanulmányozása során Borsod-Abaúj-Zemplén megye volt az, amelyik esetében a kistérségeket tovább szabdalják, itt beszélhetünk a legtöbb érintett településről. 2009-es adatokat is figyelembe véve Somogy megye kerül a második helyre, megelőzve Baranya megyét, hiszen több kistérségi átalakulás/kiválás tapasztalható (30. ábra).

A kistérség fogalma szerint (az 1996. évi 21. tv által): „a kistérség a települések között létező funkcionális kapcsolatrendszerek összessége alapján behatárolható területi egység ... egymással intenzív kapcsolatban lévő, önszerveződő, egymással határos települések összessége.” A törvényi szabályozásban hangsúlyozzák a települések közötti segítségnyújtás fontosságát, hiszen az elaprózott struktúrát ezáltal lehetőség lenne centralizálni.

Viszont a decentralizáció lehetőségével is élnek, amikor a kistérségek döntéshozó testületeket alakíthatnak, és saját pénzügyi források felett rendelkezhetnek. Megállapítható, hogy az együttműködések szükségesek voltak, és elsősorban fejlesztéspolitikai feladatot láttak el, miszerint biztosították a térségi léptéket, az ezen a szinten megvalósuló tervezést. A helyi szint értékeinek és érdekeinek összefogása és képviselője lett a kistérség. Az EU alapelveit beépítve (szubszidiaritás, partnerség, stb.) törekedtek kitűzött céljaik elérésére.

A kistérségi besorolási rendszer előnyeiként említhetjük azt, hogy

- egy település közigazgatási területe egy kistérségbe tartozik,
- a közigazgatási funkciókat ellátó szervek dekoncentráltak,
- a közigazgatási funkciót ellátó okmányirodák száma megközelítőleg megegyezik a kistérségek számával, ezért indokolt lenne ezen funkció kistérségi szintre helyezése,
- az egyes feladatok ellátására többcélú kistérségi társulások alakultak minden kistérségben (Kovács, 2004).

A kistérségi szerveződésre szükség van, hogy a helyi fejlesztéseket meg tudják valósítani, illetve hogy a területfejlesztési munka folytonossága biztosítva legyen.

A kistérség törvényi fogalma szerint: a kistérség centruma legtöbb esetben város, de kivételes esetben nagyközség is betöltheti ezt a szerepet. A kistérség települések között kapcsolatrendszert vizsgálva: Csátori (1995) megfogalmazása szerint: *„a kistérség olyan területi egység, amelyet a falu-falu, vagy a falu-város közötti, elsősorban a lakosság mindennapi szükségleteit kielégítő térkapcsolatok határoznak meg.”* A megfogalmazás utal a homogenitásra, az identitás jelentőségére. G. Fekete Éva szerint a két legfontosabb tényező egy kistérség esetében az önkéntesség és a horizontalitás. A kistérség fogalmát ezek szerint több nézőpontból is meg lehet közelíteni, mind funkcióját, mind statisztikai behatárolását tekintve.

A kisvárosok helyét, amikor megpróbáltam meghatározni a kistérségek rendszerében, igen összetett feladatra vállalkoztam. A kisvárosok, főként azok, melyek népessége nem haladja meg a 10.000 főt, ezek az újonnan kialakult kisvárosok nemcsak a kistérségi rendszerbe, hanem a városhálózatba való beilleszkedésük is kérdésként merült fel több szerző esetében is (Beluszky–Győri, 2006; Pirisi–Trócsányi, 2007). Beluszky (1999; Beluszky–Győri 2006, 2008) kutatásai rávilágítanak arra, hogy a Dunántúlon jól körülhatárolható vonzáskörzettel rendelkező városhálózat alakult ki. A kistérségek a térségi önszerveződés

legfontosabb egységévé váltak az évek folyamán. A 16. táblázat megmutatta Magyarországon településeit népességszám szerinti bontásban. A nagyközségek, illetve városok 2000-10.000 fő között alkotja azt a bázist, amelyet kisvárosi hálózatnak tekintek.

A kistérségi közigazgatási rendszer célja, hogy a települések számára egységes és emelt színvonalú alapellátást biztosítson. A kistérségek lehatárolása során egy kistérségbe több városi jogállású település is tartozott, ezért kevés olyan körzet alakulhatott ki, ahol nagyközség vált a centrumtelepüléssé. Fontos, hogy a funkciómegosztások során a valós települések közötti vonzásokat, illetve a térségi szerepköröket vegyék figyelembe. A társközpontúság kérdése az ország keleti felén elfogadottabb, a Dunántúlon esetében csupán minden ötödik kistérségnél fordul elő ez az eset (Kovács, 2004). A térségben több olyan városi ranggal rendelkező település tölt be térségközponti szerepkört, melyek tényleges városi funkciókkal nem rendelkeznek. Ezek főként a 3000 fő alatti kisvárosok; Dél-Dunántúlon 7 kisváros rendelkezik ugyan városi ranggal, de sem külső megjelenése, sem intézményrendszere nem nőtt fel ehhez a feladathoz. A döntés során nemcsak gazdasági, társadalmi tényezők játszottak szerepet, hanem ideológiai-politikai kérdések is. A városok településhálózati szerepüknek megfelelően rendelkezniük kell a következő intézményekkel (Szigeti, 2002): bíróság, ügyészség, rendőrkapitányság, földhivatal, kórház, stb. Városi intézményként szerepel a statisztikai adattáblákon (Juhászné Hantos, 2001): a gépjárműszaküzlet, szálloda, panzió, gimnázium, szakközépiskola, közép vállalat, mentőállomás, okmányiroda. A pénzintézetek szerepét nem emelik ki külön, mert a vizsgált kisvárosokban döntő többséggel szerepel egy bankfiók vagy takarékszövetkezeti kirendeltség. Az intézményesültséget és a fejlettségi szintet ezen városok esetében külön lehet kezelni. Az intézményekkel való ellátottságra jellemző, hogy mára a négy fő intézmény sem található meg, nem épül ki okmányiroda. Az intézményesültség tekintetében megfigyelhető a specializálódás: egyes területek az idegenforgalmat, a kereskedelmi ellátást részesítik előnyben, és ehhez kapcsolódóan építik ki a szolgáltatási szférát (a rendőrséget, éttermeket, stb.) pl. a Balaton-parti kisvárosok. Némely kisváros az oktatási funkcióját helyezi előtérbe, várossá nyilvánítási kérelmének is ez lesz a hangsúlyos pontja. Kadarkút esetében a várossá válás fő indokaként szerepel a humán-infrastruktúra fejlesztése, a humán tőkébe való befektetés. A város fizikai megjelenésének, a közcsatorna kiépítettségének a hiánya ellenére a település elnyerte a városi rangot.

A régióban található kisvárosok jelentős része lehetőséget látott a városi rangban, melyben köztereket újíthat fel, városházát építhet, esetlegesen iskolát rekonstruálhat. De bár

minden esetben történt ígéret munkahely-teremtésre, az esetek többségében ez nem valósult meg. A funkciók hiánya is megfigyelhető, nem található könyvesbolt, esetenként középiskola, munkaügyi kirendeltség, közjegyző vagy biztosító intézet. A kisvárosok elérhetőségi adatai is romlanak.

A városok a közigazgatásban mindig, mint integrációs pont működtek. Egy körzet – jelen esetben kistérség – ellátását kellett a városnak felvállalni. Nem egyszerűen státuszt jelentett ez, hanem mind inkább funkciót. A társcentrummal rendelkező kistérségekben gyakorta találkozunk a hatáskörök differenciálásával, amely együtt járt az intézményekhez való ragaszkodással, nem hatékony költségmegosztással.

A kisvárosok, mint kistérség központok komplex funkcióval voltak felruházva. Három fő működési elv köré csoportosították a szisztéma kialakítását: önkormányzati/ közszolgálati funkció, területfejlesztési funkció, államigazgatási funkció (Pálné, 2003).

A kistérség (mai járási) rendszeren belüli vizsgálatot elsősorban a várossá válás anyagi előnyeinek áttekintése miatt láttam szükségesnek. A várossá válás során nem csak a bejárat út, hanem a városi ranggal járó lehetőségek is fontos szempontot, gazdasági előnyt jelenthetnek (Trócsányi – Pirisi – Malatyinszki, 2007).

Egy Somogy megyei kistérség viszonylatában (Kadarkút-Nagybajomi kistérség) e funkciók megosztottan találhatók meg a központ, Kadarkút és a társközpont Nagybajom esetében. A kistérséget átfogóan kezelendő feladatok ellátására társulás szerveződött: Kadarkút-Nagybajomi Többcélú Kistérségi Társulás. A kistérségi társulás feladatellátásában előtérbe helyezte a területfejlesztést, az alapfokú közigazgatási intézmény fenntartását, a pedagógiai szakszolgálat ellátását, az egészségügyi alapellátás biztosítását, és szervezését; valamint a belső ellenőrzési feladatok közös ellátását. A kistérség a leghátrányosabb helyzetű besorolásba került, mind infrastrukturális- mind gazdasági helyzetének megítélése szempontjából (Gazdasági Program, 2009).

A komplex programmal segített LHH kistérségek pályázati forrásai kapcsán az alábbi szempontokat helyezték előtérbe a térség felzárkóztatása érdekében:

- oktatási hálózat fejlesztés, oktatási intézmények korszerűsítése,
- szennyvízhálózat kiépítés, fejlesztés (területfejlesztési funkció keretén belül),
- települési bel- és külterületi vízrendezés, úthálózat fejlesztés,
- turizmusfejlesztés, turizmussal kapcsolatos beruházások (civil szervezetekkel együttműködve).

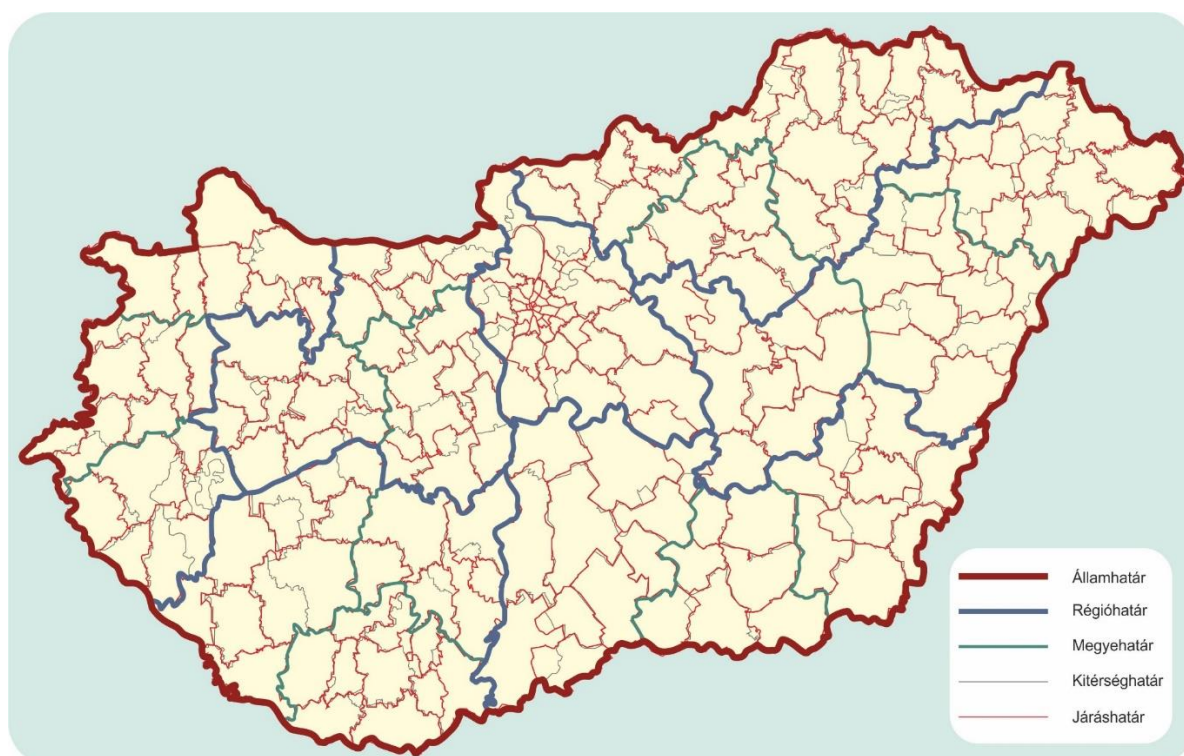
28. táblázat: A Nemzeti Fejlesztési Terv keretében elnyert pályázatok eloszlása, 2004-2006

Operatív Program megnevezése	Pályázatok száma (db)	Összeg (Ft)
AVOP	23	31.3679.102
GVOP	7	526.440.328
HEFOP	5	87.898.011
ROP	2	437.179.347
Összesen	37	1.365.196.788

Forrás: Kadarkút-Nagybajomi Kistérség Közoktatási Fejlesztési Terv, 2009 jegyzék a sikeres pályázatokról

Jelentős összegeket sikerült a kistérségnek lehívnia 2008-tól kezdődően; csaknem dupláját annak az összegnek, amely a 2004-2006 közötti időszakban megfigyelhető volt. 2008. január elsejével vált ki ez a kistérség a Kaposvári kistérségből. A kistérség létrehozása mindenképpen indokolt volt, mert korábban Kaposvár mérete és viszonylagos fejlettsége a kistérségi mutatókban elfedte a nyugat-zselici települések valódi problémáit. A kistérséget alapvetően két részre lehet osztani. A 61.sz. főútvonal mellett lévő nagyobb települések gazdaságilag erősebbek, fejlettebbek, mint a kistérség egyéb területein fekvő kisebb falvak. A fejlesztési elképzelések során figyelembe kellett venni, hogy a két rész közötti különbség lehetőség szerint ne növekedjen. A kistérség a járási rendszer bevezetésével 2013-tól ismét visszakerült, a Kaposvári járás részévé vált, elvesztve közigazgatási funkcióinak jelentős részét (30-31. ábra). A járási rendszer bevezetése a területi közigazgatás és az önkormányzati igazgatás átalakításának eredménye. A többlépcsős folyamat pozitívuma: az adósságkonszolidáció minden 5000 főnél nem népesebb településre vonatkozóan. 1700 települési önkormányzat és 10 többcélú kistérségi társulás adósságát vállalta át 100%-ban az állam. A dél-dunántúli kisvárosok közül pl. Nagybajom, Igal, Kadarkút városáét. Az 5000 főnél népesebb települések esetében az adósságátvállalás az egy főre eső adóbevételektől függött (Papp, 2013). A következő lépés a körjegyzőségek helyett Közös Önkormányzati Hivatalok működésének megszervezése; a kisvárosok közül több alkot ön maga egy közös hivatalt, a környező kisebb települések – hasonló lakosságsszámmal szintén egy közös hivatalt. Somogy megyében Kadarkút Kisasszonddal közösen alapított Közös Önkormányzati Hivatalt; a környező települések: Hencse, Hedrehely, Visnye, Kőkút, Mike – Mikei Közös Önkormányzati Hivatal néven egyesült.

30. ábra: Magyarország kistérségi és járáshatár besorolás változásai, 2015

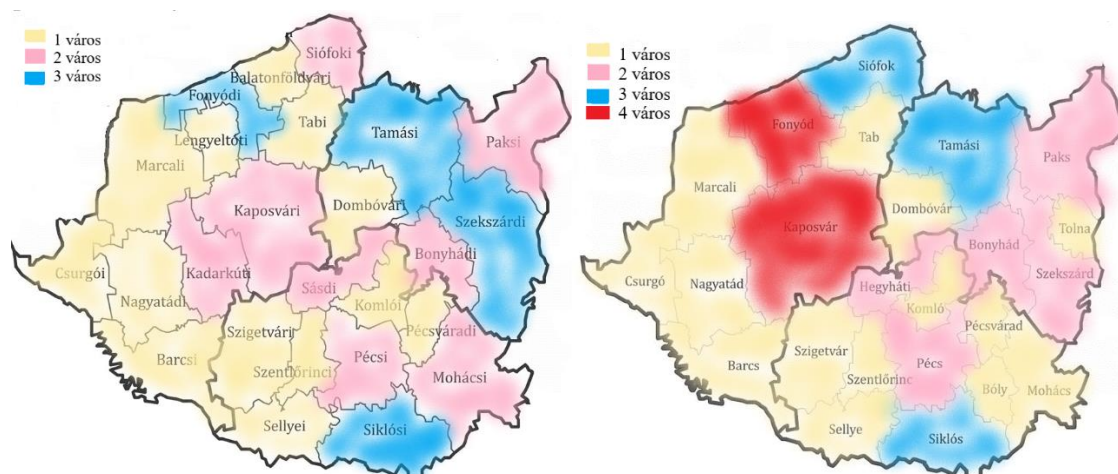

Forrás: saját szerkesztés a 311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet és 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet alapján

A járási rendszer kialakításának a történelmi tényezők figyelembevétele mellett a közelség is fontos tényező volt: a járásszékhely város távolsága a járás legtávolabbi településétől nem eshetett 30 km távolságra. A törvény a járások és központjaik kijelölésével egyidejűleg létrehozta a járásszékhely város fogalmát. A jelenlegi városállományunk több mint fele (328-ból 175) funkcionál járásszékhelyként. A továbbiakban azért fontos számkra ez a tény, mivel az új törvény intézményesítette a járásszékhely városi jogállást, ezzel szemben a közszolgáltatás ellátási kötelezettség tekintetében nem tesz különbséget város és járásszékhely város között. A kistérségi és járási rendszer összevetése során érdekes tényező az egyes közigazgatási egységek várossal való ellátottságának vizsgálata is. A járások kialakításával Dél-Dunántúlon két olyan járás is létrejött, amelyek 4 várossal rendelkeznek, a Kaposvári és a Fonyódi járás. A kisebb lélekszámú városok közigazgatási funkciói illetéknéppen mindinkább csorbulnak, a központi település – a járásszékhely város – ezentúl a legnagyobb népességű város az adott járáson belül. Tolna megyében a Tolnai járás kialakítása ellentétes tendenciát képvisel a Somogy megyei összevonásokhoz képest. Így a régióban Bóly és Tolna járásszékhely város, de nem kistérségi központ. Somogy megyében három város, amely kistérségi központ volt, nem lett járásszékhely város

(Kadarkút, Lengyeltóti és Balatonföldvár) (218/2012 kormányrendelet). Baranya megyében tapasztalt változások minimálisnak tekinthetők.

31. ábra: A városok számának változása a kistérségi és a járási rendszerben

Forrás: saját szerkesztés

A várossá válás legfőbb indokai Kadarkúton Tólasné Pandur Rózsa¹⁰ szerint: magasabb állami normatív támogatás (adósságkonszolidáció), térségi vezető szerephez kapcsolódó feladat-ellátási kötelezettség és munkahelyteremtés járna; jobb infrastruktúra, amelyhez több pályázati lehetőség kapcsolódna. Mindezek megvalósulása mellett Nagybajom dominanciája 2013-tól számottevő, önkormányzati feladatokat is ellát a település, népessége növekszik, oktatási színvonala javul, a városban számos szolgáltató telepedik meg. Kadarkúton 2019 májusában megszűnt a városközpontban az éttermi szolgáltatás, amely egyben az iskolai tankonyha és tanműhely is volt. A Művelődési ház igyekszik összefogni a közösséget, de ez kimerül a városnap, közösségek napja, kisebbségi napok, gyermeknap stb. rendezvények szervezésében, amelyek nem képesek ténylegesen összekovácsolni a településen élőket. Kadarkút egy hátrányos helyzetű térségben található hátrányos helyzetű kisváros – új gazdaságfejlesztési alternatívák szükségesek amennyiben a fejlődés, de még akkor is, ha a városi cím fenntartása a cél.

¹⁰ Tólasné Pandur Rózsa iskolaigazgató volt Kadarkúton 2008-ig; az önkormányzati képviselőtestület tagja, a szociális bizottság elnöke volt.

5.7.2. Közzolgáltatás-szervezés a kisvárosokban

A területi közigazgatásban állandó igényként jelentkezik az ideális szervezeti és térbeli méretek megtalálása, a méret- és költséghatékonyság a kormányzás, önkormányzás valamennyi területén. Az egyik legfontosabb feladata a kormánynak a lakosság felé a közzolgáltatásokkal való ellátottság biztosítása. Az új önkormányzati törvényben (2011. évi CLXXXIX. törvény) olvasható változtatások a helyi szint szerepével, az ellátandó feladatok változó megítélésével foglalkoznak. A kisvárosok számára fontos változás, a régi és az új szabályozás között, hogy a kötelező és szabadon vállalható feladatok lehatárolása között különbség mutatkozik. Az 1990. évi Önkormányzati törvény tételesen nevesíti a feladatokat; az új szabályozás szempontokat állapít meg: *„A községi önkormányzat köteles ellátni mindazokat a törvényben meghatározott feladatokat, amelyek a helyi lakosság alapvető létfeltételeit, az ehhez szükséges közzolgáltatások közvetlen igénybevételének lehetőségeit biztosítják.”* (20. § (1) bekezdés). Az új szabályozás az önkormányzatok számára egy olyan felsorolást tartalmaz, amely a helyi – esetenként megváltozott – igények kielégítésének biztosítását szolgálja (pl. kistermelők, őstermelők értékesítési lehetőségeinek biztosítása, termelői piac szabályozása). A centralizáció egyik figyelemre méltó elemeként az alapfokú oktatás kikerült a kötelezően ellátandó feladatok közül.

A többcélú kistérségi társulások megszűnése (kiegészítő finanszírozás hiánya) miatt eltűnt az a jogilag intézményesített forma, amely a társulásokra vonatkozó kötelező feladatellátást volt hivatott biztosítani. Az optimális területi szinten történő ellátást 2013 után a kisvárosok eltérően oldották meg. A kistérségek egy része mikroközpontokra bomlott, ahol eltérő mennyiségű és minőségű közzolgáltatásokat nyújtanak. A 21. § (1) bekezdése értelmében *„A járásszékhely városi, valamint a városi önkormányzat - törvényben meghatározottak szerint - olyan közzolgáltatásokat lát el, melyeket saját területén és vonzáskörzetében, vagy a járás egész területén gazdaságosan, hatékonyan és a szakmai szabályok előírásainak megfelelően képes biztosítani.”*

A szociális és gyermekvédelmi feladatok esetében a szakmai színvonal biztosítása nem megfelelő – magasabb területi lépték lenne erre ideális. Tipikus, főként a somogyi kisvárosok esetében, hogy a polgármesterek és a képviselő testület jó/rossz-szomszédi viszonyai határozzák meg a közzolgáltatások ellátásának minőségét (Pálné Kovács és tsai, 2012). A humán közzolgáltatások minőségére vonatkozóan nem a települések jogállása, hanem a lakosságszám a döntő tényező. A tízezer főt meghaladó városok esetében már

korszerű Integrált Községi Tér vagy Integrált Községi és Szolgáltató Tér áll rendelkezésre; az ötezer főnél kisebb városokban ellenben Kultúrházak vagy Művelődési Házak biztosítják a szolgáltatást. Önként vállalt közszolgáltatások, amik növelik a komfortfokozatot és az életminőséget a kisvárosokban: strand/termálfürdő, helyi televízió adás, helyi újság. Megfigyelhető, hogy a sajtóorgánumok a várossá válás éve előtt indulnak és jellemzően 2-4 évig működnek, majd érdeklődés és/vagy kapacitáshiány miatt megszűnnek. A közszolgáltatások terjedelmére vonatkozóan létezik egy minimális kör, amely minden kisvárosban megtalálható (egészségügyi alapellátás, szociális és gyermekjólét, óvodák fenntartása, közművelődési szolgáltatások); ezen kívül a leggyakoribb többletszolgáltatások az általános iskolák működtetői feladatainak ellátása, bölcsőde és idősok bentlakásos otthonának működtetése, helyi média.

A Dunántúli kisvárosok többsége lehetőséget látott a városi rangban, lehetőséget, melyben köztérket esetlegesen iskolát újíthat fel, városházát építhet. De bár minden esetben történt ígéret munkahely-teremtésre, az esetek többségében ez nem valósult meg. A funkcióhiányos kisvárosok a jellemzőek: nem található könyvesbolt, középiskola, munkaügyi kirendeltség, közjegyző vagy biztosító intézet. A fejlettségi mutatók szempontjából vizsgálják az átlagos lakásnagyságot, a diplomások arányát, a foglalkoztatási rátát, a közcatornába kapcsolt lakások arányát, a személyi jövedelemadó egy főre eső értékét, a középiskolai tanulók és a szakrendelőben töltött idő arányát (Juhász né 2001).

A kisvárosok gazdasági fejlődésében több esetben látható példa a múltban kialakult, a mára is adaptálható fejlődési technikák elsajátítására. Csurgó: biodízel program és Bóly: meleg vizes fűtési program, pár példa a helyi erőforrásokra épülő gazdaságra. A kisvárosok – főként a régió déli részén elhelyezkedők – várossá nyilvánításuk után megtorpanni látszott az induló összefogások hálózata.

A közszolgáltatások működtetésére a kisvárosi önkormányzatok nem alakítottak ki olyan belső struktúrát, amely bemutatható lenne, mint e településkör innovatív rendszere. A legtöbb városban úgy vélik, hogy létezik olyan módszerük, amely biztosítja a városukhoz illeszkedő közszolgáltatások modernizációját, folyamatos megújulását. Egyes esetekben ez a polgármester személyéhez köthető (pl. Bóly és Nagybjom), pár esetben egy újfajta szervezet kialakításával valósítanak meg a helyi értékekre épülő újítást: Balaton-parti kisvárosok a turisztikai desztináció menedzsmenten keresztül.

Egyre fontosabbá válik a lakossági elégedettség szondázása; amely a következő dimenziókra terjedhet ki: elérhetőség, kiszámíthatóság, rendeltetésszerűség, empátia, szakszerűség, törvényesség, igazságosság, egyszerűség, komfortosság, gyorsaság, hatékonyság,

időszerűség, segítőkészség, pénzkímélet, digitalizáltság (az 6.1. fejezetben bemutatásra kerülő kérdőívemben ezeket a szempontokat is figyelembe vettem).

5.7.3. A dél-dunántúli kisvárosok a fejlesztési tervek tükrében

Az alfejezetben a céloom ismertetni a településfejlesztéssel kapcsolatos tervezési dokumentumokat, kiemelten kezelve a városfejlesztési stratégiák helyét és szerepét. A fejlesztési célok ismertetése mellett a dél-dunántúli régió stratégiájában, megyei területfejlesztési koncepciókban is megtalálhatóak a kisvárosok feladatai, gazdasági koncepciói, amelyeket a 2007-2013-as és a 2014-2020-as programozási időszakra vonatkozóan mutatom be.

A település-fejlesztési, település-hálózat fejlesztési folyamat számos, egymásra épülő tervezési szintből áll, amely egy főként hosszabb távon megvalósítani kívánt célrendszert fogalmaz meg. Az 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről az elsők között rendelkezett a területfejlesztés és területrendezés alapvető feladatairól, szabályairól; intézményrendszerének kialakításáról. A törvény lehatárolja a területfejlesztés és területrendezés céljait és feladatait, meghatározza a tevékenységek pénzügyi eszközeit is. Ez a törvény számos ponton beépül a magyar jogba, közel 250 rendelet, határozat hivatkozza cikkelyeit. A településhálózat-fejlesztés szempontjából a következő nagyobb állomás a 2005. évi Országgyűlési Határozat az Országos Területfejlesztési Koncepcióról. Ez a határozat már figyelembe veszi az Európai Unió előírásait is, így az Európai Unió jogokkal való harmonizáció is megfigyelhető benne pl. a határozat mellékletének I. fejezet alapelvei tekintetében. Az Országos Területfejlesztési Koncepcióban meghatározásra kerül az ország területei jövőképe, melyben a város és térsége viszonyának egy új, intenzív, integrálódó szerepkört vetítettek elő. A kisebb városok fejlődésében is el kívánják érni, hogy kialakuljon egy minőségileg megújult falu-város kapcsolat, ahol elmélyülhet a funkciómegosztás, és a központ-települések elérhetősége magas színvonalon lenne megoldott. Kiemelt célként fogalmazódik meg még a „*policentrikus, együttműködő városhálózat megteremtése, amely képes hatékonyan felfűzni az ország térségeit*” (OTK, 2005. melléklet I. fej.). Az OTK 2013-ig megvalósítandó céljai között szerepelt a városhálózati kapcsolatrendszer fejlesztése. Az elsősorban regionális fejlesztési pólusok előtérbe helyezése mellett a koncepció kiemeli a fenntarthatóságot is, amely jegyében a kul-

turális, illetve közlekedési csomópont szerepkörű városok fejlesztését is tervezték megvalósítani. A központok – alközpontok közötti kapcsolatok esetében az elérhetőség biztosítására helyezték a hangsúlyt. Az OTK a régiók fejlesztési céljai című fejezetben a Dél-Dunántúli régió jövőképét a következőképpen fogalmazza meg (VI. 2. fejezet):

„A Dél-Dunántúli Régió célja olyan kulturális, környezet- és természetvédelmi értékeket szem előtt tartó, oktatási, tudományos és kutatási központokon alapuló fejlődés, mely integrálja a Régió leszakadó térségeit, kiegyensúlyozott településszerkezetre épít.” A régió jövőképében külön kiemelik a megyeszékhelyek, valamint a Balaton-part szerepét, a vidékies térségek lehetőségeit, de a városhálózat alsó elemeire (kisvárosokra) nem történik utalás.

A 2012. évi (314/2012. XI. 8.) kormányrendelet a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint az egyes településrendezési sajátos jogintézményekről már nemcsak általánosnak tekinthető utalásokkal él a városfejlesztésre vonatkozóan, hanem az integrált településfejlesztési stratégia egyik elemének tekinti az integrált városfejlesztési stratégiát, melynek elkészítését a városok esetében népességszám-korlátokhoz kötik. A rendelet melléklete tartalmazza a részletes tartalmi követelményeket, amely által a középtávú stratégia egy-egy város (település) esetében elkészíthető. A törvényi rendelkezéseken felül érdemes még a megyei területfejlesztési, gazdaságfejlesztési koncepciókat is megvizsgálni abból a szempontból, hogy a városhálózat – településhálózat szerepét miként képzelik (képzelték) el a megyei stratégia megfogalmazása során.

A megyei területfejlesztési koncepciókban csekély szerepet játszanak a kisvárosok. Azon kisvárosokról ír részletesebben a koncepció, amelyek valamely speciális funkcióval bírnak, illetve nagy turisztikai vonzerőt képviselnek. Emiatt fejlesztési lehetőségeik és gazdasági hasznosíthatóságuk megfelelő értéket képviselne a megye és a régió számára is. Többségében funkció nélküli, átlagos gazdasági színvonallal rendelkező kisvárosokról beszélhetünk a régióban, amely nem kerülnek említésre a megyei tervekben.

Miért történhet ez meg? A válasz elsősorban a megyék településszerkezeti problémáira vezethető vissza, valamint a megyeszékhelyek dominanciájára; társadalmi, gazdasági és kulturális értelemben is. Baranya megye településszerkezetére a városhálózat fejletlensége, az 500 fő alatti lakosságú falvak túlsúlya jellemző. A megye tizennégy városa közül Pécs, Mohács és Komló népessége haladja meg a 20.000 főt. Habár Mohács népessége folyamatosan csökken, országos viszonylatban, funkciói tekintetében nem tartozik az általam vizsgált alacsony népességű és funkciójú kisvárosi kategóriába. A kisvárosok közül

központi–közigazgatási funkciói, történelmi szerepe miatt kiemelkedik – az előbb említettek felül – Szigetvár, Szentlőrinc, Siklós és Kozármisleny. Somogy megyében 16 város található, mégis funkcionális értelemben a megyét városhiányos térségként tartják számon. A megye városhálózatának döntő többsége a Balatoni Üdülőkörzet része, kilenc város található ebben a térségben. Népszámszám szerint bontva a városokat, a megyeszékhely Kaposvár középvárosnak tekinthető, a megyei népesség egyötödének lakhelye. Siófok népessége meghaladja a 20.000 főt, Nagyatád, Barcs és Marcali népessége meghaladja a 10.000 főt, további három város népessége 5.000-10.000 fő közötti, és a megyében kilenc város népessége nem éri el az 5000 főt. Somogy megye abban a kivételes helyzetben van, hogy az ország legritkábban lakott megyéje, viszont az egyik legmagasabb a településsűrűsége (100 km²-re 4,1 település jut). Tolna megye kevesebb számú és magasabb lakosságszámú városokkal rendelkezik, mint Somogy megye. A megyeszékhelyen kívül kiemelt szerepkörű Dombóvár és Paks, mely városok népessége meghaladja a 20.000 főt. Kiemelt történelmi jelentőségű kisvárosnak számít Tolna, Bonyhád és Dunaföldvár; lakosaik száma 10.000 feletti. Tolna megye a területfejlesztési koncepciójának fejlesztési alapelvei között szerepel a kisvárosok helyi identitástudatának erősítése, a vidékies térségek és a kisvárosok integrációja. Az együttműködési lehetőségek, kapcsolatrendszerek kiaknázása a fejlesztési koncepció egyik alappillére. A városfejlesztési stratégiákra koncentrálnak ismertető a kisvárosokra vonatkozó általánosnak tekinthető főbb elképzeléseket.

A 2007-2013 közötti támogatási időszakban kiemelt szerepet kapott az EU tagállamaiban a fenntartható városfejlesztés, valamint a vidéki területek támogatása annak érdekében, hogy növekedjen az említett területeken lévő települések versenyképessége, a foglalkoztatás javuljon, és élhetőbb, funkciójukat betöltő kisvárosok kerüljenek kialakításra.

Előfeltételként kell megemlíteni, hogy „*a fenntartható fejlődés záloga olyan integrált városfejlesztési politika kiépítése, amely a közösségi iránymutatások figyelembe vétele mellett az adott, fejlesztendő terület adottságaira is épít*” (Kézikönyv a területi kohézióról, 2009). Azaz egy olyan hosszú távú fejlesztési stratégia kidolgozása volt szükséges, amely formálásában az általános iránymutatások és a nemzetközi gyakorlati tapasztalatok adaptálása mellett kiemelt szerepet kaptak a helyi szereplők, a közigazgatási, a vállalkozói, a civil szféra szereplői és természetesen a lakosság.

„Az integrált városfejlesztési stratégia középtávú, stratégiai szemléletű, de megvalósítás orientált tervezési dokumentum, amely meghatározza a városok középtávú városfejlesztési tevékenységeit. Az IVS elsősorban tematikus szempontokat integráló, területi alapú tervezési szemlélettel készül.” (Kézikönyv a területi kohézióról, 2009)

Az IVS különböző szakpolitikai elképzeléseket ölelt fel valamint ütköztette az érintett partnerek céljait, elvárásait az önkormányzat városfejlesztésben meghatározó és döntéshozó szerepével. A megközelítésmódjából adódóan nemcsak a különböző megvalósítási lehetőségeket, hanem mindezek finanszírozási módját és fenntartási alternatíváit is összefüggéseiben tárta fel. Az integrált városfejlesztési stratégia elkészítése 2009-ig bezárólag csupán az 50.000 lakos feletti városok esetében volt kötelező (Magyary terv, 2008). 2010 januárjától kezdődően a hazai pályázati rendszer, illeszkedve az Európai Unió elvárásához, minden olyan város számára előírta a stratégia elkészítését, amely város rehabilitáció témában pályázatot nyújt/nyújtott be. Tehát városmérettől függetlenül ajánlották minden olyan városnak az elkészítését, amelyik központi forrásokra kívánt pályázni a programozási időszakban.

Az IVS fő elemei közé sorolható: a középtávú városfejlesztési célok meghatározása, a területi alapú szemlélet követése, a forrásszerkezet reális becslése, a fejlesztési elképzelések fókusza, amellyel elkerülhető a források túlzott szétforgácsolódása. A stratégiának tartalmaznia kellett ezeken felül: átlátható problémaelemzést, a fejlesztési alternatívák felsorolását, a kijelölt célokhoz való városfejlesztési, városmenedzselési feladatok hozzárendelését, az érintettek bevonására törekvő stratégiát. Mindezen adatok elemzésével, kiértékelésével a városfejlesztési stratégia biztosíthatta a település funkcióbővülését/változását, illetve a funkciók hatékonyabb ellátását egy adott területen, a gazdaság élénkülését, a szegregáció lassulását, a lakosság életkörülményeinek, életesélyeinek javulását. Ezen prominens célok sajnos vagy csak részben vagy egyáltalán nem valósultak meg.

A fejlesztési program indítását a dél-dunántúli régióban több tényező is indokolta: számos kisváros (mind a 10.000 főnyi lakossággal rendelkező, mind az ez alatti lakossággal bíró város) funkcióhiányos, nem képes megfelelő mértékben megszervezni térségét gazdasági, kulturális értelemben és megfelelő szolgáltatásokkal ellátni a vidéki településeket. A régió városainak, főleg a régióközponttól távolabb eső kisvárosoknak a népességmegtartó képessége igen gyenge (Makkai és tsai, 2017), amely többnyire annak köszönhető, hogy ezek a városok nem képesek megfelelően kielégíteni városi (közigazgatási, gazda-

sági, kulturális) funkcióikat. Ez az állapot kiemelten igaz azokra az elmaradott kistérségeknek a városaira, amelyek mikrotérségi szerepkört betöltve igyekeznek megoldani gazdasági problémáikat.

A gazdasági problémákon felül gyakori nehézséget jelent:

- a munkalehetőségek,
- közösségi élet hiánya,
- a lakónépesség elöregedése és fogyása.

A stratégiák háromnegyedében mindegyik nehézség azonosításra kerül, mint fő problémaforrás. Kijelenthető, hogy szükségesek olyan fejlesztési elképzelések, amelyek hozzájárulnak/hozzájárulhatnak a kisvárosok gazdasági, turisztikai, társadalmi, környezeti, kulturális és közösségi életének fellendítéséhez. A tervezési dokumentumok elemzése során láthatóvá vált számomra, hogy túl sok célt nevesítenek a település vezetői, a megvalósítási út viszont nincs kellő mértékben kidolgozva, nincsenek pontosan számszerűsítve a célokhoz tartozó indikátorok.

Baranya megyében öt, főként a turisztikai vonzerőre építő kisváros készítette el IVS-ét. Somogy megyében szintén öt, többségében Balaton-parti kisváros rendelkezik városfejlesztési stratégiával 2010-ben (25. táblázat). Tolna megyében két városnál találunk ilyen dokumentumot. A fennmaradó kisvárosok azonban, ha integrált stratégiával nem is, de minden esetben rendelkeznek gazdasági programmal, kulturális és/vagy közoktatási tervekkel, illetve területfejlesztési, területrendezési koncepcióval, városkép-arculati dokumentációkkal, beépítési segédletekkel. Ha mindezen meglévő koncepciókat, tervezeteiket egyesítenék a kisvárosok hivatali dolgozói, könnyen összeállíthatóvá válna egy integrált szemléletű, közép- vagy hosszú távú stratégia, amely segítené a problémák megoldását. A stratégiák elkészítését minden esetben külső megbízott végezte, a kisvárosi vezetőség segítségével. Az elemzések során arra a következtetésre jutottam, hogy két nagyobb csoport különíthető el a 2010-es IVS-ek és az azokat követő Integrált Területfejlesztési Stratégiák (ITS), gazdasági programok stb. elkészítése során: a kisvárosok közel harmada meghatározott célokkal rendelkezik, legalább két időhorizontban gondolkodva írta le elképzeléseit, a megvalósulást monitoring kíséri: Igal, Villány, Siklós, Balatonboglár, Balatonlelle, Bóly, Nagybjom, Harkány és Szentlőrinc. A másik nagyobb csoportba soroltam az általánosabb vázra felépített stratégiákkal rendelkező városokat, ahol inkább a mikrotérségi központi szerepkör megtartását nevezték meg fő célként; egy-két specifikus cél nevesítésre került, de tényleges utókövetés nem történt.

29. táblázat: A megyék IVS-sel történő ellátottsága 2010-ben

Baranya megye		Somogy megye		Tolna megye	
Bóly	-	Balatonboglár	+	Bátaszék	+
Harkány	-	Balatonföldvár	+	Dunaföldvár	-
Kozármisleny	-	Balatonlelle	-	Gyöng	-
Mágocs	+	Csurgó	-	Nagymányok	-
Pécsvárad	+	Fonyód	-	Simontornya	+
Sásd	+	Igal	+	Tamási	-
Sellye	-	Kadarkút	-		
Szentlőrinc	-	Lengyeltóti	-		
Siklós	+	Nagybajom	+		
Villány	+	Tab	-		
		Zamárdi	+		

Forrás: saját szerkesztés

Elsőként és részletesebben az általam első csoportba sorolt a turisztikai vonzerőre épülő Villány városfejlesztési koncepcióját elemzem. Villány hasonló koncepciót követ, mint a Balaton-parti városok, jövőjét a turizmus és az üdültetés megfelelő színvonalú fejlesztésében és megteremtésében látja. Emiatt a problémafa és lehetőségek felvázolása során számos hasonlóság felfedezhető. Villány a régió második legkisebb lakosú városa (csupán Igalt előzi meg), mégis nemzetközileg ismert. Közlekedési szempontból kedvezőtlen helyzetű, hiszen főutak nem haladnak át rajta, vasúti szempontból a Pécs-Mohács-Eszék vonal megállóhelye (PTE TTK SZBI, 2010).. 2010-ben úgy látta a település vezetősége, hogy három fő koncepció megvalósulása mentén 2020-ra Villány a bor városa; Villány a rendezvények városa; Villány élő és élhető város lesz. Ezen jövőképek ágazati aspektusaiként azonosították a borászatot, a turizmust, a városkép megfelelő kialakítását, a helyi munkaerő foglalkoztatásának megoldását.

A város stratégiája kidolgozottnak tekinthető, jövőképében nemcsak a kisváros, hanem közvetlen térsége gazdasági növekedésére is számít. A megjelenő együttműködési igény nem tekinthető általános karakterisztikának. A kidolgozott koncepció tartalmazott közép-távú (6 db), rövidtávú (9 db) valamint a területi célokat (17 db) is. Minden cél szorosan összefüggött a város eddigi gazdasági programjaival és területfejlesztési koncepcióival, ezek továbbfejlesztésének tekinthető. A 9. melléklet tartalmazza mindezen célokat, sárgával külön kiemelve a kulturális és művelődési akcióterületeket; zölddel a turisztikailag és borászatiilag fejlesztendő területeket, pirossal az esélyegyenlőségi programot és kék jelöli a város egészére értendő terveket, programokat.

A város elhatározásainak számszerűsítése is megtörtént, hiszen a városfejlesztési koncepcióban meghatározott célokat mérhetővé kell tenni, hogy a monitoring során a törekvések megvalósulása ellenőrizhető legyen. A turizmussal kapcsolatban a vendégéjszakák számának növelését tekintették fő feladatnak, a 21.000-es vendégéjszaka szám 20%-os növekedését tűzték ki (2008. évi adatok alapján). Az ide látogatók vonzása a turisztikai szolgáltatások minőségének növelésével valósulna meg, valamint új szolgáltatások megjelenését is tervezték. A vendégéjszakák száma tíz év alatt 17%-kal növekedett, a szállásdíj-bevételek 40,5%-kal a térségben (Turizmus.hu, 2018). A tervekben szerepelt a szálláshelyek mind minőségi, mind mennyiségi értelemben történő fejlesztést, amelyet az előző adatból kitűnik, a bevételek is igazolták. Közel 200 új szálláshelyet terveztek a 1023 szálláshely (2009. adat) mellé; amelyből Villány 10 km-es körzetében főként vendégházak építésével, pincék átalakításával meg is valósult a terv. A város harmadik koncepciójaként az élő és élhető város képe fogalmazódott meg, amely a városi lakosságra koncentrált elsősorban. Jelen lévő demográfiai probléma a régióban, illetve Villányban is a népesség előregedése és a magas kivándorlási arány, emiatt folyamatosan fogy a népesség. 1980-ban indult el a népességfogyás (-0,12%/év az előző évtizedhez képest); 2015-2017 között drasztikusnak tekinthető -3,57%/év; 2019-re -2,25% 2018-hoz viszonyítva. A fejlesztések hozadékában az elköltözések megállítást látták, azt kívánták elérni, hogy az eddiginél csekélyebb ütemű legyen a népességcsökkenés. Az előző adatokból kitűnik, hogy ezt a folyamatot megállítani sajnos nem sikerült.

A területi célok között számos könnyen mérhető feladatot határoztak meg: pl. a közutak és járdák együtödének felújítása 2015-ig, az iparüzési adóbevételek növelése 10%-kal, a közösségi terek fejlesztése, három helyszínen parkfejlesztés. A fejlesztések során alapkövetelményként fogalmazódott meg a fenntarthatóság, amellet a társadalom, civil szervezetek bevonása is megjelenik; csak azok a fejlesztési elképzelések kerültek bele a végső városfejlesztési stratégiába, amelyek a társadalmi egyeztetés fázisában pozitív visszacsatolást kaptak.

A stratégia elkészülte utáni időszakban (2014-2020 között) számos elképzelést megvalósítottak, Villány nevét márkává emelték. A tervezett infrastrukturális beruházások megvalósultak: belterületi csapadékvíz elvezetés – TOP 2.1.3; utak kezeléséhez szükséges gépek beszerzése – VP6-7.2.1; közigazgatás minőségi színvonalemelése – KÖFOP 1.2.1, stb. A fenntarthatóságot szem előtt tartva 2015-ben az Önkormányzat fotovoltaikus rendszerek kiépítését valósította meg három intézményben: Csillagvölgy étterem, Óvoda,

Rendezvénytér – napelem panelek kerültek elhelyezésre. A sportélet további színvonalának javítása végett 2013-ra átadásra került a speciális burkolattal ellátott sportpálya. Úgy gondolom, hogy a Városképhez tartozó területi céljai a városnak megvalósításra kerültek, ezeken felül városmarketing stratégiát és városarculati kézikönyvet is készítettek 2012-ben. A Foglalkoztatáshoz kapcsolódó területi elhatározások megvalósításában az állami Közmunkaprogramok és a Márokért Szociális Szövetkezet munkája nyújtott segítséget. A Szociális Szövetkezet Villány belvárosában található üzlete a környékbeli kis- és östermelők terményeinek értékesítését és minőségi fejlesztését menedzseli (Közfoglalkoztatás portál). A Borászathoz kapcsolt célok közül a melléktermékek és hulladékok hasznosítására: egyes vállalkozások szőlővenyige tüzelésű kazánokat létesítettek; szőlőmagolajat ütnék – szépségipari termékeket gyártanak belőle. A Dél-Dunántúli Borturisztikai Klaszter részeként a város és környéke bekapcsolódott a turisztika ezen ágába is (PannonBorklaszter honlapja).

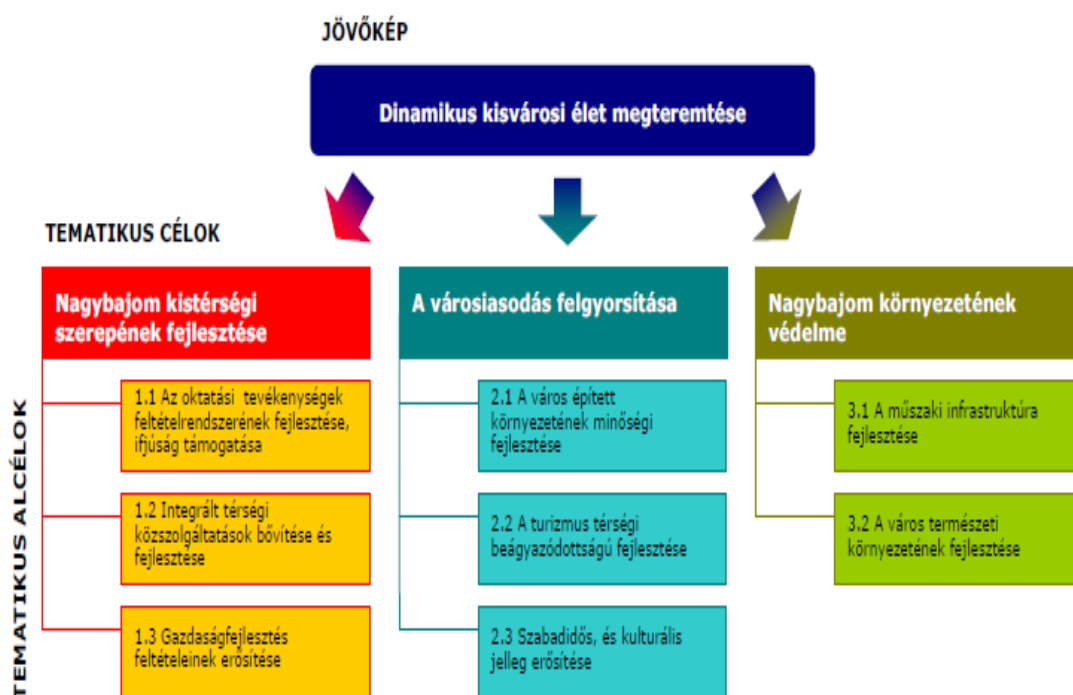
A Balaton-parti települések (Balatonboglár, Balatonlelle, Balatonföldvár, Zamárdi és Igal) az idegenforgalom fejlesztésével kívánja jövőjét megalapozni. Hasonló célokat fogalmaznak meg, mint Villány városa. Balatonbogláron hagyománya van a szőlőtermelésnek, borkészítésnek; melyet fesztiválok és egyéb rendezvények keretében fenn kíván tartani a város, növelve az odalátogatók, a vendégéjszakák számát. Igal a termálfürdőt, mint fejlesztési potenciált nevesítette. Az eddigi fejlesztései a város humán intézményeinek infrastrukturális és infokommunikációs helyzetének javítását célozták, a jövőben a város egészére ki kívánják terjeszteni az ilyen típusú beruházásokat. Hasonlóan Villány városhoz megtalálható a kooperációra és a fenntarthatóságra törekvés is ezekben a koncepciókban.

A továbbiakban pár kisvárost kiemelve mutatnám be a stratégiakészítés kevésbé sikeres vonalát, amikor az állásfoglalások ugyanazon sémára készülnek; egyedi karakterisztikát nem, vagy csak nagyon csekély mértékben mutatnak. A Somogy megyei Nagybajom egy alapvetően rurális térségben található volt mezővárosi ranggal rendelkező kisváros, amely ennek hagyományaira építve készítette el az integrált városfejlesztési stratégiáját. Nagybajom jövőképe a dinamikus kisvárosi élet megteremtése. A kisváros átfogó fejlesztési koncepciója 15-20 éves megvalósulási időtartammal számolt. A jövőképben meghatározottak szerint a városfejlesztés három fő tematikus törekvése:

- Nagybajom kistérségi szerepének fejlesztése,
 - oktatási szerepkör megtartása, erősítése

- közszolgáltatási kör és a szolgáltatói szektor bővítése
- A városiasodás felgyorsítása:
 - fizikai, épített környezeti elemekre tekintettel;
 - a kulturális jelleget erősítve (egyesületek támogatása, irodalmi esetek szervezése stb.).
- Nagybajom környezetének védelme (Nagybajom IVS, 2010).

32. ábra: Nagybajom Városfejlesztési Stratégiájának összegző ábrája

Forrás: Nagybajom város Integrált Városfejlesztési Stratégiája, 2010

A városfejlesztési elképzelései sajnos nem veszik figyelembe a környezetében található más kisvárosok fejlesztési elképzeléseit, illetve megvalósult törekvéseit (32. ábra). A többi kisváros gazdasági programjának tanulmányozása után Nagybajom IVS-ének felülvizsgálata számos korrigálást, reális fejlesztési elképzelések leírását tenné lehetővé. Az oktatási központi szerep erősítésének megvalósítása nehézségekbe ütközött, mivel 2011-ben Kadarkút Integrált Mikrotérségi Oktatási Központtá vált, jelentős elszívó hatást gyakorolva. Nagybajom megítélését a megyén belül pozitívan befolyásolta a polgármester személye és erőfeszítései a városért. A megyében igen kevés női polgármester dolgozik (női városi polgármesterként egyedül volt), Czeferner Józsefnét 2006-ban választották meg. A kisváros jelenlegi beruházásait, fejlesztéseit köszönheti neki: pl. Bajomi Kódex

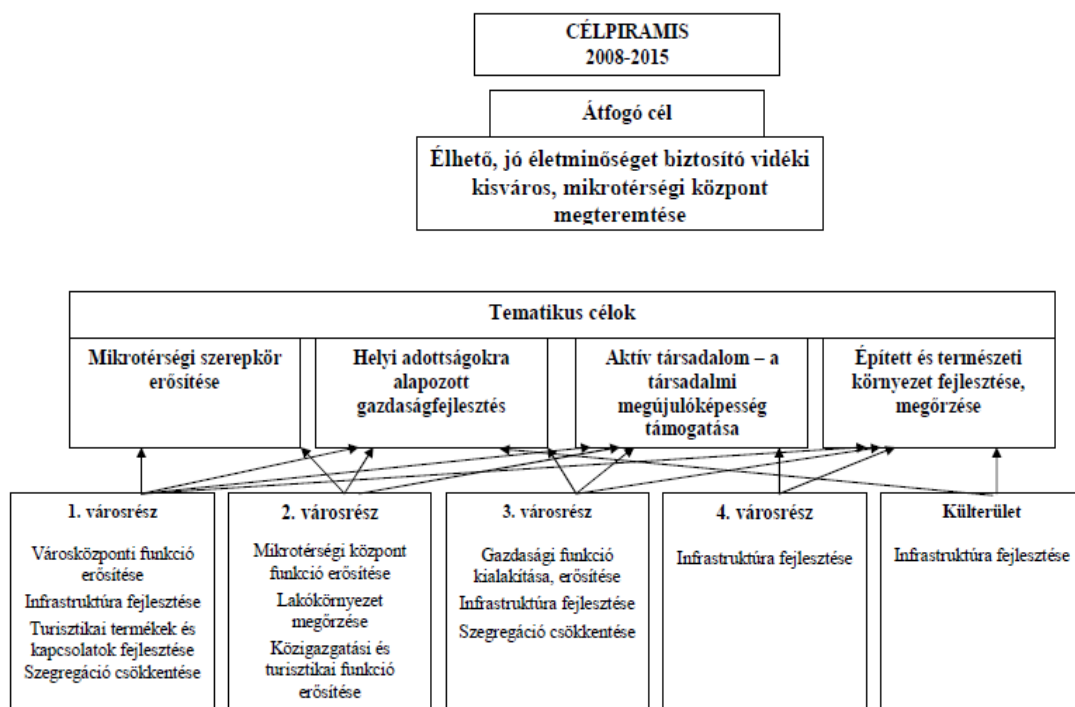
köztéri szobor; városias arculat (sétány, városközpont), ipari park, szennyvízcsatorna-hálózat, stb. Egyik legnagyobb erényének tekintik a civil szervezetek felkarolását; támogatása hatására mai napig aktív ifjúsági és sportélet zajlik a településen (Nagybajom honlapja).

Baranya északi kapujaként emlegetett Mágocs legfőbb feladatának tekinti, hogy *„a város periférikus helyzetén változtatni tudjon, és fejlődő pályára álljon; egy vonzó, gazdaságilag prosperáló kisvárossá váljon”* (város honlapján és a gazdasági programban megtalálható célkitűzések). Urbanizációs szempontból a város a közigazgatási és humánszolgáltatások minőségén kíván javítani, a szolgáltatási és a kiskereskedelmi szektor bővülését prognosztizálja. Mágocs az a település, amely a proaktivitást, mint egyetlen megoldást említi, hiszen építeni kell a külső támogatásokra, de azokat a belső erőforrások dinamizálására kell felhasználni. E koncepció alapján alakítja ki a célrendszerét a város: melyben a mikrotérségi szerepkörét úgy kívánja növelni, hogy térségi együttműködésekben vállal aktív szerepet, támogatja a betelepülő vállalkozásokat, amelyekkel a munkahelyteremtést dinamizálhatja; lakosságbarát intézkedései révén lakosságyarapodást érhet el. Számos probléma nehezíti a célok elérését, de a kisváros koncepciójában alaposan elemzi ezeket a nehézségeket és számos megoldási alternatívát, fejlesztési lehetőséget kínál mindezekre, bár szerintem meglehetősen optimista – és nem reális – felfogásban (Horeczki, 2014b).

Tolna megyei példaként Simontornya stratégiáját mutatom be, amely hasonlóan az előbb említett két kisvároshoz általánosnak mondható (33. ábra); a mikrotérségi központ növelését tűzte ki fő célként. Simontornya városának hosszú távon egy élhető, jó életminőséget biztosító vidéki kisváros, mikrotérségi központ megteremtését prognosztizálja, amely kiegyensúlyozott gazdasággal és aktív társadalommal lép a felzárkózás útjára. A koncepció elsődlegesen a mikrotérségi központi szerepkör erősítését, a jelenleg hiányzó vagy részben ellátott funkciók kialakítását, továbbfejlesztését tervezi. Az életminőség javítását célzó fejlesztések a városközponti arculat kialakítását, épített környezet megőrzését kívánják javítani. Az általam vizsgált kisvárosoknál megfigyelhető, hogy nincs történelmi városmag, nincsenek védett épületek (hacsak a templomokat nem számítjuk); emiatt szükséges a városi arculat kialakítására is stratégiákat készíteniük. A gazdaságfejlesztés területén a lakosság képzettségének megfelelő munkahelyek teremtése, a befektetők városba vonzása, szakmai együttműködések szerepel célként. Az önkormányzatra vonatko-

zóan egy nyitott, ösztönző intézményt képzelnek el, amely egy tervezett, tudatos és rendszeresen átvizsgált fejlesztési stratégia mentén dolgozik. A célok leírása egyértelmű, de nem számolnak a megye és az ország előregedésével; valamint a térség periférikus voltának változatlanásával. A célok megfogalmazása rendkívüli módon hasonló a speciális funkciókkal nem rendelkező kisvárosok esetében, így Simontornya tematikus céljai szinte szó szerint megegyeznek Nagybajom, Bátaszék, Sásd vagy Mágocs fejlesztési koncepcióival.

33. ábra: Simontornya célpiramisa

Forrás: Simontornya Integrált Városfejlesztési Stratégia, 2009

A kisvárosok integrált városfejlesztési stratégiájukban kiemelik a mikrotérségi szerepkör fontosságát, valamint túl optimistán látták a régióban jelen lévő vidéki térségek kisvárosainak fennálló problémáit. Uralkodó problémának tekinthető a munkahelyhiány, forráshiány és az ezekből adódó elvándorlások magas száma (Makkai et al, 2017). Az ingázások okozta logisztikai problémák miatt a nem helyben keletkező jövedelmek nagy része a megyeszékhelyen, vagy a megyén kívül kerül elköltésre, amely a kisvárosok szolgáltatási és kiskereskedelmi szektorát rendkívül negatívan befolyásolja. A városi funkciókat csak részlegesen betöltő települések fejlesztési elképzelései minden esetben tartalmazzák a közszolgáltatások bővítését, minőségi javítását; de ez a kisvároson kívül álló tényező

(Bálint és tsai, 2018). Számos esetben központi döntés eredménye az egyes intézmények, szolgáltatási ágak centralizációja.

A kisvárosok helyzete a kistérségeken és a járásokon belül több kérdést vet fel, mint amire választ találtam. A 10.000 főnél népesebb városok már rendelkeznek olyan térségközponti szereppel, mely népességmegtartó szereppel is társul, és e szerint gazdasági növekedés indulhatna el a térségben. Az 5000 főnél nem népesebb kisváros központú kistérségek csökkenő lakosságával lehet számolni, rendelkeznek térségközponti funkciókkal, de általában egy-egy szolgáltatás, illetve infrastrukturális fejlesztés köré csoportosulnak, ahogyan a vizsgált kistérségemben az oktatás tölti be ezt a szerepet. A kisvárosok rendszere történelmi folyamatai miatt töltheti be most a kistérség központi szerepköröket. Kérdéses, hogy ezek a történelmileg kialakult központi szolgáltatások fenntarthatók maradnak-e, illetve e területen is változás tapasztalható? Célként kellene szerepeljen a funkcionálkülönbség illetve kevés funkcióval rendelkező kisvárosok felruházása olyan alapfunkciókkal, melyeket képes lenne ellátni. A társulási rendszer segítségével két esetenként három kistérség (itt elsősorban nem a statisztikai besorolású kistérségre gondolok, hanem a kisváros környéki területre, vonzáskörzetre, hinterlandra), mely távol esik a központi kistérségtől (megyeszékhelytől) alakíthatna együtt egy mentőállomást, illetőleg rendőrkapitányságot. A funkciók decentralizálásával megosztásra kerülnének a megyeszékhelyek, tagoltabb lenne az intézményi ellátottság. A kisvárosok tekintetében ez kielégítő megoldás lenne, de a középvárosok esetében már nem, hiszen az ő céljuk az európai szintre történő felzárkózás, és ez a funkciómegosztással nem tudna megvalósulni (Horeczki, 2014a).

A városiasodás következtében csökkennek a különbségek a város és a falu között, hiszen a falvak infrastrukturális ellátottságát tekintve hasonlatosan lesznek a városhoz. Az urbánus és rurális folyamatok – főként a kisvárosok esetében – különválasztása nehézségeket okoz. Nagyon nehéz a kisvárosok helyzete, hiszen bár jogállásukat tekintve már városnak számítanak – annak minden kötelezettségével – de funkciójukat tekintve változatlanul olyan alapszolgáltatást nyújtanak, mint nagyközség korukban. A dél-dunántúli régió térségeinek nagy része rurális, a Balaton közelsége a turisztikai igények kielégítését irányozza elő. A kistérségek központi települései – a kisvárosok – a kistérség településeivel együttműködve képesek fejlődést elérni. A városokra szükség van, hiszen a ritkán lakott vidéki területeken is az ellátás bizonyos színvonalát biztosítani kell, mind az infrastruktúra, mind a szolgáltatások területén.

Magyarországon a történelmi előzmények, valamint az EU-s csatlakozás miatt a rendszerváltás után a területpolitikában az urbánus területekkel szemben a rurális térség fejlesztése került előtérbe. Ma a társadalmi és fenntarthatósági szempontokat érvényesíteni kell a hatékonysági kritériumokkal egyetemben, a Lisszaboni Stratégiával összhangban. A város-vidék kapcsolat perspektívái több nézőponton át szemlélhetők. A kicsi szép, de egyben gyenge is. A kisvárosok hálózata együttesen képes lenne erőt kifejteni, de az elaprózott rendszer egyedüli elemei nem lesznek képesek felvenni a versenyt az urbanizációs kihívásokkal.

Törekedni kell a kisvárosok értékeit megőrizni, valamint felszínre hozni. A fenntartható és egyben élhető városokat kell kialakítani. A Lipcsei Charta is hangsúlyozta, hogy integrált városfejlesztési stratégiákat kell alkalmazni, valamint a városfejlesztési politikákat nemzeti szinten kell meghatározni. Tudatos döntés eredménye, hogy Európának erős városokra és régiókra van szüksége. Épp ezért kell a kisvárosok együttműködéseit megújítani, hogy a vidéki térségek központjaiként töltsenek be meghatározó szerepet a régiók életében.

6. Élhetőség és fenntarthatóság a kisvárosok számára

A fejezetben két kérdéskört vizsgáltam: az élhetőség fogalmát és gyakorlati megvalósulását két Somogy megyei kisvárosban; valamint e két kisváros lakosságának véleményét a városa jövőjével kapcsolatban. Ezen felül az alternatív energiával való ellátottság kérdéskörét mutattam be részletesebben, amely a kisvárosok közintézményeinek költséghatékonyágot; vállalkozásainak hosszú távú stratégiát jelent.

6.1. *Élhető város a kisváros?*

A területi egységek közötti rangsor felállításához többféle módszertant és modellt használnak a kutatók és a szakemberek. A leggyakrabban a versenyképességgel és a fejlettséggel jellemezik a vizsgált területi egységeket. A komplex fejlettségi mutatók gyengesége lehet, hogy nem veszi figyelembe a területi sajátosságokat, illetve, azt sem, hogy a településnek vannak fejlődési potenciáljai, melyeket kihasználhat.

A fejlettségi mutatók jól alkalmazhatók, de sajnos a számításához használt adatok többsége – az időbeliség miatt – nem elérhető település szinten, hasonlóan a versenyképesség méréséhez és meghatározásához szükséges mutatókkal. A versenyképesség települési szintű alkalmazhatósága korlátokba ütközik, hiszen az egy főre jutó GDP-re a munkatermelékenysége, foglalkoztatottsági ráták mérése hazánkban csak NUTS 2 szintig történik. A települési szintig lefűró kutatások fontosak, hiszen a települések közötti – fejlettségbeli – eltérések az adott kistérségen/járáson belül is jelen van. Különösen jól érzékelhető és mérhető a Balaton-parti térségek esetében, ahol a tóparti és közeli települések jóval fejlettebbek a Balatontól távolabb fekvő, de azonos kistérségbe tartozó településeknél (Marton, 2006). Dél-Dunántúl esetében a legfejlettebb és a legfejletlenebb települési tizedeket vizsgálta a régióban Ilk (é.n.). A tanulmány arra világít rá, hogy a Dél-dunántúli régió legfejlettebb és legfejletlenebb 10%-a között nem volt mozgás, ami a települési pályázati források nem megfelelő hasznosulását is mutatja. A támogatásokat az uniós normák és a magyarországi szabályok alapján is, a hátrányos helyzetű és alacsony fejlettségű településekre, kistérségekre koncentrálták, azok helyzetüknél fogva képtelenek voltak megfelelő hatékonysággal hasznosítani ezen forrásokat. A támogatásokat többnyire inkább állapotfenntartásra és az aktuális, rövid távú problémák megoldására használták fel, nem

jöttek létre a gazdasági fejlődést ösztönző új beruházások (kevés kivétel akad!). A fejletlen települések közvetlen gazdasági fejlesztése nagyon költséges és hosszú ideig eltartó folyamat. A lehetséges jól-lét térségi eloszlásának vizsgálatában a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése, mint a szegregáció alapja jelenik meg, melyre a célhoz kötött modulok segítségével nemcsak az eddigi trendek mutathatók ki, hanem egy lehetséges megoldási mód is. Mivel a települések sorba rendezése a mutatószámok segítségével megvalósult, célzott támogatásokat is biztosítanak a legkedvezőtlenebb településcsoportoknak. A TÁRKI (2013) kutatásaival összevetve a minőségi és nem a mennyiségi tényezők vizsgálatával a láthatatlannak vélt különbségek is kimutathatók. A jelentés a jövedelmi különbségek, a társadalmi kirekesztettség kérdéseivel foglalkozik. A versenyképesség, a fejlettség és az élhetőség szinonimájaként használják több esetben a sikerességet, amely elméletével, térbeliségével foglalkozó kutatók (Enyedi, 1998; Horváth, 2015; Lengyel, 2000; Rechnitzer, 1998; Tímár-Velkey, 2003; Lukács, 2008; Bódi-Böhm, 2000) a sikert szubjektív és objektív tényezőkre osztják, amelyek determinálják az általuk vizsgált területi egységet, kapcsolatokat. Sikerességi (fejlettséget bemutató) faktorként azonosítható a kisvárosok esetében:

- a polgármester személye (vagy egy köztisztviselőben álló személy), aki a település érdekeit védi, azokért harcol;
- a támogató/véleményformáló tömeg, akik az előbb említett személy mellett állnak;
- a városban elérhető erőforrástérkép, amely a kiaknázzható értékeket és a fejlesztési lehetőségeket listázza;
- a fennálló identitástudat, szolidaritás, adaptációs képesség és innovációs hajlam.

A szakirodalom alapján beazonosítható tényezők megmutatják (Rechnitzer, 2016), hogy a kisvárosok érdemi fejlődési tényezője a társadalmi tőke, amelyet már definíciós különbségtételként is alkalmaznak. Steinführer-Vaishar-Zapletalová (2016) pozitív kisváros definíciója épp emiatt különbséget tesz tudományos és lakossági nézőpontok között (29. táblázat). A szemléletek ütköztetését hasznosítottam a kutatásaim során. Az élhetőséggel és a város jövőképevel kapcsolatban két somogy megyei kisvárosban végeztem kérdőíves felmérést, illetve félig strukturált interjút folytattam. A lekérdezés Kadarkúton 2018. február és 2018. június között; Nagybjomban 2018. június és 2019. február között valósult meg. A lekérdezést első körben személyesen, a lakosság aktivitási rátáját és korcsoportját figyelembe véve, a 18 év felettiek között végeztem el. Kontrollként online kérdőívet is

készítettem, amely kitöltésekor az önkormányzat segítségét is igénybe vettem. A személyes lekérdezés alkalmával Kadarkúton 100 db, Nagybajomban 50 db felhasználható kérdőívem¹¹ lett. Az online kérdőívezés során a válaszadási hajlandóság minimális volt, így a továbbiakban az elemzésben nem használtam fel.

30. táblázat: Analitikai és élet-szemléletű kisvárosi kritériumok

<i>Tudományos nézőpont</i>	<i>Lakossági nézőpont</i>
Kicsi, jelentéktelen	Ésszerű és kezelhető
Történelmi városszerkezet fennmaradása	Városi lakosságra szabva
Központi	Vidék-közei
Formális városi státusz	Várostarténeti relevancia és/vagy formális városi rang
Funkcionális specializáció (ipari, fürdő- vagy alvóváros)	Korlátozott kínálat és lehetőség
Speciális társadalmi tőke	Biztonságérzet és állandóság
Többgenerációs vállalkozások megléte	Érzelmi kötődés

Forrás: Steinführer-Vaishar-Zapletalová, 2016. 327. old. alapján saját szerkesztés

Kadarkúton és Nagybajomban megkérdezett lakossági nézőpont főbb megállapításait vettem össze a továbbiakban a tudományos szemlélettel. Élhetőséget vizsgáltam, amely egy emberibb város képét takarja. Az elméletek sorában már a 19. század utolsó negyedétől kezdődően négy iskola is használta ezt a definíciót (Caves, 2005 246. old). Az új urbanisták elsődlegesen a reorientált városi terek felhasználó-barátiabbá tételét hivatottak a fogalom adta sokszínűséggel lefedni, amelyet az általam vizsgált kisvárosok esetében nem tudtam értelmezni. A regionalista/szociológiai megközelítés az életképes közösségek jólétének megvalósítását a közösség alapú fejlesztések révén kívánta elnyerni. Az élhetőség ezen típusa inkább nagyvárosok kisebb közösségeire értendő; de a közösség alapú fejlesztés, mint a társadalmi tőke egyik típusa hazánkban is fellelhető. A LEADER típusú pályázatok egyik célja volt a közösségek aktivizálása, mindezekből fakadóan a kulturális intézmények és szervezetek fizikai és humán infrastruktúrájának fejlesztése, amelyre számos példát találtam a kisvárosoknál. Az egyesületi aktivitás mindkét településen átlagosnak mondható. A harmadik típusú elmélet Amartya Sen nézőpontját alkalmazta; célul tűzte ki a szegregáció felszámolását, a szegények védelmét ezáltal egy fenntartható városi generáció jóllétét érne el. A kisvárosok esetében is egyre égetőbb problémaként jelentkezik a leszakadó városrészek kezelése; a társadalom felzárkóztatása a fizi-

¹¹ 180 db, illetve 130 db kitöltött kérdőívből a nem és részlegesen válaszolók kérdőíveit nem számítottam bele a végső elemzésbe.

kai és humán infrastruktúra tekintetében is. A negyedik teória az élhető várost egy dinamikus rendszer-szemléletben, egy önműködő és önkormányzó organizmusként azonosítja (Caves, 2005; Chant, 1999). Az önkormányzási képesség a kisvárosok esetében a döntési jogkörök kérdésének vizsgálatát is magában foglalja. A kérdőívben a döntéshozatal humán oldalát is vizsgáltam, a lakossági vélemény és a végrehajtói jogkörre vonatkozó megállapításokat. Mindkét településen a fő problémamegoldó személynek a polgármestert látták; akit a képviselőtestület követ. A lakosság véleményének figyelembevétele Kadarkúton a válaszokat összesítve inkább gyengének; Nagybjomban inkább erősnek tekinthető.

Az élhetőség fizikai, infrastrukturális szempontjait figyelembe véve a két településen elérhető a vezetékes ivóvíz, és szennyvízszolgáltatás, kiépült a közvilágítás – a külterületi lakott helyeken is, a vezetékes gáz szolgáltatás; elérhető vezetékes telefon és internet szolgáltatás. Mindkét település rendelkezik a humán erőforrás alapfokú képzéséhez szükséges intézményekkel: bölcsőde (7 fős befogadóképesség), óvoda, általános iskola; valamint Kadarkúton a Kaposvári Szakképző Centrumhoz tartozó középfokú oktatási intézmény (szakiskola); Nagybjomban a Kolping Katolikus Szakközépiskola illetve a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény egyik tagintézménye működik. Felnőttoktatás megvalósul a településeken, szervezett keretek között; de csupán középfokú oktatás, illetve érettségire való felkészítés szintjén. Megállapítást nyert, hogy ésszerű keretek között gondolkodik mindkét település, és kezelhető méretben. A városokban gyalogos távolságban található minden fontosabb közintézmény és nagyobb szolgáltató, ipari üzem. A kérdőív és a hozzá kapcsolódó interjú első részében a gazdasági aktivitásra, a város gazdaságáról alkotott felfogásokra kérdeztem rá. Általánosságban elmondható, hogy a megkérdezettek közül a 40 év alatti korosztály pesszimistábban gondolkodik; a válaszadók döntő többsége reálisan látja a városa jelenlegi helyzetét és a fejlődési tényezőket is. Az interjúban részt vevők kihangsúlyozták, hogy a Nagybjom és Vidéke Takarékszövetkezet (Dél-Dunántúli Takarékszövetkezet) 2015. februári megszűnése – mind Kadarkúton, mind Nagybjomban – jelentős veszteség. Kadarkúton azóta sem található pénzügyintézeti fiók, Nagybjomban az OTP nyitott fiókintézményt. Alacsony a lakosság vállalkozói aktivitása; a működő vállalkozások száma Kadarkúton 150 alatti, Nagybjomban közel 400. A vállalkozások mindkét kisvárosban döntő többségben mikro- és kisvállalkozások. Közép- és nagyvállalati jelenlét Nagybjomban jellemzőbb; Kadarkúton ebben a kategóriában egy cég található. A vállalkozások eloszlása és a lakossági igények mun-

kahely és kereskedelmi egységek/szolgáltatói szektor bővülésére vonatkozóan együtt mozog. Kadarkúton a munkavállalók több mint fele ingázó, a településtől átlagosan 30-45 km-re. Nagybajomban a vállalkozások főként helyi munkavállalókat alkalmaznak, a kereskedelmi egységek szintén. A városok jövőképeire vonatkozóan a nagyobb népességszámmal rendelkező Nagybajom lakossága inkább városias arculatot képzel el az elkövetkező évtizedekre, egy szerethető város képét, ahol a gazdaság és a helyi közösségek is aktívak. Kadarkúton megkérdezettek viszont a településüket az elkövetkezendő 20 évben inkább falusias jellegűnek írták le, amely a feledés homályába veszik. A kitöltők több mint fele elégedetlen a kisvárosi életével, de érzelmi okokból nem változtat.

Az élhető város mai definíciója nem azonos Mumford élhetőség fogalmával, ami az életminőség és az életformák alapját jelentette. Azaz nem elég ma már a tiszta víz, a közlekedési hálózat, stb. pl. a fiatalok számára szükségesek a társas élet alapvető színterei, a társadalmi képességek fejlesztésének, az autonómia és az identitás megélésének terei. A kérdőíves lekérdezés során arra a megállapításra jutottam – hasonlóan Caves, 2005; Steinführer és tsai, 2016 – hogy hét alapvető jellemző szükséges, amelyekkel leírható az élhető kisváros. A közösségi élet; kompakt, emberközpontú városi terek; üzletek, éttermek, amelyek az életet tevékenyvé teszik; nincs szegregáció, de kialakulhatnak etnikai vagy gazdasági különbségek; a közlekedés gyalogos távolságra tervezett; termelői piacok és fesztiválok is elérhetőek a lakosság számára; gyermekek és időskorúak számára is elérhető – a szolgáltatások megfelelő palettája elérhető; mentális és fizikai jól-lét jellemzi.

6.2. Kitörési pont vagy túlélési technika – a megújuló energiaforrások szerepe

Az Európai Unió regionális politikájában kiemelt helyen szerepel a fenntartható fejlődés, a fenntartható városfejlesztés. A jelenlegi városokra ható kihívások – ahogyan ezt a stratégiák problémafáiban is látható volt – a demográfiai változások, a munkahelyteremtés, az ipari és szolgáltatási szektor átalakulása. Emiatt olyan integrált stratégiákkal kell támoogatni a városfejlesztést, amely mindezen problémákat képes kezelni, a komplexitás együttesen értendő a gazdasági, társadalmi, kulturális és környezeti elemekre (97/2005. országgyűlési határozat). A környezeti fenntarthatóság egyik tipikus várostervezési helyszíne Bóly.

Számos kérdés fordul meg a kutatók fejében, ha a város és a fenntarthatóság viszonyát kezdi el vizsgálni. A várostörténeti fejlődés szempontjából áttekintve az elmúlt évtizedek városfejlesztési elképzeléseit, hasonló következtetések fogalmazhatók meg, mint Enyedi (1989): a város még mindig a gazdaság és a gazdasági szervezetek működési kerete, az emberi tevékenységek és interakciók térbeli koncentrációja. A kisebb városok térszervező funkciója a terjeszkedésben is megmutatkozik, ahol egyre több negatív externáliával találkozhatunk. Ilyen elemeknek tekintem a szegregációt és az épített környezet pusztulását, a zsúfoltságot és a vele együtt járó környezetvédelmi problémákat, a zajt; az üres ipari parkokat. A terhelések egy részének kiváltását a városok vezetősége az alternatív energiaforrások felé fordulással, gazdasági hasznosításával kívánja megvalósítani.

Az energetikai beruházások hazai szabályozásának, a régió alternatív energiára épülő erőműveinek ismertetése mellett, a jó-gyakorlat ismérveit kutatom a régió kisvárosaiban. A régióban található kisvárosok között számos kezdeti stádiumban lévő jó példa található, amelyek közül Bóly városában működő alternatív energiára épülő beruházásokat mutatom be részletesebben.

Az Európai Unió kohéziós politikájának 2020-ig tartó időszakában kiemelt fontosságú az integrált városfejlesztés szemlélete, amelyben célul tűzték ki az ökológiai terhek enyhítését (ERFA-rendelet 7. cikke). Hazánkra vonatkozó főbb szabályozási keretnek tekinthető még a Duna Régió Stratégia Fenntartható energia fejezete is. A fejezet célja az összekapcsolt, jól működő belső energiapiac létrehozásának és a verseny ösztönzésének előmozdítása. A környezeti fenntarthatóság hazai szabályozási kerete közé tartozik a Megújuló Energia Irányelv, Nemzeti Energiastratégia 2030, Energiahatékonysági Cselekvési Terv, Nemzeti Vidékstratégia, Nemzeti KFI stratégia. Ezen dokumentumokkal összhangban megfogalmazhatóvá vált a Dél-Dunántúli Regionális Energia Stratégia. A régió Környezetfejlesztési Programjának főbb céljai: a természeti környezet fenntartható használata, az egészséges települési környezet kialakítása, az épített környezet terhelésének csökkentése, valamint a környezeti ipar – ökoharmonikus energiagazdálkodás. Ezen felül a megújuló erőforrások, és a másodlagos nyersanyagok minél szélesebb körű használata, az energiaigény-növekedés kiváltása régiós erőforrásokkal. Fontosnak tartom, hogy a célok között szerepel a helyi gazdaság fejlesztése az alternatív energiafelhasználás révén. Az Energiastratégia szerint a városi települések többsége a megfelelő finanszírozási lehetőségek megtalálása után élhet az energiastruktúrájának korszerűsítésével, esetenként az önellátásra való berendezkedés lehetőségével is.

A stratégia több szempontot vizsgál, amelynek egyik eleme a régióban megtalálható tudatossági, műszaki, szervezési és gazdasági feltételrendszer; amely magába foglalja a lakossági és kommunális szférában megtalálható fogadókészséget, a szükséges feltételek (megújuló energiaforrások) rendelkezésre állását, az önkormányzatok és a lakosság tájékozottságát, a lehetőségek és előnyök ismeretét, az érdekeltséget, az akadályozó tényezőket, az esetlegesen másolható minták létét (Dely, 2007). Az alternatív energia felhasználásának lehetőségei: helyi gazdaságfejlesztés, fürdőfejlesztés, meleg vizes fűtési modell, mezőgazdasági célú hasznosítás. A továbbiakban arra keresem a választ, hogy adhat-e pozitív jövőképet egy-egy település energiastruktúrájának megváltoztatása?

A kisvárosok többsége jó természeti adottságokkal rendelkezik, de nem minden esetben képes ezt a tulajdonságot az előnyére fordítani. A megújuló energiára épülő beruházások megoldást jelenthetnek-e a kisvárosoknak a városi tulajdonú épületek költségeinek újratervezése, a turisztikai fejlesztések illetve a mezőgazdaság újbóli fellendítése során?

A társadalmi hasznosság szempontjából a nagyobb erőművek, energetikai üzemek jelennek meg főbb foglalkoztatóként. A régió magas erdősültsége, mint könnyen elérhető és olcsó energiaforrás lehetővé tette Pécs és Komlón egy-egy biomassza erőmű megépítését. Kaposváron és Barcsra a beruházás még előkészületi fázisban tart. A régióban egy megépült és három tervezett bioetanol üzem található. Az agrárium fejlesztése miatt a kisebb kapacitású (5-10 ezer tonna) üzemek létesítését támogatják, ahol a szükséges alapanyag-mennyiséget helyben tudják biztosítani és a keletkező energiát helyben hasznosítani, ahogyan Marcali, Mohács és Dombóvár beruházási terveiben látható. A dunaföldvári üzem éves termelése 240 millió liter bioetanol, amelyet 575 ezer tonna kukorica felhasználásával érnek el (www.pannoniaethanol.com). Az üzem melléktermékként száraz és nedves kukoricatörkölyt állít elő és értékesít a környékbeli szarvasmarha- és sertésenyésztőknek.

Hazánkban a geotermikus gradiens közel másfélszerese a világtátlagnak, ami az ország egyik legjelentősebb természeti kincse. A régióban 169 hévízkutat tártak fel, amelyeket többségét már hasznosítják: épületfűtésre, használati melegvíz-szolgáltatásra, fürdők víz- és hő ellátására. Szentlőrincen 2011 óta több mint 900 lakást és több közintézményt is geotermikus energiával fűtenek, az erőmű 100%-ban a város tulajdonát képezi. A fejlesztéssel jelentős széndioxid kibocsátás takarítható meg, a gázalapú távfűtéshez képest (1,9 millió kg CO₂). A másik Baranya megyei kisváros, Bóly, amely már hasznosítja a termálkútjait. A városban alacsonyabb hőmérsékletű víz kivét lehetséges, mint Szentlőrincen, ezért csak egyes közintézményeket kötöttek rá erre a fűtési rendszerre. Az iskola, a

közösségi ház, a könyvtár, valamint az ipari parkban működő vállalkozások telephelyeit fűtik ezzel a rendszerrel. Beruházási tervek készülnek Bonyhádon is, ahol a termálvízre épülő meleg vizes fürdő mellett elektromos áram előállítására is hasznosítani kívánják. A termálkút évi vízhozama a városi intézmények áram- és hőigénye mellett mezőgazdasági, élelmiszer-ipari üzemek, turisztikai és gyógyászati intézmények hőigényét is kielégítheti, nyilatkozott Bonyhád város aljegyzője. Valamint hozzátette: a geotermális energia legfőbb haszna a tervezhetőség és az, hogy az önkormányzat függetlenné válna a piaci áráktól. A beruházást pályázati támogatással kívánják megvalósítani.

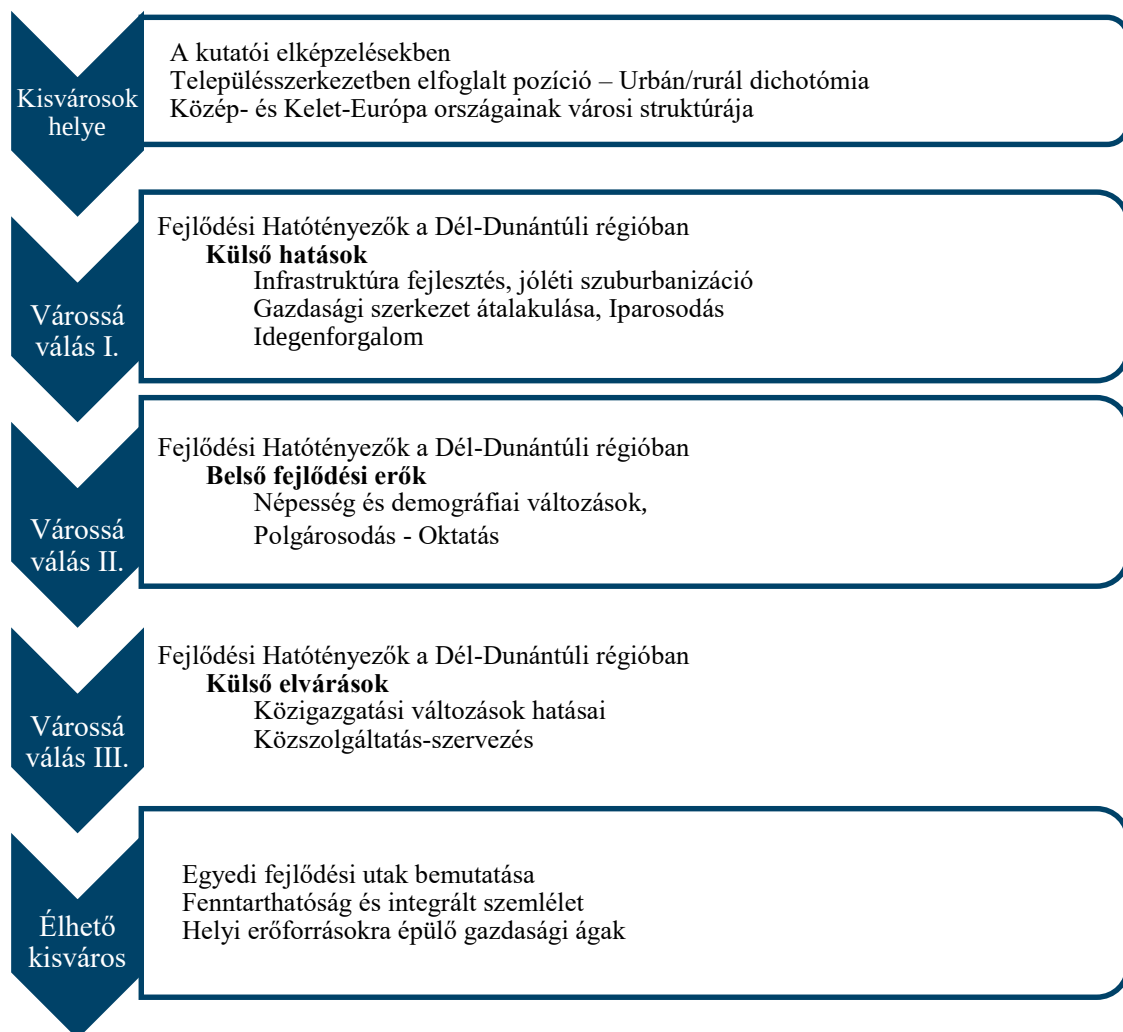
A hőenergia ellátás miatt fontos tudni, hol létesültek tüzelőanyag-előállító létesítmények. A régióban egyedül Simontornyán található egy üzem, amely szalma, kukoricaszár és fanyesedék felhasználásával évi 300 tonna brikettet állít elő. A régióban tervezett üzem Villány, ahol a szőlő venyige hasznosítását tervezik, az önkormányzattal, mint egyedüli megvalósítóval. *„Bóly a hagyományok bölcsője, a lendület városa”* - olvasható Bóly város honlapján, valamennyi gazdasági programjának, városfejlesztési stratégiájának kezdőlapján. A város következetes településpolitikát folytat, melyben a fenntartható fejlődésnek fontos szerep jut. A településfejlesztési stratégiájának fő pontjai: munkahelyteremtés, erősödő gazdaság, környezet- és természetvédelem. A 2003 óta megvalósuló beruházások a város és térsége fenntarthatóságát szolgálják: Állati hulladék feldolgozó rendszer kialakítása a kistérségben (2008. KIOP támogatás), Bóly térségi kommunális szennyvíziszap komposztáló telep létesítése – 2004 óta évi 5200 tonna komposzt előállítása, a mezőgazdasági hasznosítás megvalósult (Bóly Zrt., Szajki Szövetkezet, Bóly-Tötösi Mezőgazdasági Rt, stb.).

A másolható minták keresése minden esetben nélkülözhetetlen. Az alternatív energiák hasznosítása esetében a feltételrendszer elemei: fogadókészség és érdekeltség, szükséges természeti tényezők megléte, tájékozottság, lehetőségek és előnyök ismerete. A lehetséges jó gyakorlat ismérvei helyi szinten: erős civil részvétel, a megfelelő forrás-agilitás, az elhivatott szakember-gárda, a reális fejlesztési elképzelések.

7. Összefoglaló – Válaszok a kutatási kérdésekre

A disszertáció elején megfogalmazott kutatási kérdéseket részletesen megvizsgáltam; a kutatási eredményeimet és a kérdésekre adott válaszokat az alábbi ábra segítségével foglaltam össze.

34. ábra: A disszertáció kutatási kérdéseinek összefoglaló táblázata

Forrás: saját készítés

Elsőként a város-vidék közötti rendszerben igyekeztem helyet találni a kisvárosok számára. A kisvárosi lét fejlődését vizsgálva korántsem volt könnyű a fogalmak pontos meghatározása. Ahogyan a városfogalmak is igen eltérőek a történelem során és szaktudományok szerint, úgy a kisvárosok csoportokba történő besorolása (népességszám, gazdasági aktivitás, térségi szerepkör, fejlettség) sem egységes. A város-vidék kapcsolat perspektí-

vái több nézőponton át szemlélhetők. A kicsi szép, de egyben gyenge is. A kisvárosi társulások, térségek együttesen képesek erőt kifejteni, de az elaprózott rendszer egyedüli elemei nem képesek felvenni a versenyt az urbanizációs kihívásokkal. Az urbánus és rurális folyamatok különválasztása – főként a kisvárosok esetében – nehézségeket okozott. Emiatt a vidéki térségek tipizálásának leírásával igyekeztem párhuzamot mutatni a kisebb városok fejlődési útjaival. Bemutattam, hogy a városiasodás következtében csökkennek a különbségek a város és a falu között, hiszen a falvak infrastrukturális ellátottságát és típusokba történő besorolását tekintve hasonlatosakká váltak a kisvárosokhoz. A dél-dunántúli régió kistérségeinek, járásainak nagy része rurális, a megyeszékhelyeken kívül – statisztikai értelemben – nem találunk középvárost. Az általam vizsgált kisvárosok közül a 2005 után városi rangot nyertekre igaz, hogy valójában olyan falvak, amelyek várossá akartak válni, de megmaradt a vidéki társadalmuk, a vidékies életformáik, a vidékies arculat. A településkép nem változott az elmúlt évtizedben sem, hiányoznak az emeletes házak, a kulturális intézmények, a sétányok stb.

Bemutattam a kisvárosok helyét és szerepét Európa településhálózatában, külön kiemelve az angolszász, illetve a közép- és kelet-európai országok jellegzetességeit. Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Románia településhálózatát alaposabban tanulmányoztam, az országokra vonatkozóan az alábbi megállapításokat tettem: Csehország esetében a periférikus, nagyvárosoktól távol elhelyezkedő kisebb városok tényleges központoknak tekinthetők adminisztratív és kulturális erejükénél fogva, de gazdasági hatásuk elenyésző. A nagyvárosok közvetlen közelében lévő kisvárosok (30-50 km-es körzet) mára már a szuburbia részévé váltak, alvóvárossá üresedtek ki. Lengyelországban jelentős a polarizáció, amelynek csökkentésére közigazgatási reformot hajtottak végre. E a kis- és középvárosok pozíciójának növelésére és szerepük ártértékelésére adott lehetőséget. Romániában – különös tekintettel Székelyföld és az Erdélyi területekre – felfedezhetőek hasonló típusú fejlődési utak kisvárosok, a városok történelmének áttekintése során: pl. fürdővárosok, alvóvárosok, kistáj-városok, mezőgazdasági nagyközségek stb. Szlovákia kis- és középvárosi hálózata Pozsony és Kassa dualitása, gazdasági ereje mellett nem számottevő, a kisvárosok a gazdasági és kulturális élet perifériáinak tekinthetők. A dolgozat rávilágít arra, hogy a vizsgált országokat egyedülálló struktúra jellemzi, amely egyaránt épít a nagy-, közepes méretű és a kisvárosokra. A népességszám egy település életében viszonylagos kritérium, mivel a ritkábban lakott vagy periférián elhelyezkedő kisváros is kiemelkedő szerepet tölthet be a gazdasági és/vagy a kulturális életben. A szomszédos

országok városhálózatának bemutatása után a magyarországi városi fejlődést és városfogalom változását mutattam be, ezen belül a legfontosabb településhálózati problémákat, külön hangsúlyt helyezve a kisvárosokkal kapcsolatos jelenleg is fennálló megoldandó esetekre.

A disszertáció célja volt mindezekon felül, hogy rámutasson arra a tényre, hogy a dél-dunántúli térség gazdasági, társadalmi és kulturális életét befolyásolták a kisebb városok is, amelyek hosszú távú fejlődésének törvényszerűségei és sajátosságai egy-egy életút bemutatásával modellezhetőek. Emiatt sorra vettem azokat a fejlődési tényezőket, amelyek befolyást gyakoroltak a városiasodás folyamatára. Elsőként a történelmi tényezők során a mezővárosi rang szerepét vizsgáltam meg; a várossá nyilvánítási kérelmekben kiemelt magyarázó tényezőként szerepel, viszont nem mutatkozott folytonosság a fejlődésben, azaz nem jelentett automatikus átsorolási faktort a kisvárosi létbe. A vizsgálataim alapján kimutattam, hogy a dél-dunántúli kisvárosi fejlődés szempontjából további öt tényezőt azonosítottam: a mezőgazdaságot, a mezőgazdaságra épülő ipart (főként élelmiszeripart) és a kézműipart, az oktatást és a polgárosodás kezdeti intézményeit (egyesületi szerveződés), a turizmust, és a közigazgatási változások okozta funkcióbővülést, mint a városfejlődés faktorait. A dolgozat megírása során az egyedi városfejlődési utak meghatározására törekedtem, így az egyes tényezők meghatározása és bemutatása egy-egy kisváros fejlődésén keresztül történt. A mezőgazdaság máig ható dominanciája és a fejlődést támogató szerepkörét Nagybjom esetével illusztráltam. Az oktatás figyelemre méltó történelmi szerepkörét Kadarkút és Csurgó példáján keresztül mutattam be. Kadarkúton működött az ország egyik legrégebbi mezőgazdasági szakiskolája, Csurgó évszázados kulturális-gazdasági központ, melyet számos szépirodalmi mű is tanúsít. Az ipari vállalkozások számát és összetételét tekintve az általam vizsgált települések rendkívül heterogének. A vállalkozások létét jelentősen befolyásolta a megyeszékhelytől való távolság, a közlekedési lehetőségek, a népesség száma és aktivitása, a vállalkozói tradíciók. Kiemelendőnek tartom, hogy nagyon nagyok az eltérések mind a kezdeti feltételeket, mind a térségi gazdasági szerepköröket tekintve a települések között. A kisvárosok között található olyan, amely egy-egy multinacionális cég nemzeti vagy régiós központjaként jelentős helyet foglal el, pl. Tab, vagy valamilyen egyedi termékkel vagy szolgáltatással képes növekedni, pl. Bóly, Villány, Harkány. Találhatunk olyan várost is, amely egy nagyobb ipari beruházásról egyéb ellenérzések miatt lemondott – Szentlőrinc és a Királyegyházi Cementgyár esete; ahol a mai napig jelentős a Szentlőrincből ingázók száma a cementgyárba. De ezzel szemben számos olyan kisvárost is találunk, amelyeknek önmagukon

túlmutató gazdasági jelentőségük csekély. Nehéz lenne épp ezért skatulyába pakolni ezeket a kisvárosokat, hiszen nem alkottak és nem is alkotnak homogén egységet sem az ipar, sem a közlekedés, sem a szolgáltatások területén. Más gazdasági szinttel, eltérő kulturális vonásokkal rendelkeznek, és fejlődésüket számos külső tényező is befolyásolta (pl. a közigazgatási változások – járási székhelyi szerepkör – ami pl. Sásd fejlődését erősen befolyásolta –, stratégiai előnyös, ill. hátrányos elhelyezkedés: a mindenkori fejlődési irányok mentén).

Az 1990. évi rendszerváltozás után a nagyközségek grandiózus elvárásokkal tekintettek a városi címre, viszont a várossá válás utáni időszakban nem tudták elhelyezni magukat a településszerkezetben, ezért stratégiájuk a szinten tartás, nem a további fejlődés lett. Ezt a kijelentést az Integrált Városfejlesztési Stratégiák segítségével igazoltam. A stratégiák, gazdasági programok elemzése során két csoportot sikerült azonosítanom a kisvárosok esetében: a határozott elképzeléssel és időhorizonttal tervező, reális célokat megfogalmazó és az általánosabb vázzal építkező, sémában gondolkodó, fennmaradásra tervező városokat. A térségben uralkodó problémákat a kisvárosi vezetőség nem mindenhol látja reálisan, emiatt pl. a gazdasági programok nem helyeznek kellő figyelmet az ingázások okozta logisztikai problémákra; pl. vasúti közlekedés hiánya egyes esetekben, autóbusz közlekedéssel nem megoldható a munkába járás.

Összefoglalva a vizsgált kisvárosok között két csoportot tudtam elkülöníteni: amelyek megfeleltek az általam kisvárosként azonosított települési kritériumoknak, és amelyek csak részben. A városi rangra vonatkozó megfigyelés a Dél-Dunántúl valamennyi kisvárosára helytálló, az utóbbi kilenc évben nem történt várossá avatás, sem városi címtől való megfosztás a régióban. A lakosságszámra vonatkozó megállapítás: 1870 és 2019 között egyik általam vizsgált kisváros sem haladta meg a 10.000 fős küszöbértéket. A városi lakosságon belül elkülöníthető tevékeny, innovatív gondolkodású társadalmi csoportot azonosítottam a következő kisvárosokban: Balatonboglár, Balatonlelle, Balatonföldvár, Bóly, Fonyód, Kozármisleny, Nagybajom, Pécsvárad. Kisvárosi arculatot épített a várossá válása óta: Balatonboglár, Balatonlelle, Fonyód, Tab, Bóly, Pécsvárad, Kozármisleny, Nagybajom.

További kutatási irányok

A dolgozat lehetőséget teremt a kisvárosokkal kapcsolatos kutatások továbbfejlesztésére egy módszertani, egy fejlesztéspolitikai és egy tervezési/településfejlesztési irány felé; valamint a területi fókusz bővítése is hasznos irányt mutat. Egyes primer (kérdőíves

és interjúk saját kutatás kiterjesztése további kisvárosokra) és szekunder (az Európai Unió, hazai és nemzeti statisztikai hivatalok adatai, társadalmi indikátorokra specializálódott felmérések: ESS, ISSP, Jólét kutatások stb.) adatforrások segítségével egy városfejlődési/élhetőségi modell kidolgozása. A modell gazdaságtörténeti lába miatt szükséges további városfejlődési utak mélyebb elemzése, levéltári kutatások elmélyítése. Terveim szerint a modell és a kidolgozásra kerülő mutatószám, a térség országaiban található kisvárosokat összehasonlíthatóvá teszi az élhetőség szempontjai alapján. Az elemzés építkezne a Tóth (1981 idézi Pirisi, 2008) által rendszerszemléletben megalkotott településfogalomra épülő tetraéder-modellre; Lengyel (2003) piramis modelljére, versenyképességi, regionális fejlődést (Szerb és tsai, 2017) és városfejlődést mérő mutatókra/modellekre/indexekre. Lehetséges vizsgálati keretet biztosít a város és vidéke, mint együttesen kezelendő térség; a funkcionális városi térségek elemzése jelenleg is zajló folyamat Európában; a FUA-k kisebb területi/közigazgatási egységekre bontása segítséget nyújthat a fejlesztés- és támogatáspolitikai számára. A nagyobb egységekbe történő beágyazás illetőleg a kisváros térségek meghatározása a közszolgáltatások optimális határainak kijelölését is eredményezné. Az együttműködések során a települések döntési súlya megváltozhatna a kormányzás egyes területi szintjein. Vizsgálni kívánom azt a koncepciót is, hogyha a periférikus térségekben található kisvárosokban az önkormányzási képesség elemei hiányosak, csökkent hatékonysággal működnek, akkor ennek hatásai a legfontosabb önkormányzati funkciókban, vagyis a közszolgáltatásokban, valamint a helyi erőforrások biztosításában, a vitális gazdasági környezetben okozhatnak komoly károkat. A kutatási program fejlesztéspolitikai, kormányzási továbbgondolására kiváló terepet nyújt a már elindult Magyar Falu Program, amely minden 5000 lakos alatti kisvárost is faluként azonosított. A projektben tervezett és megvalósított fejlesztések analízise; valamint a Modern Falvak és Kisvárosok Program elindulásának és megvalósulási módozatainak figyelemmel kísérése a kutatás következő szakasza. A területi fókuszra vonatkozóan két irány fogalmazódik meg: az Európán kívüli városi struktúrák vizsgálata pl. Oroszországban, a fejlődő országokban, az újonnan iparosodott országokban stb. A másik lehetőség az európai, de az Európai Unió tagságon kívül eső országok város- és vidékpolitikájának vizsgálata, a kisvárosok fejlődési ívének és fejlesztéspolitikai eszközeinek elemzése.

Irodalom

Törvények, jogforrások

1007/1971.számú Kormány határozat az Országos Településhálózat-fejlesztési Kon-
cepcióról, illetve 2005., 2006. évi módosításai

1254/2012. (VII. 19.) kormányhatározat az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési
Koncepcióról.

1848. évi XXIII. Törvénycikk a szabad királyi városokról. [https://1000ev.hu/in-
dex.php?a=3¶m=64115](https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=64115) (2016. 06. 01.)

1871. évi LIII. Törvénycikk indoklása az úrbéri birtokviszonyok rendezéséről. Áltá-
lános indoklás. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=54215> (2016. 06. 01.)

1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. [https://1000ev.hu/in-
dex.php?a=3¶m=6205](https://1000ev.hu/in-
dex.php?a=3¶m=6205) (2016. 06. 01.)

1886. évi XXII. törvénycikk a községekről. [https://1000ev.hu/in-
dex.php?a=3¶m=6215](https://1000ev.hu/in-
dex.php?a=3¶m=6215) (2016. 06. 01.)

1912. évi LVIII. törvénycikk indoklása a városok fejlesztéséről. Általános indoklás
<https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5715> (2016. 06. 01.)

1929. évi XXX. törvénycikk a közigazgatás rendezéséről. [https://1000ev.hu/in-
dex.php?a=3¶m=7794](https://1000ev.hu/in-
dex.php?a=3¶m=7794) (2016. 06. 01.)

1990. évi A helyi önkormányzatokról szóló törvény. A Magyar Köztársaság Alkot-
mánya, Budapest 1990. 5-88. oldal

1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről.
<http://www.complex.hu/kzldat/t9600021.htm/t9600021.htm> (2011. 09. 21.)

2011. évi CLXXXIX. törvény az Új Önkormányzati Törvény

218/2012. (VIII. 13.) Korm. rendelete a járási (fővárosi kerületi) hivatalokról.

290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet a kedvezményezett járások besorolásáról. elér-
hető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1400290.kor> (2016.12:08.)

311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet a kedvezményezett térségek besorolásáról. elér-
hető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1400290.kor> (2016.12:08.)

314/2012. (XI. 8.) Kormányrendelet a településfejlesztési koncepcióról, az integrált
településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes tele-
pülésrendezési sajátos jogintézményekről.

97/2005.(XII. 25.) Országgyűlési határozat az Országos Területfejlesztési Koncepci-
óról.

A területszervezési eljárásról szóló 1999. évi XLI. törvény
<http://www.complex.hu/jr/gen> (2011. 09. 21.)

Európai Bizottság (1999): Európai Területfejlesztési Perspektíva, Potsdam

Európai Bizottság (2007): Lipcsei Charta a fenntartható európai városokról
<http://www.bmvbs.de/publicationFile/38093/leipzig-charta-zur-nachhaltigen-europaeischen-stadt-angenommen-am-24-mai-2007.pdf> (2011. 06. 01.)

Európai Unió Regionális Politika (2011): A jövő városai. Kihívások, víziók, lépések a jövő felé. http://www.ec.europa.eu/citiesoftomorrow_hu.pdf (2013.08.22.)

Kadarkút város Településképi Arculati kézikönyve. Kadarkút Város Önkormányzata Képviselő-testületének 208/2017. (XII.19.) határozata.

Nagybajom Településképi Arculati Kézikönyve. <http://nagybajom.hu/download/hIrek/dokumentumok/2017/Nagybajom-TAK-11.04.pdf> (2018.03.01.)

Román közigazgatási törvény, 2001 <http://adattar.adatbank.transindex.ro/> (2013.04.03.)

Románia területfejlesztési és rendezési tervei. <http://adatbank.transindex.ro/> (2012.02.24.)

Szlovákia Területfejlesztési Konceptió (2002):

<https://www.mindop.sk/ministerstvo/dokumenty/koncepcia-rozvoja-slovenska-kurs2001> (2015.05.15.)

Felhasznált szakirodalom

Andorka R. (2006): Bevezetés a szociológiába. Osiris kiadó, Budapest

Andrássy A. (1988): Boglárlelle az ellenforradalmi rendszer idején (1919-1944). In: Laczkó A. (szerk.): *Boglárlelle – tanulmányok*. Boglárlelle, Boglárlelle Városi Tanács, pp. 259-326.

Bácskai V. (2006): A városhierarchia dualizmuskori átalakulásáról. In: Győri Róbert – Hajdú Zoltán (szerk.): *Kárpát-medence. Települések, tájak, régiók, térstruktúrák*. MTA RKK – Dialóg Campus kiadó. Pécs-Budapest. pp. 11-25.

Bácskai V. (1995): Dunántúl városhálózata a 18. században. In: Horváth Gy. (szerk.): *A Dunántúl szolgálatában. Előadások Rúzsás Lajos emlékének*. MTA RKK, Pécs

Bácskai V. (1993): Piackörzetek és piacközpontok a Dél-Dunántúlon a XIX. század első felében. Gazdaságtörténeti tanulmányok. Zalai Gyűjtemény 34. Zalaegerszeg

Bácskai V. (2002): Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Osiris kiadó, Budapest.

Bajmócy P. - Pócsi G. (2008): Nagyközségek, kisvárosok fejlődési pályái Magyarországon 1870-től napjainkig. In: Csapó T. - Kocsis Zs.: *Nagyközségek és kisvárosok a térben*. Szombathely, Savaria University Press

Bakucz M. (2016): Fürdőtelepülések versenyképességi vizsgálata néhány magyar és közép-európai régióban. Az OTKA 106283 sz. "Gyógy- és termálfürdőhelyi versenyképességi tényezők felmérése hazai és közép-európai régiókban" című alap kutatás zárómonográfiája.

Balaton P. (2004): A Székely Akció története. I/1. Források: Munkaprogram és kiadandósági jelentések. Cartofil, Budapest

Balaton, P. (2002): A székely akció előzménye és története. *Székelyföld*, No. 6. pp. 62–91.

Balatonboglár város honlapja: <https://www.balatonboglár.hu/>

Balatonföldvár város honlapja: <https://www.balatonfoldvar.hu/>

Balatonlelle város honlapja: <https://www.balatonlelle.hu/hu/>

Balchin P. N. - Bull G. H. (1987): Regional and urban economics. Harper & Row Publishers, London.

Bánlaky P. (1987): Kisvárosaink a településhálózat köztes helyzetében. Előtanulmány és hipotézis. *Tér és Társadalom*, I. évf. 1. sz. pp. 31-45.

Baranya Megyei Önkormányzati Hivatal (2013): Baranya megyei Területfejlesztési Kon koncepció, 2013. Helyzetértékelő munkarész.

Bátaszék honlapja: <http://www.bataszek.hu/>

Beluszky P. - Győri R. (2008): Legyen rangja város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata és következményei 1990 után). In: Csapó T. - Kocsis Zs.: *Nagyközségek és kisvárosok a térben*. Szombathely, Savaria University Press

Beluszky P. – Győri, R. (2005): Magyar városhálózat a 20. század elején. Dialóg Campus kiadó, Budapest-Pécs

Beluszky P. (1999): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus kiadó Budapest-Pécs pp. 209-467.

Beluszky P. – Győri, R. (2006): Ez a falu város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata s következményei 1990 után). *Tér és Társadalom*, XX. 2. szám pp. 65-81.

Benedek J. (2006): A Romániai urbanizáció jellegzetességei az utolsó évszázad során. In: Győri R. – Hajdú Z. (szerk.): *Kárpát-medence. Települések, tájak, régiók, térsztruktúrák*. MTA RKK – Dialóg Campus kiadó. Pécs-Budapest. pp. 77-102.

Benedek J. (2011): Románia – Tér, gazdaság, társadalom. Kriterion kiadó, Kolozsvár

Bernát T. (1981) (szerk.): Magyarország gazdaságföldrajza. Tankönyvkiadó, Budapest

Bibó I. (1975): Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat fejlesztési koncepció. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

Bolevác J. (1989): Tab. A mezővárostól a városig. Tab Város Tanácsa, Somogy Megyei Könyvtár, Kaposvár. <http://www.sulinet.hu/oroksegtar/> (2013. 02. 24.)

Boly honlap: <http://boly.ekisterseg.hu/>

Boly város honlapja: <https://varos.boly.hu/>

Bonyhád honlap: <http://www.bonyhad.hu/>

Borovszky S. (é.n.): Magyarország vármegyéi és városai. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/4.html> (2012. 10. 24.)

Buday-Sántha A. (2013): Dél-Dunántúli Régió fejlesztése I-II. kötet. TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0002 "A Dél-Dunántúli Régió egyetemi versenyképességének fejlesztése" című projekt "Dél-Dunántúl gazdasági erőforrásainak feltárása és fejlesztési lehetőségek meghatározása" című alprojekt kutatást záró monográfia.

Burdack J. (2013): Lokal basierte Kleinstadtentwicklung im östlichen Europa: Potenziale, Probleme und Praktiken – eine Einführung. Forum IFL. Heft 19. Leibniz-Institut für Länderkunde. pp. 5-13.

Caves R. W. (2005) (ed.): Encyclopedia of the city. Routledge-Taylor&Francis Group. London and New York

Chant C. (1999): Introduction. In: Goodman D. –Chant C. (eds): *European cities and Technology: Industrial to Post-Industrial City*, Routledge, London pp. vii-x.

Christaller W. (1933): Die Zentralen Orte in Süddeutschland. Jena, Gustav Fischer Verlag.

Clark P. (2000): The Cambridge Urban History of Britain Volume II. pp. 425-476., pp. 733-775.

Coleman J. S. (1990): Foundations of Social Theory.
<http://www.public.iastate.edu/~carlos/607/readings/coleman.pdf> (2016.02.21.)

Csák, L. (2009): Romániai kis- és középvárosok „jelentéktelensége”. *Tér és Társadalom*, XXIII. évf. 1. szám pp. 181-196.

Csánki D. (1914): Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. Budapest

Csányi F. (1889): Lapok Somogy Vármegye múltjából. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár

Csapó T. (1994): Az urbanizációs folyamat és sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon. Uniprint Kft. Nyomdája, Szombathely

Csatári B. (2004): A magyarországi vidékiségről, annak kritériumairól és krízisjelenségeiről. *Területi Statisztika*. 44. No. 6 pp. 532-543.

Csatári B. (1995): Kistérségeknek kistérségekről. Dunaholding City Menedzser Kft., Budapest.

Csatári B. (2006): Kisvárosok és városkörnyékek. MRTT vándorgyűlés, Szeged, 2006. október 6-ai előadás.

Csatári B. (2002): Újabb kísérletek az 1990-es évek magyar városfejlődési folyamatainak áttekintő értelmezésére. In: Abonyiné Palotás J. és tsai (szerk.): *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. SZTE, Szeged pp. 231-246.

Csekey I. (1957): Harkány. Pécs, Baranya Megyei Idegenforgalmi Hivatal

Cséfalvay Z. (2008): Kapuk, falak, sorompók: a lakóparkok világa. Gondolat kiadó, Budapest

Csurgó B. (2013): Vidéken lakni és vidéken élni. A városból vidékre költözők vidékreprezentációja, mindennapi élete és hatásuk a vidék átalakulására: a város környéki vidék. Argumentum Kiadó, Budapest

Csurgó, B. – Megyesi, B. (2016): Képzelt különbségek a városi és vidéki közösségek, társas kapcsolatok kvantitatív vizsgálata. *Socio.hu* 3. szám elérhető: <http://socio.hu/archivum/2016/3>

Csurgó város honlapja: <http://www.csurgo.hu/hu/>

Dányi D. – Dávid Z. (1960): Az első Magyarországi népszámlálás (1784-1787). KSH, Budapest

Dányi D. (szerk.) (1976): Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Történeti Statisztikai Kötetek. Budapest, pp. 18-22., pp. 26-39., pp. 106-115., pp. 130-133.

Dányi D. (szerk.) (1992): Erdély 1857. évi népszámlálása.
<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/studcens.htm> (2014.03.02.)

Dél-Dunántúli Regionális Innovációs Ügynökség (2012): Dél-Dunántúli Regionális Energia Stratégia

Dely L. (2007): Az önkormányzatok és a lakosság viszonya az energiaellátáshoz.
http://conf.uni-obuda.hu/energia2007/12_DelyLaszlo.pdf (2017.10.21.)

Doxiades C. A. (1970): Emergence and Growth of an Urban Region: The Developing Urban Detroit Area, vol. 3. A Concept for Future Development, The Detroit Edison Company, Detroit

Dövényi Z. (2008a): A törpevárosról. In: Csapó T. – Kocsis Zs. (szerk.): *Nagyközségek és kisvárosok a térben*. Savaria University Press, Szombathely. pp. 209-217.

Dövényi, Z. (2008b): „Város az, ami magát annak nevezi” – Tűnődések Tóth József tanulmánya kapcsán. *Területi Statisztika*. No. 1. 3-7.

Dunaföldvár honlapja: <http://www.dunafoldvar.hu/ujweb/index3.php>

Durkheim (ford. Némedi Dénes) (1996): Tudás és Társadalom. Áron kiadó

Dusek T. (2004): Területi jövedelmi folyamatok Magyarországon. Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged

Eco-Cortex Tanácsadó Iroda (2009): Villány Város Önkormányzatának Integrált Városfejlesztési Stratégiája, Pécs

Egyed Á. (1981): Falu, város, civilizáció. Fejezetek Erdélyi gazdaság és társadalomtörténetéből 1848-1914. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

Egyesült Nemzetek Szervezetének honlapja:
<https://unstats.un.org/unsd/databases.htm> (2014.01.09.)

Enyedi Gy. (1978): Kelet-Közép-Európa gazdaságföldrajza. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Enyedi Gy. (1982): Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása. Akadémiai székfoglaló. Akadémiai kiadó, Budapest

Enyedi Gy. (1998): Social Change and Urban Restructuring in Central Europe. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Enyedi Gy. (2012): Városi világ. Akadémiai kiadó, Budapest.

Enyedi Gy. (1989): Volt-e szocialista urbanizáció. *Tér és Társadalom*, 3. évfolyam 2. szám pp. 92-103.

Erdei F. (1939) Magyar város. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Erdei F. (1971): Város és vidék. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Erdősi F. (1988): Boglárlelle közlekedésének fejlődése. In: Laczkó A.(szerk.): *Boglárlelle – tanulmányok*. Boglárlelle Városi Tanács, Boglárlelle. 231-259.

Erdősi F. (1982): Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a XIX-XX. században. Somogy megye múltjából - Levéltári évkönyv 13. Kaposvár

Erdősi, F. (1980): Somogy megye közúti közlekedési ellátottságának alakulása századunkban. *Somogyi Műszaki Szemle* 6. No. 1. pp. 24–30.

Európai Közösségek Bizottsága (2005): Kohéziós politika és a városok: a városok és az agglomerációk hozzájárulása a régiók növekedéséhez és foglalkoztatottságához. http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/consultation/urban/com_2006_0385_hu.pdf (2012. 02.02.)

Európai Unió (2010): Városfejlesztésért felelős miniszterek informális találkozója Toledóban, Nyilatkozat. Toledo, 2010. június 22. http://www.fomento.gob.es/NR/rdonlyres/E268EA9D-3129-4B29-8C4C-12591B5905D8/95955/Decla_Toledo_aproba_HU.pdf (2014.05.02.)

Eurostat Fogalomtár. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (2011.04.20.)

Faragó, L. (2008): A funkcionális városi térségekre alapozott településhálózat-fejlesztés normatív koncepciója. *Falu Város Régió*, 3. szám. pp. 27–31.

Faragó, T. (1995): Budapest népességfejlődésének vázlata: 1840–1941. Statisztikai Szemle, 73/4–5. pp. 375–391.

Faragó T. (2008): Felekezeti és népességfejlődés az első világháború előtt: a Dunán túl példája. In: Czoch G. – Horváth G. K. – Pozsgai P. (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Korall, Budapest. pp. 78–100.

Faragó, T. (2006): Life cycles and family models in a Hungarian town in the 18th and 19th centuries. *Revista de Demografia Histórica*, 24/2. pp. 111–134.

Fényes E. (1836): Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. Trattner-Károlyi kiadó, Pest

Fonyód város honlapja: <https://www.fonyod.hu/hu/>

Gál Z. (2010): A pénzintézetek szerepe az alföldi városok modernizációjában. In: Frisnyák S. (szerk.): *Az Alföld történeti földrajza*. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testülete, Nyíregyháza pp. 321-343.

Gallion A. B. - Eisner S. (1983): *The Urban Pattern*, 4th edition, New York: Van Nostrand Reinhold.

Germuska, P. (2002): A szocialista városok létrehozása. *Századvég*, 2. szám pp. 49–73.

Gulyás L. Sz. (2014): Civitas vagy oppidum?: szempontok 15. századi mezővárosaink jogi terminológiájának vizsgálatához. In: Bárány A. – Dreska G. – Szovák K. (szerk.): *Arcana tabulari: Tanulmányok Solymosi László tiszteletére* I-II. ELTE BTK, Budapest pp. 391-403.

Gyáni G. (1995) (szerk.): A modern város történeti dilemmái. Debrecen, Csokonai Kiadó.

Gyáni G. (2006): Városnak lenni vidéken. In: Győri R. – Hajdú Z. (szerk.): Kárpát-medence. Települések, tájak, régiók, térstruktúrák. MTA RKK – Dialóg Campus kiadó. Pécs-Budapest. pp. 66-76.

Gyönk város honlapja: <http://gyonk.hu/hirek/>

György-Dávid A. (2008): Nagybjom népesedéstörténetének vázlata (1783–1949). Demográfia. Történeti Demográfiai Évkönyvek. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. pp. 157-212.

Gyüre J. (2010): Urbanizáció alulnézetből: Adalékok várossá nyilvánítások belső motivációinak feltérképezéséhez. In: Görcs N. L. – Pirisi G. (szerk.): *Tér - Talentum - Tanítványok II.* IDResearch Kft./Publikon, Pécs, pp. 289–300.

Hajdú Z. - Horeczki R. - Rácz Sz. (2017): Changing settlement networks in Central and Eastern Europe with special regard to urban networks. In: Lux, G; Horváth, Gy (szerk.) *The Routledge Handbook to Regional Development in Central and Eastern Europe.* New York (NY)-London, Routledge. pp. 123-140.

Hajdú Z. (2005): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.

Hajdú Z. (2006) (szerk.): Dél-Dunántúl. In: Horváth Gy. (szerk.): Kárpát-medence régiói. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest. pp. 27-61., pp. 192-245., pp. 278-338.

Hajdú Z. (2009): Városok és a közigazgatási terület-szervezés a Kárpát-medencében az I. világháború utáni időszakától az Európai Unióig. In: Hardi T. – Hajdú Z. – Mezei I. (szerk.): *Határok és városok a Kárpát-medencében.* MTA Regionális Kutatások Központja, Győr pp. pp. 83-132.

Halász I. (2000) (szerk.): Zalakaros. Zalakaros Város Önkormányzata, Zalakaros

Halász, I. (1997): Nagykanizsa centrális helyzete a 19. század második felében. ZALA MÚZEUM: KÖZLEMÉNYEK 7. pp. 149-154.

Harkány város honlapja: <http://www.harkany.hu/>

Heineberg H. (2014): Stadtgeographie. Schöningh Verlag, Stuttgart

Horeczki R. (2014a): Kisvárosi sajátosságok a magyar településhálózatban. In: Hauck Zs. – Ratting A. – Tóbi, I. (szerk.): Közgazdász Kutatók és Doktoranduszok Téli Konferenciája. Tanulmánykötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Pécs pp. 77-94.

Horeczki R. (2014b): A dél-dunántúli kisvárosok a fejlesztési tervek tükrében. DETUROPE: CENTRAL EUROPEAN JOURNAL OF TOURISM AND REGIONAL DEVELOPMENT 6. No. 3. pp. 98-111.

Horeczki R. (2014c): A Balaton-parti kisvárosok fejlődési sajátosságai a 20. században. *Köztes-Európa Társadalomtudományi Folyóirat* – A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei B sorozat 6/1. pp. 75-82.

Horeczki R. (2016): Kelet-európai kisvárosok fejlődési tendenciáinak értékelése a XX. században. In: Lengyel I. – Nagy B. (szerk.): *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása*. JATEPress Kiadó, Szeged pp. 255-271.

Horváth Gy. – Rechnitzer J. (2000): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs, pp. 153-175.

Horváth Gy. (2004) (szerk.): Dél-Szlovákia. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus kiadó, Budapest-Pécs (A Kárpát-medence régiói 2. kötet)

Horváth Gy. (2006): Régiók és települések versenyképessége. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs pp. 236-293.

Horváth Gy. (2015) (szerk.): Kelet- és Közép-Európa régióinak portréi. Kossuth Kiadó, Budapest

Horváth J. (1992): A csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium és Óvónői Szakiskola. Tankönyvkiadó, Budapest

Horváth J. (2009): Csurgó monográfiája. Csurgói Nyomda, Csurgó

Igal város honlapja: <http://www.igal.hu/Kezdolap>

Ilk B. F. (é.n.) A Dél-dunántúli régió településeinek komplex fejlettségi elemzése néhány kiemelt mutató tükrében. http://etdk.ke.hu/files/File/GTK/konferencia/Ilk_Balazs.pdf (2017. 05.20.)

Illés I. (2008): Regionális Gazdaságtan. Területfejlesztés. Typotex Kiadó, Budapest

Járosi P. – Atsushi, K. – Thissen, M. – Varga A. (2010): Regionális fejlesztéspolitikai hatáselemzés térbeli számszerűsített általános egyensúlyi modellel. *Közgazdasági Szemle*. LVII. 165-180.

Juhászné Hantos É. (2001): A magyar kisvárosok. Településhálózat VIII. kötet KSH, Budapest. pp. 4-112.

Kadarkúti-Nagybajomi Többcélú Kistérségi Társulás (2009): Kistérségi Közoktatási Fejlesztési Terv. Munkaanyag.

Kadarkút Város Gazdasági Programja, 2010.

Kadarkút város honlapja: <http://kadarkut.hu/>

Kajtár I. (2016): A magyar városigazgatás modernizációja a 19. században. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf12669.pdf (2017.09.11.)

Kaminska, W. – Mularczyk, M. (2016): Structure of Demographic types of small towns in Poland Spatial and temporal approach. *European Spatial Research and Policy*. 23/2. pp. 97-114.

Kanyar J. (1983): Fejezetek Somogy megye történetéből. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár pp. 27-56.

Kanyar J. (1985) (szerk.): Fonyód története. Fonyódi Művelődési Ház, Fonyód. pp. 316-369.

Kanyar J. (1989): Harminc nemzedék vallomása Somogyról: Történelmi olvasókönyv. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár 42., pp. 194-252., pp. 270-300., pp. 385-460., pp. 576-623.

Kaposi Z. (2002): Egy középbirtokosi família 100 éve Somogy vármegyében. A Somssich család felemelkedése. In: Szántó L. (szerk.): *Somogy megye múltjából*. Levéltári évkönyv. 33. Kaposvár. pp. 59-87. old.

Kaposi Z. (2010a): Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialóg Campus kiadó, Budapest-Pécs

Kaposi Z. (2010b): Markzentren und Versorgungsbezirke auf dem Süd-Transdanubischen Gebiet von Ungarn im 19. Jahrhundert. In: Balog I. M. – Gräf, R. – Lumperdean, I. (szerk.): *Relatia Rural - Urban: Ipostaze ale traditiei si modernizarii*. Presă Universitară Clujeană, Cluj-Napoca pp. 331-352.

Kaposi Z. (2011): Iparszerkezet és városfejlődés Pécsen a 19-20. század fordulóján. *URBS: MAGYAR VÁROSTÖRTÉNETI ÉVKÖNYV* 6/1 pp. 51-76.

Kaposi Z. (2014): Nagykanizsa gazdasági fejlődése 1850-1945. In: Kaposi Z. (szerk.): Nagykanizsa. Városi monográfia III. (1850-1945). Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata, Nagykanizsa

Kaposi Z. (2015): Fürdők és fürdőélet Magyarországon a dualizmus korában. In: Horváth Sz. - Tóth M. (2015): Fürdőkultúra és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete, Kaposvár. pp. 69-80.

Kaposi Z. (2017): A kiegyezés szerepe a magyarországi mezőgazdaság fejlődésében. *Agrártörténeti Szemle*. 58/1-4. pp. 67-88.

Kaposi Z. (2019): Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században. Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, Budapest.

Karvalics L. (szerk.) (1996): Magyarország városai 1. kötet. pp. 69-76., pp. 76-81., pp. 87-90., pp. 278-280., pp. 499-502.

Keleti K. (1871): Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából. Athenaeum, Pest <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/> (2010. 04.07.)

Keleti K. (1879): Magyarország közgazdasági és művelődési állapota. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/> (2010. 04.07.)

Kiss É. (2010): Az ipar településhálózati, településszerkezeti összefüggései. In: Fábián A. (szerk.): *Párbeszéd és együttműködés: Területfejlesztési Szabadegyetem 2006-2010*. NYME Kiadó, Sopron pp. 207-227.

Kiss, É. (1998): A várossá nyilvánítás problematikája és a várossá válás jelentősége az önkormányzatok szemszögéből. *Földrajzi Értesítő*, 47/3. pp. 456-481.

Kiss, É. (2011): Hungarian industry in a context of settlement network and pattern. *Hungarian Geographical Bulletin*. pp. 3-25.

Korcelli, P. (2000): The Polish Urban System: Stability and Change. Experience of the 1990s. In: Horváth Gyula (ed.): *Regions and Cities in the Global World*, Centre for Regional Studies, HAS, Pécs pp. 159-175.

Konecka-Szydłowska, B. - Trócsányi A. - Pirisi G. (2018): Urbanisation in a formal way? The different characteristics of the 'newest towns' in Poland and Hungary. *REGIONAL STATISTICS* 8/2 pp. 135-153.

Kovács A. (2007): Villány község élete a múltban és a jelenben. Villányi Községi Tanács, Zalaegerszeg.

Kovács Sz. (2012): Iparfejlesztés és helyi adópolitika a dél-dunántúli városok példáján. *Területfejlesztés és Innováció*. 2012/2. szám. pp. 19-27.

Kovács T. (2004) (szerk.): A területfejlesztési kistérségek fontosabb adatai. KSH, Budapest

Kovács T. (1980): Magyarország településhálózata és fejlődésének főbb tendenciái. *Statisztikai Szemle*, 11. szám pp. 1061–1080.

Kovács Z. (2002): Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a poszt szocialista átmenet idején. *Földrajzi Közlemények* 1–4. pp. 57–78.

Kozármisleny város honlapja: <http://www.kozarmisleny.hu/>

Kozma F. (1879): A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota. Franklin Társulat, Budapest

Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus kiadó, Budapest-Pécs

Lengyeltóti város honlapja: <http://www.lengyeltoti.hu/> (2014.04.04.)

Magyar Néprajzi Lexikon <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-1816.html> (2012.04.04.)

Magyary Zoltán társadalom és településfejlesztési, igazgatásszervezési, helyi gazdaságfejlesztési terv (2008) <http://magyaryterv.etata.hu/> (2010.10.20.)

Makkai, B. - Máté, É. - Pirisi, G. - Trócsányi, A. (2017): Where Have All the Youngsters Gone? The Background and Consequences of Young Adults' Outmigration from Hungarian Small Towns. *EUROPEAN COUNTRYSIDE* 9/4 pp. 789-807.

Markos Gy. (1962): Magyarország gazdaságföldrajza. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Marton I. (2006): Települések fejlettségének komplex statisztikai elemzése a Balaton régió példáján. *Területi Statisztika*. 9. (46.) évf. 3. sz. pp. 255-263.

Mágocs honlapja: <https://www.magocs.hu/> (2014.04.04.)

Máhig J. (é.n.): A kisvárosok és az ipar kapcsolata Magyarországon 1945-től. Pécs, kézirat

Málik L. (1993): Bóly története a kezdetektől 1948-ig. In: Rózsás J. (szerk.): *Bóly 1093-1993*. Bóly Nagyközség Önkormányzata, Pécs. pp. 8-120.

Máthé G. (1996): A polgári államszervezet kiépülése Magyarországon. *Rubicon*, 1–2. szám. <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/> (2014.04.22.)

Meggyesi T. (2006): Településfejlesztés. Egyetemi jegyzet. BMGE, Budapest

Mendöl T. (1963): Általános településföldrajz. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest

Mezei I. (2009): The development of the urban network in Slovakia. *Discussion Papers* No. 76. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs.

Mikóczy A. – Solymosi L. (1979): Nagybjom története. A Nagybjom Nagyközségi Közös Tanács Végrehajtó Bizottsága, Kaposvár pp. 132-226., pp. 334-359., pp. 366-378.

MNL Baranya Megyei Levéltár V. Mezővárosok, Rendezett tanácsú városok, községek 124. b. Harkány község iratai

MNL Somogy Megyei Levéltár IV. 1806. évi birtokösszeírások 1.

MNL Somogy Megyei Levéltár IX.265. Nagybjom és Vidéke Ipartestület iratai (1921-1949)

MNL Somogy Megyei Levéltár V. Megyei Városok és Községek, 207. Balatonboglár Nagyközség iratai (1884-1950)

MNL Somogy Megyei Levéltár V. Megyei Városok és Községek, 211. Balatonlelle Nagyközség iratai (1900-1949)

MNL Somogy Megyei Levéltár V. Megyei Városok és Községek, 233. Fonyód Nagyközség iratai, 1907-1950

MNL Somogy Megyei Levéltár V. Megyei Városok és Községek, 261. Kadarkút nagyközség iratai (1878-1950)

MNL Somogy Megyei Levéltár V. Megyei Városok és Községek, 261. Kadarkút nagyközség iratai (1878-1950) Térképek: Kadarkút úrbéri rendezési és tagozási iratai 1798-tól 1860-ig 1-12.old

MNL Somogy Megyei Levéltár V. Megyei Városok és Községek, 261. Kadarkút nagyközség iratai (1878-1950) Kiegészítés: Kadarkút történetéhez. Adatok Kadarkút község történetéhez. Mészáros László plébános 1974.

MNL Somogy Megyei Levéltár V. Megyei Városok és Községek, 265. Lengyeltóti Körjegyzőség iratai, 1913-1950

MNL Somogy Megyei Levéltár V. Megyei Városok és Községek, 276. Nagybajom Nagyközség iratai (1946-1949)

MNL Somogy Megyei Levéltár V. Megyei Városok és Községek, Általános megállapítások

MNL Somogy Megyei Levéltár XIII. Családok 22. Nedeczky család iratai (Lengyeltóti Lengyel család iratai), 1726-1817

MNL Somogy Megyei Levéltár XXIV. 201. Mezőgazdasági érdekképviseltek

Molnár E. (2007): Megújulás vagy csendes vegetálás? Az Észak-Alföldi Kisvárosok Feldolgozóipara az ezredfordulón. PhD értekezés. Debreceni Egyetem Földtudományi Doktori Iskola.

Mumford L. (1985): A város a történelemben. Létrejötté, változásai és jövőjének kilátásai Gondolat kiadó, Budapest

Mumford L. (1961): The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects. Harcourt, Brace&World

Nagy L. (1828): Notitiae politico-geographico statisticae incltyi regni Hungáriáé partiumque eidem adu-exarum. Buda.

Nagy L. – Bácskai V. (1984): Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémiai kiadó, Budapest

Nagybajom Integrált Városfejlesztési Stratégiája, 2010. http://nagybajom.hu/download/vegyes/integralt_varosfejlesztési_strategia.pdf (2014.05.03.)

Nagybajom város honlapja: <http://nagybajom.hu/hu/>

Nagymányok honlapja: <http://www.nagymanyok.hu/>

Nemes Nagy J. – Jakobi Á. – Németh N. (2001): A jövedelemegyenlőtlenségek tér-ségi és településszerkezeti összetevői. *Statisztikai Szemle* 79. évf. 10-11. 862-884.

Németh N. – Kiss J. P. (2007): Megyéink és kistérségeink belső jövedelmi tagoltsága. *Területi Statisztika*, 1. pp. 20-45.

Népszabadság Online (2011): <http://www.nol.hu/archivum/archiv-468406> (2011.04.06.)

NK-104985 témaszámú - Új térformáló erők és fejlődési pályák Kelet-Európában a 21. század elején c. OTKA kutatás keretében készült kéziratok

Orosz I. (1995): Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből. Debrecen

Önkormányzati Tükör Online (2005): Tizenöt év a magyar demokrácia szolgálatában. 1990-2005. <http://hoka.mki.gov.hu/hoka/tablazat> (2011.04.06.)

Pál Á. (2001): Településalkotó szférák vizsgálata a Dél-Alföld országhatár mentén fekvő kisvárosaiban a határ két oldalán. Földrajzi Konferencia, Szeged, 2001.május 10.

Pál J. (2001): Várostörténeti kutatások Erdélyben a második világháború után. In: Pál J. – Fleisz J. (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Csíkszereda.

Pálné Kovács I. – Finta I. – Gyimesi P. (2012): Összefoglaló tanulmány a projekt keretében készült 50 települési esettanulmány főbb tapasztalatairól. MTA KRTK RKI. Kutatási összefoglaló ÁROP-1.1.22-2012-2012-001 „Helyi közszolgáltatások versenyképességet szolgáló modernizálása” c. projekthez.

Pálné Kovács I. (2003): A területfejlesztés irányítása. PTE KTK, Pécs 29-41.

Pannon Borklaszter honlapja: http://www.pannonborklaszter.hu/klaszter_fooldal (2019. 10.10.)

Pap N. (2004): A kistérségek helye, szerepe Magyarországon a 21. század első évtizedében. *Tér és Társadalom* XVIII. évf. 2004/2. szám pp. 23-36.

Papp E. (2013): A helyi önkormányzatok adósságkonszolidációja. Belügyminisztérium, helyzetértékelő előadás, 2013. február. 13., Budapest.

Park R. E. (1925) The city: suggestions for the investigation of human behavior in the urban environment. In: Park R. E. - Burgess. W. (eds.): *The City*, Chicago, University of Chicago Press, pp. 1-46.

Passoneau J. R. (1963): Emergence of city form. In: W. Z. Hirsh (ed.): Urban Life and Form. New York, Holt, Rinehart & Winston, pp. 9-29.

Pécsvárad honlapja: <https://www.pecsvarad.hu/>

Perczel Gy. – **Tóth J.** (1994) (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. Egyetemi jegyzet. ELTE, Budapest

Peti J. (2010): Csurgó kilátásai múlt és jelen tükrében – Egy hátrányos helyzetű kistérség jövője. Szakdolgozat. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs 1-65.

Petrás E. (2008): Kisvárosi felsőoktatási intézmények lokális hatásrendszere az Alföldön. PhD értekezés, Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola.

Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1893. évben. Pécs, 1894. pp. 88.

Péti M. (szerk.) (2009): Kézikönyv a Területi Kohézióról. NFGM – Váti Nonprofit Kft, Budapest

Pirisi G. (2008): A magyar kisvárosok differenciált fejlődése a rendszerváltozás után. PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, Pécs. pp. 80-118.

Pirisi G. – **Trócsányi A.** (2007): A várossá nyilvánítás, mint a területfejlesztés eszköze? A városi cím elnyerésének területpolitikai vonatkozásai. *Területfejlesztés és Innováció* 1. évf. 2. szám pp. 2-8.

Planitz, H. (1965): Die deutsche Stadt im Mittelalter. Böhlau Verlag, Graz-Köln

PTE TTK SZBI (2010): A dél-dunántúli régió szőlő-bor ágazatának innovációs stratégiájához

Rechnitzer J. (1998): Területi stratégiák. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Rechnitzer J. (2016): A területi tőke a városfejlődésben - A Győr-kód. Dialóg Campus kiadó

Rechnitzer J. (2007): Az európai regionális politika és a városfejlődés. *Magyar Tudomány*, 168. évf. 6. sz. pp. 692–703.

Rechnitzer J. (2008): Modellek a településhálózat lehetséges fejlesztési irányaira. *Falu Város Régió*, 3. szám. pp. 43-50. old.

Rechnitzer, J. (2013): Adalékok Kelet-Közép-Európa térszerkezetének felrajzolására. *Geopolitika a XXI. században*, 3. évf. 4. sz. pp. 35–52.

Reóthy F. (1986): Balatonföldvár. Balatonföldvár Községi Közös Tanácsa, Balatonföldvár

Rudl J. (1998): Az új kisváros és városi funkciók. *Földrajzi Értesítő* XLVII. évf. 1. füzet pp. 31-41.

Rudl J. (2008): Közép-, nagyfalvak és kisvárosok szerepe a Dél-Dunántúl település-szerkezetében. In: Csapó T. - Kocsis Zs.: *Nagyközségek és kisvárosok a térben*. Szombathely, Savaria University Press

Sági K. (1988): Boglárlelle hajózása. In: Laczkó András (szerk.): *Boglárlelle – tanulmányok*. Boglárlelle Városi Tanács, Boglárlelle. pp. 203-230.

Salamin, G. – Radvánszki, Á. – Nagy, A. (2008): A magyar településhálózat helyzete. *Falu Város Régió*, 3. szám. pp. 6-26.

Sásd honlapja: <https://www.sasd.hu/>

Schuchmann J. (2015): Költözési szándék és lakóhelyi szuburbanizáció a Budapesti agglomerációban. In: Hervainé Szabó, Gy.(szerk.): *A 21. század eleji államiság kérdőjelei*. pp. 319-332.

Sellye honlapja: <http://sellye.hu/HUN~/fooldal.html>

Siklós honlapja: <http://www.siklos.hu/>

Simmel, G. (1903): Die Großstädte und das Geistes leben. <http://www.europa.clio-online.de/> (2013.10.22.)

Simontornya Brikett Gyár honlap: <http://simobrik.uw.hu/>

Simontornya honlapja: <http://www.simontornya.hu/>

Simontornya Integrált Városfejlesztési Stratégia, 2009

Simontornyai Bőrgyár története. Internetes forrás. Elérhető: <http://www.simontornya.hu/a-borgyarrol> (2013. 02.22.)

Solymosi L. – Mikóczy A. (1979): Nagybjom története. Nagybjom Nagyközségi Közös Tanács Végrehajtó Bizottsága, Kaposvár

Sombart, W. (1924): Das moderne Kapitalismus. Duncker und Humblot, München-Leipzig

Somogyi Hírlap 2017. decemberi számok. Leégett a Vótapsztai Szeretetotthon. Felújítás alatt az Öregek otthona.

Somogy megyei Területfejlesztési Konceptió, 2013. Helyzetfeltáró munkarész. Somogy Megyei Önkormányzati Hivatal, 2012

Somogyi Néplap, 1967. március 14-ei száma. Egyre népszerűbb a takarékszövetkezet a kadarkúti körzetben.

Sonkoly G. (1996): What is urban? The Transylvanian towns in the 18th-19th centuries. A „Cities in Eastern and Western Europe” című nemzetközi várostörténeti konferencián elhangzott előadás kivonata.

Špiesz, A. (1972): A városiasság kritériumai Szlovákiában a késő feudalizmus időszakában. (Historický Časopis) *Századok*. 107. évf. 3. szám

Steinführer, A. – Vaishar, A. – Zapletalová, J. (2016): The small town in rural areas as an underresearched type of settlement. *European Countryside* Vol. 4. 322-332.

Szabó Pál Z. (1957): Harkány és Siklós fejlesztésének lehetőségei. *Pécsi Műszaki Szemle*, I./13

Szántó R. (2004): Anglia társadalmi és politikai struktúrái (11-15. század). JatePress, Szeged.

Szentlőrinc város honlapja: <http://www.szentlorinc.hu/>

Szepesi G. M. (2008): A rendszerváltozás utáni várossá avatások Magyarországon. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Szeged.

Szerb L. és tsai. (2017): The Regional Entrepreneurship and Development Index: Structure, Data, Methodology and Policy Applications Paper

Szigeti E. (2002): Község, város, jogállás. A magyar településhálózat közigazgatási térszerkezetének néhány kérdése. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest.

Szili F. (1988): Somogy megye kereskedelme a kései feudalizmus korában 1700-1848. Somogy Megyei Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár

Szirmai V. (2009): A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői – Hogyan lehetnek a magyar nagyváros térségek versenyképesebbek? Dialóg Campus kiadó

Szirmai V. (2015): Társadalmi jól-lét problémák Európában: egy versenyképesebb Európa lehetősége. In: Szirmai V. (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi Jól-Lét felé*. pp. 23-39.

Szlovákia Nemzeti Fejlesztési Terv (2013): https://www.mindop.sk/index/open_file.php?file=regrozvoj/strategia/National_Regional_Development_Strategy.pdf (2015. 05.15.)

T. Mérey K. (1986a): A Dunántúl településtörténete. In: Somfai B. (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia VI. konferenciája*. Veszprém. pp. 401-407.

T. Mérey K. (1989): A mai Dunántúli kisvárosok a dualizmus idején. Kézirat. Készült az OTKA I. kisváros kutatás keretében, Pécs. pp. 1-63.

T. Mérey K. (1965): A somogyi parasztság útja a feudalizmusból a kapitalizmusba. Akadémiai Kiadó, Budapest

T. Mérey K. (1993): Az iparszerkezet történeti gyökerei a Dél-Dunántúlon. In: Kapiller I. (szerk.): *Gazdaságtörténeti tanulmányok*. Zala Megyei Levéltár, Zalai Nyomda, Zalaegerszeg. pp. 259-270.

T. Mérey K. (1988): Boglárlelle története Világostól az őszirózsás forradalomig. In: Laczkó A. (szerk.): *Boglárlelle – tanulmányok*. Boglárlelle Városi Tanács, Boglárlelle. pp. 163-202.

T. Mérey K. (1997): Somogy megye két nehéz évszázada, 1695–1896. Kaposvár

T. Mérey K. (1986b): Városiasodó településtípusok a századfordulón. Somogy megyei példák alapján. In: Kanyar J. (szerk.): *Somogy megye múltjából*. 13. Levéltári Évkönyv. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár. pp. 279-301.

Tab város honlapja: <http://www.tab.hu/>

Takács É. (é.n.): Adatok Boglárlelle nagyközség történetéhez. pp. 379-400.

Tamási város honlapja: <http://www.tamasi.hu/>

Teufel F. (1993) (szerk.): Mágocs. Nagyközség Baranyában. A helység krónikája. Mágocsért Alapítvány, Mágocs. pp. 90-415.

The Scottish Government (2005): Economic Linkages Between Small Towns and Surrounding Rural Areas In Scotland
<http://www.scotland.gov.uk/Publications/2005/03/20911/55373> (2011. 05. 23.)

Thorns, D. C. (2002): The Transformation of Cities. Urban theory and urban life. Palgrave Macmillan, Hampshire

Tiner T. (2007): Távol az artériáktól: főút nélküli új kisvárosok a hazai településátlományban. In: Kovács Cs. - Pál V. (szerk.): *A társadalmi földrajz világa*. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszéke, Szeged. pp. 491-502.

Tolna megye Területfejlesztési Koncepciója 2014-2020. Tolna Megyei Önkormányzati Hivatal, Területfejlesztési Osztály, 2013

Toynbee A. J. (1971): Válogatott tanulmányok. Gondolat kiadó, Budapest

Tóth J. (2004): A városhálózat átalakításának lehetséges útjai és időbeni ütemezése In: Trócsányi A. – Czuppon V. (szerk.): *Tanulmányok a településföldrajz témaköréből*. PTE FEEFI, Pécs pp. 274-291.

Tóth J. (2008a): Meditáció a városról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról. Vitairat. *Területi Statisztika* 3. pp. 237-245.

Tóth J. (2008b): Óriásfalvak és/vagy kisvárosok - ma. In: Csapó T. - Kocsis Zs.: *Nagyközségek és kisvárosok a térben*. Szombathely, Savaria University Press

Tóthné Unghy I. (é.n.): Simontornya társadalmi, gazdasági és kulturális életét meghatározó Fried család története. <http://www.simontornya.hu/a-fried-csaladrol-bovebben> (2013.02.22.)

Tönnies F. (1983): *Közösség és társadalom*. Gondolat, Budapest

Trócsányi A. – **Pirisi G.** – **Malatyinszki Sz.** (2007): A célnál fontosabb a bejárt út. A várossá nyilvánítás gyakorlata Magyarországon. *Falu Város Régió*. 3. pp. 18-27.

Vaishar, A. (2004): Small towns: an important part of the Moravian settlement system. *Dela* No. 21. pp. 309-317.

Várady F. (1896) (szerk.): *Baranya múltja és jelene*. Első kötet. Telegdi Ármin Könyvnyomda, Pécs. pp. 578-649.

Varga A. (2003): Thünen és az „Új Gazdaságföldrajz” térgazdaságtana. In: Barancsik J. – Oroszi S. – Varga A. (szerk.): *Tanulmányok Zinhaber Ferenc Professoror emlékére*. Pécs, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, pp. 87–98.

Varga A. (2009): *Térszerkezet és gazdasági növekedés*. Akadémiai kiadó, Budapest
Villány város honlapja: <http://www.villany.hu/>

Vofkori L. (2007): *Utazások Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

Weber M. (1922): *Wirtschaft und Gesellschaft*. J.C.B. Mohr, Tübingen pp. 45-199.

Whitelock D. (1955) (ed.): *English Historical Documents*. London pp. 500-1042.

Wirth, L. (1938): Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*. Vol. 44. pp. 1-24.

Zamárdi város honlapja: <http://zamardi.hu/varosrol/>

Zuzanska-Zysko, E. (2005): Economic Transformation of Small Silesian Towns in the Years 1990-1999. *Geographica Polonica* 78. No 1. pp. 137-150.

Zuzanska-Zysko, E. (2007): Small towns in Slaskie Voivodeship. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* No. 7. <https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/BGSS/article/view/2440/2427> (2012.03.11.)

Felhasznált adatforrások

Cseh Statisztikai Hivatal adattáblái, Népszámlálási adatok:
<https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/en/index.jsf> (2013.10.05.)

Európai Bizottság (2006): ESPON 1.4.1 jelentés A kis- és középvárosokról

Európai Bizottság (2013): ESPON TOWN Small and Medium-Sized Towns

Európai Bizottság (2012): Eurostat Regional Yearbook
http://epp.eurostat.eu/portal/details/publication?product_code=KS12-001 (2013. 05.13.)

Európai Bizottság (2016): Quality of life in European cities 2015.
http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm (2016.10.12.)

Közfoglalkoztatás portál: <https://kozfoglalkoztatatas.kormany.hu/os-es-kistermelok-termekeit-nepszerusiti-a-szocialis-szovetkezet> (2019.05.05.)

KSH (1867): A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagyméltóságú Magyar Királyi Földművelési, Ipar-, és Kereskedelmi Minisztériumhoz intézett jelentése az iparnak és kereskedelemnek állapotáról az 1863., 1864., 1865. évben. Reichard Adold nyomdája, Sopron. pp. 17-29., pp. 105-160.

KSH (1878): A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagy-Magyarország Magyar Királyi Földművelési, Ipar- és Kereskedelmi Minisztériumához intézett 1876. évi statisztikai jelentése. II. rész, II. füzet. Sopron, Romwalter Károly nyomdája. pp. 642-693., pp. 694-836., pp. 836-930.

KSH (1897): A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. I. - II. kötet. Gazdacímtár. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

KSH (1912): A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 42. kötet, Budapest

KSH (1913): A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi Népszámlálása. II. kötet. A népesség foglalkoztatása és a nagyipari vállalatok községenként. Athenaeum Nyomda, Budapest pp. 970-983.

KSH (1925): Az 1920. évi Népszámlálás. II. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Pesti Könyvnyomda, Budapest pp. 4-40., pp. 86-124.

KSH (1934): Az 1930. évi Népszámlálás. II. rész. Foglalkoztatási adatok. Községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Stephaneum Nyomda, Budapest pp. 86-124.

KSH (1937): Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Gazdacímtár. A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

KSH (1984): Magyarország községeinek és városainak népessége az 1850., 1857., és 1870. években (az 1980. évi államigazgatási beosztás szerint). Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest. pp. 12., pp. 14-40., pp. 224-258., pp. 286-303.

KSH (1998): Magyarország állattenyésztése 1851-1996-ig. (Statisztikai áttekintés). Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

KSH (2005): Baranya megye statisztikai évkönyve. KSH Baranya megyei igazgatósága, Pécs

KSH (2011): Népszámlálás, 2011. 3. Területi adatok. KSH, Budapest.

KSH (2014): Helységnévtár <http://www.ksh.hu/Helysegnevtar> (2016.05.14.)

KSH (2014): Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2013. január 1. <http://mek.oszk.hu/10900/10991/10991.pdf> (2014. 01. 21.)

KSH (2016): Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2016. január 1. https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2016.pdf (2017. 10. 21.)

KSH (2018): Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2018. január 1. https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2018.pdf (2019. 02. 01.)

KSH (2019): Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2019. január 1. https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2019.pdf (2019. 09. 01.)

KSH Fogalomtár. https://www.ksh.hu/apps/meta?p_menu_id=210 (2011.05.20)

KSH: Helységnévtárak 1990–2011 http://www.ksh.hu/apps/hntr.main?p_lang=HU (2012. 04.05.)

KSH Térképtár. https://www.ksh.hu/interaktiv_moterkepek (2011.05.20.)

Lengyelország Statisztikai Hivatalának adattáblái: <https://stat.gov.pl/en/databases/> (2013.10.06.)

Németország Nemzeti Statisztikai Hivatal Fogalomtár: <https://www.destatis.de/DE/Demografische-Regionale-Standards/> (2013.01.11.)

Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatbázisa: https://nfsz.munka.hu/Lapok/full_afsz_kozos_statiztika/full_afsz_telepulessoros_munkanelkulisegi_adatok.aspx (2019.07.05.)

Somogy megye statisztikai évkönyve 2005. KSH Pécsi igazgatósága, Pécs

Somogy megye statisztikai évkönyve 2009. KSH Pécsi igazgatósága, Pécs

Szlovák Statisztikai Hivatal honlapján található adattáblák. elérhető:
<http://www.statistics.sk/pls/elisw/metainfo.explorer> (2013.05.15.)

Szlovák városi lakosság. <http://www.citypopulation.de/Slovakia.html> (2013. 05.13.)

Tolna megye statisztikai évkönyve 2005, 2009 KSH Pécsi igazgatósága Pécs

World Bank adatbázisa. <https://datacatalog.worldbank.org/urban-population-total-population> (2019. 06.07.)

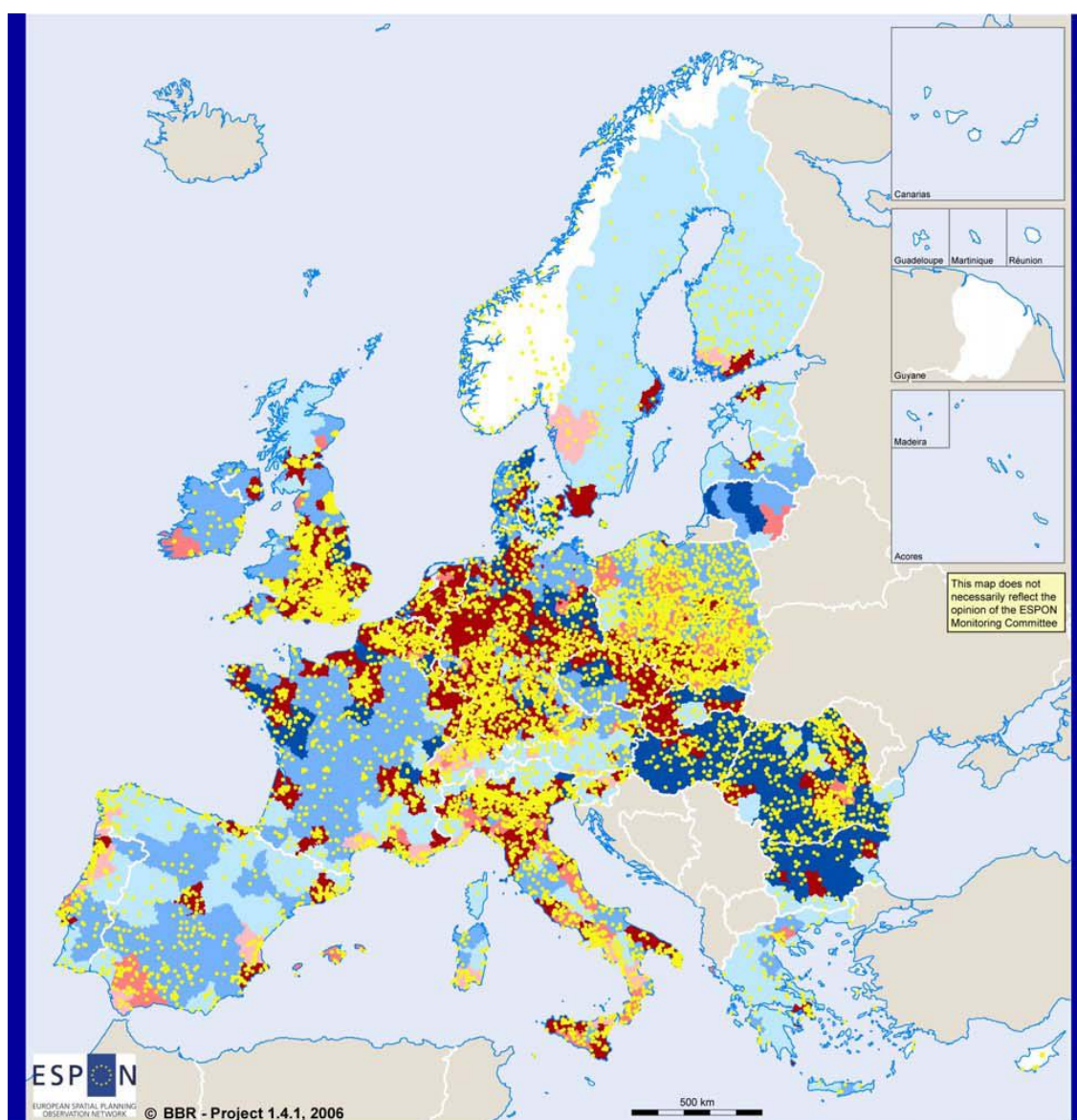
Mellékletek

1. melléklet: Magyarország városainak száma megyénként 2001 és 2018 között

Területi egység	2001	2005	2008	2010	2012	2018
Budapest	1	1	1	1	1	1
Pest	27	36	43	48	48	54
Közép-Magyarország	28	37	44	49	49	55
Fejér	9	11	12	15	15	17
Komárom-Esztergom	8	10	11	11	11	12
Veszprém	12	14	14	15	15	15
Közép-Dunántúl	29	35	37	41	41	44
Győr-Moson-Sopron	7	9	9	11	11	12
Vas	8	9	11	12	12	13
Zala	9	9	9	10	10	10
Nyugat-Dunántúl	24	27	29	33	33	35
Baranya	12	12	13	14	14	14
Somogy	12	13	14	16	16	16
Tolna	9	9	9	11	11	11
Dél-Dunántúl	33	34	36	41	41	41
<i>Dunántúl</i>	86	96	102	115	115	120
Borsod-Abaúj-Zemplén	17	23	25	28	28	29
Heves	7	8	9	9	9	11
Nógrád	6	6	6	6	6	6
Észak-Magyarország	30	37	40	43	43	46
Hajdú-Bihar	17	21	21	21	21	21
Jász-Nagykun-Szolnok	16	17	18	20	20	22
Szabolcs-Szatmár-Bereg	19	21	25	27	27	28
Észak-Alföld	52	59	64	68	68	71
Bács-Kiskun	17	20	20	22	22	22
Békés	16	17	19	21	21	22
Csongrád	8	8	9	10	10	10
Dél-Alföld	41	45	48	53	53	54
<i>Alföld és Észak</i>	123	141	152	164	164	171
Ország összesen	237	274	298	328	328	346

Forrás: saját szerkesztés, Helységnévtár adatai alapján

2. melléklet: 5000-10.000 fős lakossággal bíró kisvárosok Európában

● population 5.000 - 10.000

Urban-rural typology, based on

population density, FUA ranking, land cover

- High urban influence, high human intervention
- High urban influence, medium human intervention
- High urban influence, low human intervention
- Low urban influence, high human intervention
- Low urban influence, medium human intervention
- Low urban influence, low human intervention
- no data

© EuroGeographics Association for administrative boundaries

Origin of data: ESPON 1.1.2 CURS

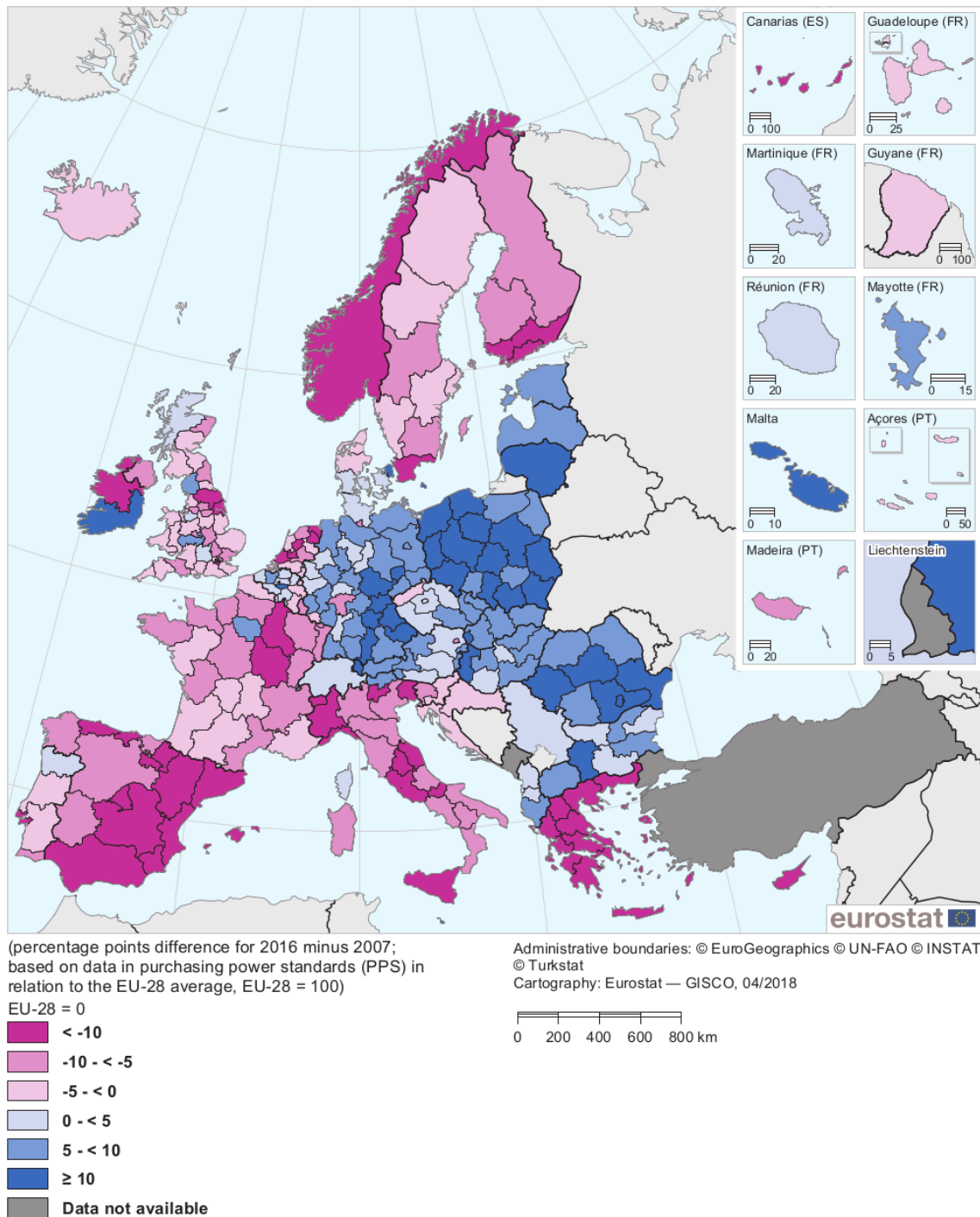
ESPON 1.4.1 BBR, own calculations

Regional level: Urban-rural typology = NUTS 3;
municipalities = NUTS 5

Source: ESPON database

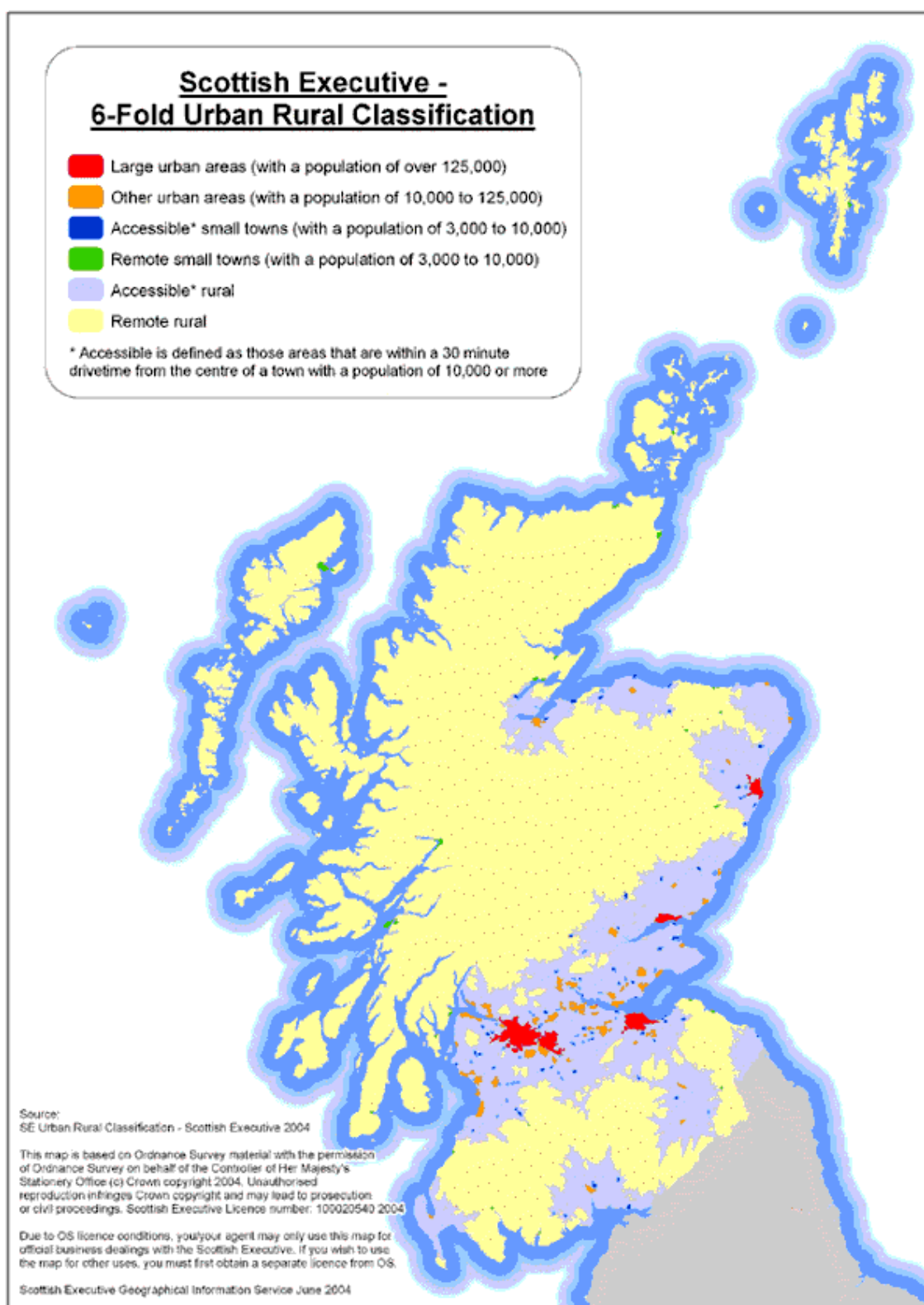
Forrás: ESPON 1.4.1 35. old.

3. melléklet: A regionális GDP egy főre jutó értékének változása 2007-2016 között (EU28=100%)

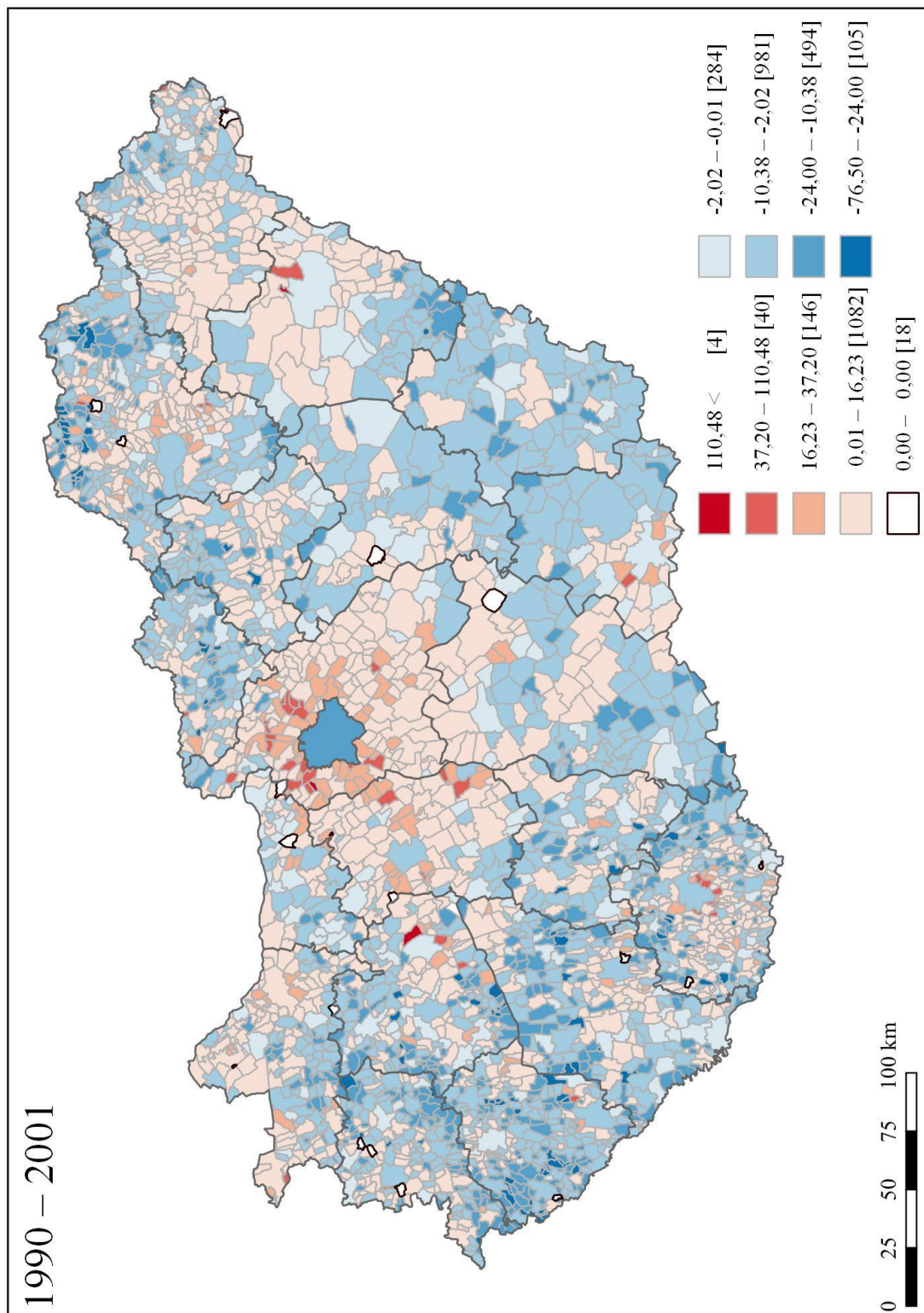
Forrás: Eurostat (<https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/> 2018.05.18.)

4. melléklet: Skóciai város-vidék klasszifikáció

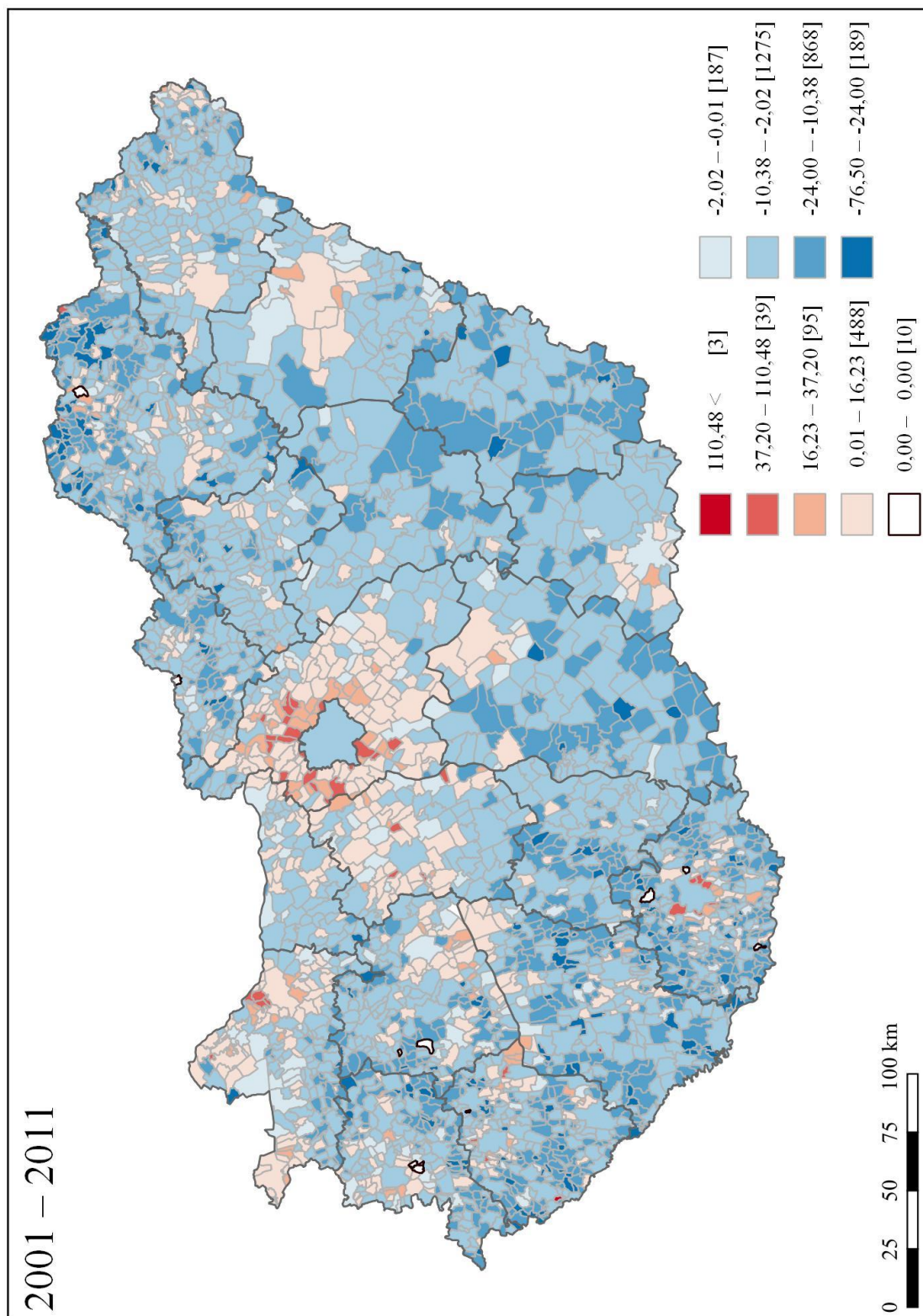
Forrás: <https://www.webarchive.org.uk/wayback/archive/> (2017.11.05)

5. melléklet: A magyarországi települések népességszám-változása 1990-2001 között (%)

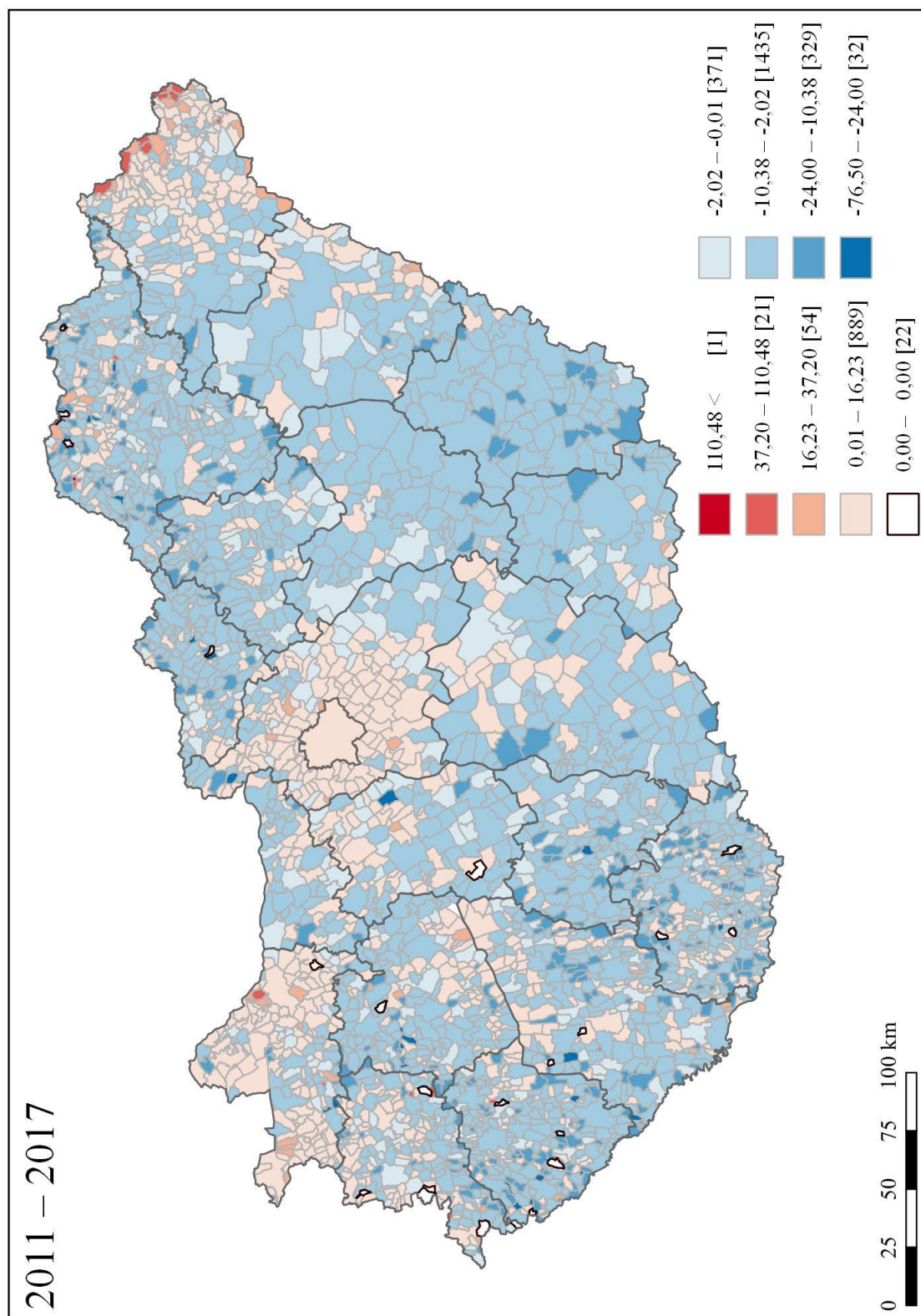
Forrás: teir.hu alapján szerkesztette: Szabó Tamás

6. melléklet: A magyarországi települések népességszám-változása 2001-2011 között (%)

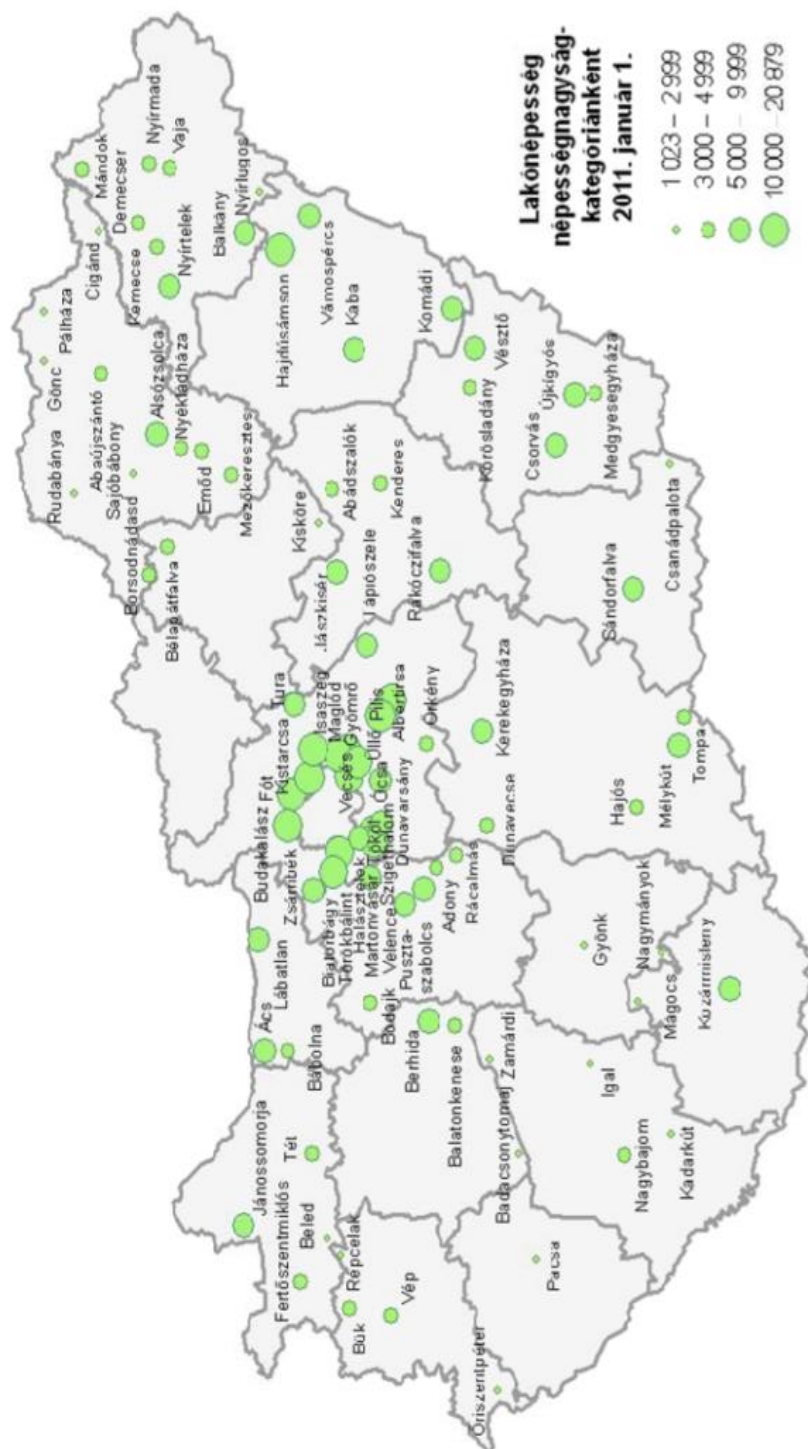
Forrás: teir.hu alapján szerkesztette: Szabó Tamás

7. melléklet: A magyarországi települések népességszám-változása 2011-2017 között (%)

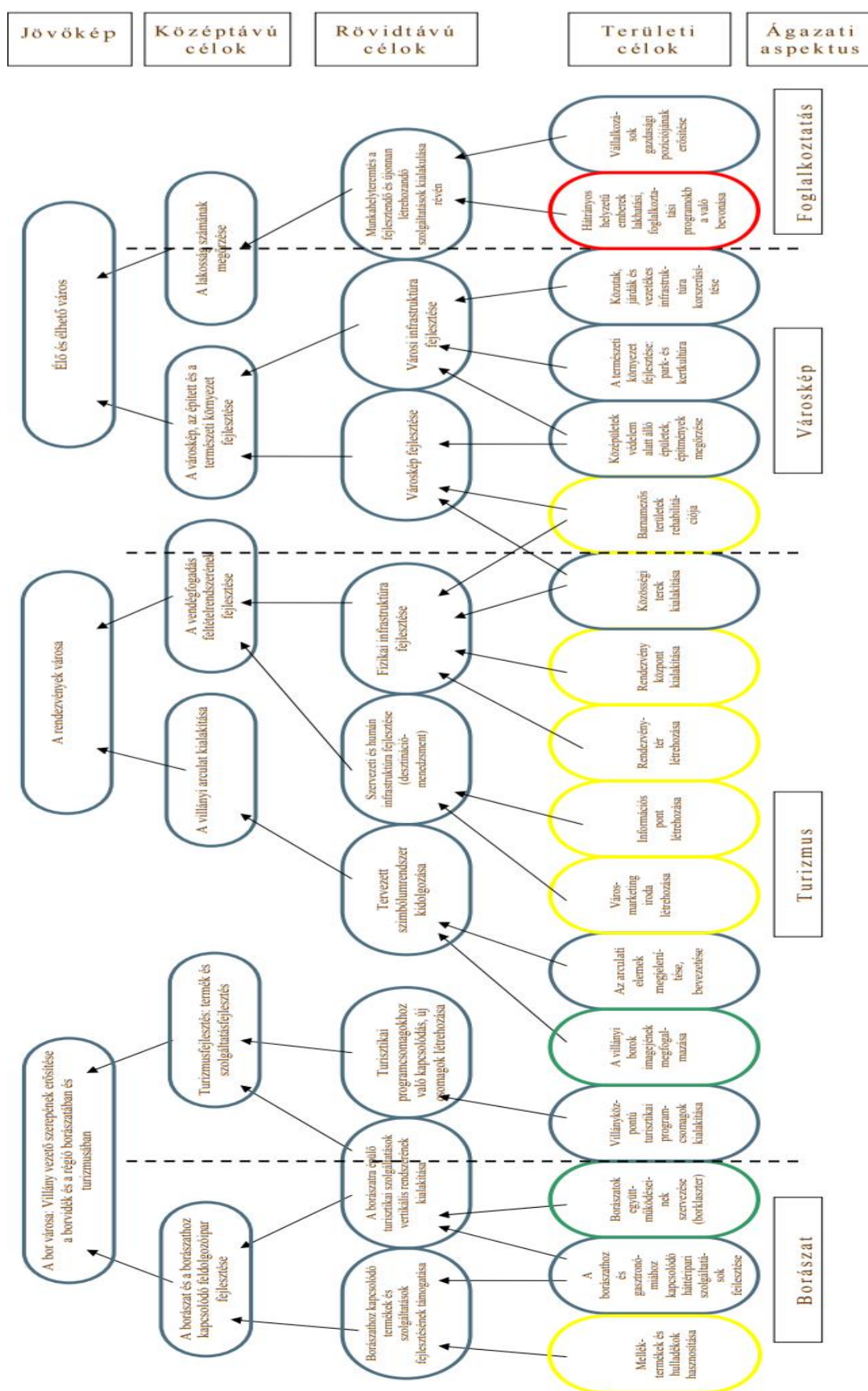
Forrás: teir.hu alapján szerkesztette: Szabó Tamás

8. melléklet: A 2001. január 1-je óta várossá nyilvánított települések

Forrás: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/> (2012.10.12.)

9. melléklet: Villány Integrált Városfejlesztési Stratégiájának összegző ábrája

Forrás: Villány IVS, 56. old.

10. melléklet: A Kadarkúton és Nagybajomban lekérdezett kérdőív szerkezete

Kisvárosok társadalmi-gazdasági jellemzői¹²

Tisztelt Hölgyem/Uram!

A kutatás célja, hogy átfogó helyzetképet adjon a térségben jelentős gazdasági-társadalmi súlyt képviselő kisebb városok fejlődéstörténetéről; valamint a városi térségek település-együtteseinek összehasonlító elemzését végzi: a helyi gazdaságfejlesztés, a kommunikációs hálózatok és az elérhetőség viszonylataiban. Jelen felmérés egy – az Ön lakóhelyeként, munkahelyeként funkcionáló – kisvároshoz kötődik.

Kapcsolattartó: Horeczki Réka, e-mail: horeczki@rkk.hu.

Levelezési cím: MTA KRTK 7621, Pécs, Papnövelde u. 22., tel.: 0672/523-800

Köszönjük együttműködését!

1. Véleménye szerint melyek a legfontosabb gazdasági ágak az Ön városában?

Kérem, jelölje meg a 3 legfontosabbat!

• Mezőgazdaság (földművelés és állattenyésztés)	• Szociális és egészségügyi szolgáltatások
• Erdészet	• Oktatás
• Bányászat	• Pénzügyi szolgáltatások
• Élelmiszeripar	• Info-kommunikációs és média-szolgáltatások
• Könnyűipar	• Turizmus (idegenforgalom)
• Vegyipar	• Kereskedelem és szállítmányozás
• Nehézipar és kohászat	• Építőipar
• Elektronikai ipar	• Gépgyártás és autóipar

2. Véleménye szerint városukban a gazdaság mely tényezők hatására fejlődhet?

Kérem, jelölje meg a 3 leginkább jellemző választ.

• Fizikai infrastruktúra fejlesztése	• A helyi kis- és középvállalkozások támogatása
• A munkaerő képzése/átképzése	• Közszolgáltatások minőségének fejlesztése
• Munkahely-teremtő programok	• Helyi termékek és szolgáltatások minőségének fejlesztése
• Ipari parkok létrehozása	• Beruházás ösztönzése

¹² A kérdőív kérdései javarészt megfeleltethetők a félig strukturált interjú kezdő kérdéseinek, a további interjú kérdéseket a kérdőív végén jelöltem.

3. Mennyire ért egyet azzal a kijelentéssel, hogy

	1 – Teljesen egyetért	2- Inkább egyetért	3- Inkább nem ért egyet	4- Egyáltalán nem ért egyet	Nem tudja/Nem válaszol
A kisvárosok megfelelő és élhető lakókörnyezetet biztosítanak					
A kisvárosok a feledés ho- mályába vesznek					
A társadalmi elkötelezett- ség a kisvárosi fejlődés egyik alapja					
Elégedett a kisvárosi éle- tével/élettel					

4. Mely fejlesztéseket érzi fontosnak városában?

Kérem, válassza ki a 3 **LEGINKÁBB** fontosnak ítélt tényezőt!

- Oktatás, átképzés fejlesztése
- Egészségügyi szolgáltatások fejlesztése
- Kultúra és szabadidős tevékenységek fejlesztése
- Városon belüli tömegközlekedés
- Vásárlási lehetőségek kiterjesztése
- Községi terek bővítése
- Közbiztonság fokozása
- Munkahelyek számának növelése
- Városi arculat rekonstruálása (külső elemek pl. parkok, emeletes házak stb.)
- Utak állapotának javítása

5. Mely fejlesztéseket érzi fontosnak városában?

Kérem, válassza ki a 3 **LEGKEVÉSBÉ** fontosnak ítélt tényezőt!

- Oktatás, átképzés fejlesztése
- Egészségügyi szolgáltatások fejlesztése
- Kultúra és szabadidős tevékenységek fejlesztése
- Városon belüli tömegközlekedés
- Vásárlási lehetőségek kiterjesztése
- Községi terek bővítése
- Közbiztonság fokozása
- Munkahelyek számának növelése
- Városi arculat rekonstruálása (külső elemek pl. parkok, emeletes házak stb.)
- Utak állapotának javítása

6. Nevezzen meg legfeljebb három okot, amiért KEDVEZŐ kisvárosban élni!

.....

7. Vannak-e személyes oka(i) a kisvárosban maradásra, ha igen mely(ek) az(ok)?

Több választ is jelölhet.

- Család
- Tulajdon (ingó vagy ingatlan)
- Munkahely
- Egyéb:
- Barátok, ismerősök
- Otthonának érzi
- Nincs valós indokom a maradásra

8. Mit tapasztal, a helyi döntéshozatali folyamatok során milyen mértékben veszik figyelembe a lakosság véleményét?

	1	2	3	4	5	6	Egyáltalán nem veszik figyelembe
Jelentős mértékben							

9. Kit tekint a fő probléma-megoldónak a városában?

- Lakosság
- Képviselőtestület
- Kormány
- Európai Unió
- Regionális hatóságok
- Politikai pártok
- Vállalkozói közösség
- Polgármester

10. Mit gondol, hogyan néz majd ki a városa tíz év múlva?

	1 - Teljes mértékben jellemző	2 – Kevésbé jellemző	3 – Nem tudom eldönteni	4 – Inkább nem jellemző	5 – Egyáltalán nem jellemző
Gazdasági fellendülés korszakát éli					
Magas életminőség jellemzi					
Sok fiatal, ill. kisgyerekes család lakja					
Magas munkanélküliség jellemzi					
Ápolt, gondozott terekkel találkozhatunk					
Jelentős közösségi egymásrautaltság figyelhető meg					
Jelentős népességfogyás					
Előregedik a társadalom					

11. Ha három okot kellene megemlítenie a KISVÁROSOK ELLEN, melyek lennének ezek?

.....

12. Kérem helyezze el 1-től 5-ig terjedő skálán (1=teljes mértékben, ... 5= egyáltalán nem) mennyire illeszkednek az alábbi állítások Kadarkútra/Nagybajomra.

	1 - Teljes mértékben jellemző	2 – Kevésbé jellemző	3 – Nem tudom eldönteni	4 – Inkább nem jellemző	5 – Egyáltalán nem jellemző
Vonzó, városias arculattal rendelkezik					
Szerethető város					
Adminisztratív központként funkcionál					
Kevés kulturális és szabadidős tevékenység					
Közösségi élet példaértékű					

13. Kitöltő neme: férfi nő

14. Kitöltő életkora 18-25 év 26-45 év 46-60 év 60 év felett

15. Milyen településtípuson lakott 14 éves koráig?

Főváros	Nagyobb város (50 000 fő lakosság felett)
Város (10.000 és 50.000 lakos közötti)	Kisváros (10.000 fő alatti)
Falu/Tanya	

16. Megjegyzések